

*;; JORNADES PER
A LA COOPERACIÓ EN
L'ESTANDARDITZACIÓ
LINGÜÍSTICA*

SECCIÓ FILOLÒGICA

*#&
sèrie jornades científiques*

14

sèrie jornades científiques

Jornades de
l'Institut d'Estudis
Catalans

SECCIÓ FILOLÒGICA

II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística

Editor

Joaquim Mallfrè

Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística (2es : 2001 : Barcelona)

II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística. —

(Sèrie jornades científiques; 14)

Bibliografia

ISBN 84-7283-646-0

I. Mallafrè, Joaquim, ed. II. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica III. Títol

IV. Col·lecció: Sèrie jornades científiques; 14

1. Català — Traducció — Congressos 2. Català — Traducció automàtica — Congressos

3. Català — Normalització — Congressos

804.99(061.3)

Aquest treball ha comptat amb el suport de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) i de la Direcció General de Política Lingüística del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, de la Direcció General de Política Lingüística de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i de la Fundació Caixa de Sabadell.

Disseny: Maria Casassas

© dels autors de les conferències

© 2002, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: novembre de 2002

Tiratge: 1.200 exemplars

Text revisat lingüísticament pel Servei de Correcció de l'IEC

Compost per Anglofort, SA

Carrer del Rosselló, 33. 08029 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-646-0

Dipòsit Legal: B. 43789-2002

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Sumari

Organització	9
Participants	11
Introducció: <i>Traducció i català estàndard</i> Joaquim Mallfrè i Josep M. Mestres	17
1. INAUGURACIÓ	
<i>Parlament d'obertura</i> Joan A. Argenter	23
<i>Salutació</i> Manuel Grau	25
<i>Salutació</i> Joan Melià	27
<i>La traducció i la independència de la llengua</i> Lluís Jou	29
2. ÀMBIT GENERAL	
2.1. LA NORMA I LA TRADUCCIÓ Joaquim Sala-Sanahuja	35

2.2. Sessió monogràfica: LA TRADUCCIÓ LITERÀRIA

<i>Factors de la traducció de textos literaris i litúrgics</i> Joaquim Mallafrè (moderador)	55
<i>Correcció i traducció</i> Jem Cabanes	57
<i>Cantar, traïr, triar (notes d'editor sobre el mercat de la traducció)</i> Isidor Cònsul	61
<i>Les versions litúrgiques i bíbliques en català, adaptades per a les Balears</i> Pere Llabrés	67
<i>Traducció, ambició i respecte</i> Jordi Sarsanedas	77
<i>De models i de gustos</i> Joan Sellent	81

3. ÀMBIT DE LA INFORMACIÓ I DE LES TÈCNiques AUXILIARS

3.1. LA TRADUCCIÓ «INVISIBLE» Joan Sabaté	87
3.2. Sessió monogràfica: LES TRADUCCIONS «INVISIBLES» O DESCONEGUDES	
<i>Les traduccions «invisibles» o desconegudes</i> Isidor Marí (moderador)	101
<i>Visibilitat i invisibilitat en el doblatge: el misteri de qui diu què</i> Rosa Agost	103
<i>Les notícies d'agència: entre la interferència i els condicionaments del registre</i> Neus Nogué	111

<i>Subtitulació i implicacions cognitives en la recreació dels personatges</i>	
Laura Santamaria	117
<i>La traducció publicitària</i>	
Anna M. Torrent	123
<i>El paper de la traducció en el model de llenguatge administratiu i jurídic català</i>	
Marta Xirinachs	133
4. ÀMBIT DE LA TRADUCCIÓ AUTOMÀTICA I ASSISTIDA	
4.1. ELS AVANTATGES I LES SERVITUDS	
DE LA TRADUCCIÓ ASSISTIDA PER ORDINADOR	
Carles Castellanos i Ramon Piqué	143
4.2. Sessió monogràfica: ELS MODELS DE TRADUCCIÓ ASSISTIDA PER ORDINADOR	
<i>Àmbit de la traducció automàtica i assistida</i>	
Joan Vilarnau (moderador)	159
<i>Apropament a una anàlisi de futur de la llengua i de la indústria de la llengua</i>	
Salvador Aparicio	161
<i>Eines informàtiques de suport a la traducció: tendències actuals i camps futurs de desenvolupament</i>	
Xavier Arderiu	167
<i>El programa de traducció d'El Periódico</i>	
Ricard Fité	173
<i>L'automatització de les traduccions al Departament de Justícia</i>	
Jordi Graells	179
<i>Valoració de la incidència social dels programes de traducció: el cas del Salt</i>	
Josep Lacreu	187

5. EL FÒRUM D'ESTANDARDITZACIÓ DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
(FOREST)

El Fòrum d'Estandardització de l'Institut d'Estudis Catalans:

balanç de l'etapa pilot

Isidor Marí i Josep M. Mestres 193

6. BALANÇ I CONCLUSIONS DE LES II JORNADES PER A LA COOPERACIÓ

EN L'ESTANDARDITZACIÓ LINGÜÍSTICA 199

Organitzadora i patrocinadores:

Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans

Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya

Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears

Fundació Caixa de Sabadell

President:

Joan A. Argenter i Giralt

President de la Secció Filològica

Institut d'Estudis Catalans

Coordinador científic:

Joaquim Mallfrè i Gavalda

Vicepresident de la Secció Filològica

Institut d'Estudis Catalans

Coordinador tècnic:

Josep M. Mestres i Serra

Cap de l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics

del Servei de Relacions Exteriors de l'Institut d'Estudis Catalans

Carles Castellanos i Llorenç

Director del Departament de Traducció i d'Interpretació

Universitat Autònoma de Barcelona

Isidor Marí i Mayans

Secretari de la Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans

Joaquim Sala-Sanahuja

Vicedegà d'Ordenació Acadèmica de la Facultat de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona

Jordi Sarsanedas i Vives

Membre numerari de la Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans

Joan Vilarnau i Dalmau

Professor del Departament de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona

Participants

Rosa Agost i Canós

Departament de Traducció
Universitat Jaume I
Castelló de la Plana

Salvador Aparicio i Paradell

Serveis d'Intervenció i Cultura, SL
Sant Feliu de Llobregat

Xavier Arderiu i Monnà

Traductor
Barcelona

Joan A. Argenter i Giralt

Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Jem Cabanes

Corrector
Santa Maria d'Oló

Carles Castellanos i Llorenç

Departament de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra

Isidor Cònsul Giribet

Edicions Proa
Barcelona

Ricard Fité i Labaila

Edició
El Periódico de Catalunya
Barcelona

Jordi Graells Costa

Departament de Justícia
Generalitat de Catalunya
Barcelona

Manuel Grau

Fundació Caixa de Sabadell
Sabadell

Lluís Jou i Mirabent

Direcció General de Política Lingüística
Departament de Cultura
Generalitat de Catalunya
Barcelona

Josep Lacreu i Cuesta

Lingüista
Burjassot

Pere Llabrés i Martorell

Traductor de textos litúrgics
Palma de Mallorca

Joaquim Mallafrè i Gavalrà

Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Departament de Filologia Catalana
Universitat Rovira i Virgili
Tarragona

Isidor Marí i Mayans

Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Estudis d'Humanitats i Filologia
Universitat Oberta de Catalunya
Barcelona

Joan Martí i Castell

Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Servei de Relacions Exteriors
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Joan Melià i Garí

Direcció General de Política Lingüística
Conselleria d'Educació i Cultura
Govern de les Illes Balears
Palma de Mallorca

Josep M. Mestres i Serra

Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics
Servei de Relacions Exteriors
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Neus Nogué i Serrano

Universitat de Barcelona
Barcelona

Universitat Oberta de Catalunya
Barcelona

Ramon Piqué Huerta

Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra

Joan Sabaté i López

Universitat Ramon Llull
Barcelona

Joaquim Sala-Sanahuja

Facultat de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra

Laura Santamaria i Guinot

Facultat de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra

Jordi Sarsanedas i Vives

Secció Filològica
Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Centre Català del PEN Club
Barcelona

Joan Sellent i Arús

Departament de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra

Anna M. Torrent i Badia

Grup Llengua i Mèdia
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra

Joan Vilarnau i Dalmau

Departament de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra

Llista de distribució Zèfir
Sant Esteve de Palautordera

Marta Xirinachs i Codina

Secció d'Assessorament i Llenguatges d'Especialitat

Direcció General de Política Lingüística

Generalitat de Catalunya

Barcelona

Introducció

Traducció i català estàndard

Joaquim Mallafre

Josep M. Mestres

Coordiadors de les II Jornades

Els estudis de traducció i interpretació han augmentat espectacularment en els darrers anys. Als Països Catalans, ofereixen llicenciatures en aquestes especialitats la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat Pompeu Fabra, la Universitat de Vic, la Universitat Jaume I i la Universitat d'Alacant. La Universitat de Perpinyà i la Universitat de les Illes Balears treballen també en aquest sentit. La Universitat Rovira i Virgili té assignatures de traductologia i organitza jornades, conferències i cursos que també se n'ocupen. La Universitat Ramon Llull i la Universitat Oberta de Catalunya tenen especialistes que enriqueixen el mateix camp amb les seves aportacions directes o indirectes. I la disciplina no és aliena a d'altres organismes polítics, administratius, culturals i tècnics.

És conegut el paper tradicionalment rellevant de la traducció sobre el model de llengua catalana. A l'edat mitjana, amb l'acció unificadora de la Cancelleria o de la «valenciana prosa», que afaïçonaren una llengua des del domini del llatí i l'experiència de la traducció dels clàssics. A partir de la Renaixença, i sobretot amb el Noucentisme, la idea que la traducció és una eina per a la creació d'un model és explícita i no costa trobar exemples que ho confirmen. Ja Maragall, el 1893, afirmava que «El treball de traducció, quan és fet amb calor artística, suggereix formes noves; fa descobrir riqueses de l'idioma desconegudes, li dóna tremp i flexibilitat, el dignifica per l'altura de lo traduït, i en gran part li supleix la falta d'una tradició literària pròpia i seguida». Podríem trobar declaracions en el mateix sentit en Montoliu, Ors o en l'«orgull patriòtic» amb què Riba saludava la traducció de Molière feta per Josep Carner, per recordar alguns noms. Les traduccions d'obres universals, la col·lecció «Bernat Metge», la Fundació Bíblica Catalana, van contribuir en gran mesura a forjar una «llengua literària» a la qual les circumstàncies polítiques van imposar aviat una llarga solució de continuïtat, que la va fer percebre com una mica llunyana quan va poder manifestar-se novament, en plena expansió de nous mitjans de comunicació, amb els quals no havia pogut evolucionar ni diversificar-se.

Avui en dia no ens limitem a la literatura quan parlem de traducció. No som sempre conscients de la seva influència sobre la comunicació contemporània i dels canvis que provoca en les llengües. Organismes diversos, catalans, europeus, internacionals, donen feina a un exèrcit de

traductors. Les traduccions afecten textos científics i tècnics, legals i administratius; el doblatge, la subtítolació, les notícies d'agència i la publicitat introdueixen mots, estructures i hàbits originats sovint en altres llengües; la traducció automàtica i la traducció assistida per ordinador en faciliten la tasca i, al mateix temps, condicionen alguns resultats lingüístics. No hi ha dubte que la traducció és un element que actua sobre la llengua estàndard, tant si es considera un model descriptiu com normatiu. La preparació dels traductors pot ajudar a fer que els dos models no siguin incompatibles.

La irrupció de l'oralitat en camps nous o reservats abans prioritàriament a la llengua escrita, i la complexitat i varietat dels mitjans de comunicació orals i escrits, ens obliguen a revisar el model tradicional, a aprofundir-hi, a completar-lo, a eixamplar-ne els límits perquè el català sigui la llengua «indefinidament apta» que propugnava la reforma fabriana. Els noms mateixos de llengua literària i llengua estàndard, apunten a una certa evolució del concepte, respecte a allò que ha de contemplar una llengua de referència, i les institucions normatives han de comptar amb totes les entitats productores de llengua, amb els nous nuclis d'ús, estudi i difusió. A la introducció de les actes de les primeres Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística s'hi recordava que la Secció Filològica i l'Institut «arran de l'aprovació a Catalunya de la Llei sobre l'autoritat lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans (1991)» havien expressat el propòsit de promoure «una àmplia col·laboració de la societat per mitjà de les institucions, entitats i professionals que més intervenen en la identificació de les necessitats d'orientació normativa i en l'aprenentatge o la difusió de la varietat comuna o estàndard de la llengua [...] per tal de garantir conjuntament la plena disponibilitat dels criteris i recursos lingüístics necessaris perquè el català pugui ser usat en totes les funcions socials amb la màxima adequació, flexibilitat i qualitat». Es van dur a terme diverses iniciatives fins que, dins el mateix esperit, es van convocar les Jornades de 1999, a les actes de les quals es poden resseguir els diversos àmbits de la llengua que s'hi van tractar, els projectes que s'hi van apuntar i la petició de propostes per a jornades successives.

Amb l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) com a punt de trobada, la Secció Filològica va aferrar el contacte amb els diversos sectors que hi van participar. Una conseqüència altament positiva d'aquelles Jornades va ser la proposta del tema i dels apartats per a unes segones Jornades per part d'un grup de professors de la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), una iniciativa externa que l'IEC va acollir amb satisfacció. Es tractava precisament de parlar de traducció i llengua estàndard i les II Jornades es van organitzar, sota el patrocini de la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, de la Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears i de la Fundació Caixa de Sabadell, en tres blocs: el primer sobre la traducció més tradicional, la literària, entesa en sentit ampli; el segon va tractar de les traduccions desconegudes, les que no es perceben immediatament com a traduccions, i el tercer apartat es va dedicar als ajuts tècnics a la traducció: la traducció automàtica i l'assistida per ordinador. La comissió organitzadora va ser integrada pels professors de la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la UAB, Carles Castellanos,

Joaquim Sala-Sanahuja i Joan Vilarnau, i pels membres de la Secció Filològica Joan A. Argenter, com a president, Isidor Marí i Jordi Sarsanedas, a més dels coordinadors de les Jornades.

Així doncs, els dies 29 i 30 de novembre de 2001 van tenir lloc a Barcelona, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, les II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística, que foren presidides pel senyor Joan A. Argenter, president de la Secció Filològica, i coordinades pels senyors Joaquim Mallafrè, membre de la Secció Filològica, i Josep M. Mestres, cap de l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics del Servei de Relacions Exteriors de l'Institut d'Estudis Catalans (SEREIEC).

Vint-i-quatre ponents dels diferents àmbits professionals i territorials de la llengua catalana hi van participar i van contribuir a assolir-ne el principal objectiu, que era discutir sobre el paper de la traducció en la creació de models lingüístics: la influència d'editors i correctors a part dels traductors, la possible reducció estilística i la resposta del públic en diferents àmbits; no cal dir que el seu abast no es va reduir als àmbits institucionals dels organitzadors i es va demanar la participació d'altres professionals, en molts casos no tant com a especialistes en traducció sinó per les seves possibles aportacions en els camps dels mitjans de comunicació i de les noves tecnologies, en la mesura que afecten l'estandardització del català. L'interès de les Jornades no es va limitar a les aportacions bàsiques que es van fer des de les meses, sinó a la participació de tots els inscrits i els representants de les universitats dels Països Catalans amb facultats i programes especialitzats de traducció i interpretació, d'associacions d'escriptors i de traductors, de mitjans de comunicació i de noves tecnologies, que hi van ser convidats. Les intervencions del públic van ser recollides a les conclusions i van ajudar a perfilar suggeriments i propostes.

En aquestes II Jornades també es va fer el balanç, que reproduïm en l'apartat corresponent de les actes, de la primera etapa de funcionament del Fòrum d'Estandardització (FOREST), fruit d'una proposta sorgida a les Jornades anteriors.

Pel que fa a l'assistència, dos-cents vuitanta-nou professionals de la llengua van seguir les diferents ponències i debats, gairebé tots provinents d'arreu dels Països Catalans: el 79,9%, de Catalunya; un 10%, del País Valencià; un 5,9%, de les Illes Balears; un 1,4%, de la Catalunya Nord; un 0,3%, d'Andorra, i un 2,4%, d'altres orígens. Per la dedicació professional, els percentatges són els següents: lingüistes, lexicògrafs i filòlegs en general, 18,3%; assessors, correctors i planificadors lingüístics, 30,1%; traductors i intèrprets, 11,8%; professors universitaris i d'ensenyament mitjà, 17,0%; personal de les administracions, 9,3%; altres professionals, 4,5%; estudiants universitaris, 1,7%, i no ho especifiquen, 7,3%. El programa de les Jornades s'inicià amb les intervencions del president de la Secció Filològica, del president de la Fundació Caixa de Sabadell i dels directors generals de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears i de la Generalitat de Catalunya.

La Secció Filològica té ara l'oportunitat i la voluntat decidida d'estudiar les conclusions de les II Jornades, de vehicular-ne les noves propostes i d'acollir i impulsar les que puguin sorgir en el futur.

1

Inauguració

Parlament d'obertura

Joan A. Argenter

President de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans

Em plau donar-vos la benvinguda a l'Institut d'Estudis Catalans. Per nosaltres, és un goig saber que la iniciativa d'aquestes Jornades suscita el vostre interès i també la vostra participació efectiva. I és també un goig saber que aquestes II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística són la materialització d'un compromís contret, per part nostra, en les Jornades de fa dos anys, ara esdevingudes primeres. Siguin aquestes segones Jornades garantia de continuïtat d'una cita biennal. A diferència de les primeres, que tingueren un caràcter general, aquestes s'han centrat en un sol sector professional: el de la traducció —amb les seves diverses manifestacions. Tanmateix, no ens proposem estudiar la traducció literària o de qualsevol altra mena per ella mateixa, sinó en la mesura que l'activitat del traductor contribueix a crear, ampliar, modificar la llengua estàndard. És per això que aquí ens hem aplegat indistintament professionals de totes les especialitats lingüístiques, perquè a tots interessa la llengua comuna.

És un goig corporatiu i ho és també personal poder afirmar ara que aquestes Jornades s'han organitzat conjuntament amb professors de la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona i, si volem ésser precisos, per iniciativa i suggeriment d'ells mateixos. Ells s'adreçaren a nosaltres després de les primeres Jornades i ens proposaren de dedicar unes segones Jornades a la traducció, preocupats com estaven pels problemes, siguin d'elaboració siguin d'encongiment de la llengua, a què la traducció i els condicionaments que l'envolten aboquen. Al llarg de les Jornades tindrem ocasió de comprovar fins a quin punt és justificat llur neguit, i analitzarem si i com podríem apaivagar-los-el.

Ara no em cal sinó expressar el meu agraïment a les autoritats i als representants governamentals que ens acompanyen a la mesa o a la sala, i fan d'aquesta manera un reconeixement públic de la consideració que tenen envers l'Institut d'Estudis Catalans, més enllà de les relacions d'amistat personal amb què també ens honoren.

Així mateix, vull expressar el meu agraïment a les autoritats i als representants de les facultats i departaments universitaris que han acudit a la nostra invitació, als ponents que han acceptat de participar en aquestes Jornades i als assistents. També als membres de la Secció

Filològica, als professors de la Universitat Autònoma de Barcelona que han participat més directament en l'organització de les Jornades, i també al personal de la casa, especialment de la Secretaria de la Secció i dels serveis del SEREIEC.

Finalment, també vull agrair públicament el patrocini de les dues direccions generals de Política Lingüística i de la Fundació Caixa de Sabadell —totes tres institucions, velles conegudes de l'Institut en aquesta mena d'activitat patrocinadora— a la Secció Filològica —vella patrocinada en aquesta mena d'activitats culturals i científiques. No sé si d'això se'n pot dir ben bé un acte de reciprocitat, però cal desitjar que perduri.

Salutació

Manuel Grau

President de la Fundació Caixa de Sabadell

Com a president de la Fundació Caixa de Sabadell, tinc el goig de participar en aquest acte d'obertura de les II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística, que en aquesta edició estan dedicades a l'àmbit de la traducció.

Des de la nostra Fundació hem volgut patrocinar, un cop més, una trobada acadèmica que ens sembla primordial per determinar el model de llengua catalana que més s'ajusta als requeriments actuals. Tots som conscients que la literatura, la comunicació i la ciència avancen a cavall de l'extraordinària evolució tecnològica de les últimes dècades. I també sabem que una llengua no pot quedar encotillada per usos arcaics, sinó que ha de donar resposta a les noves necessitats socials.

Entenem que és amb aquest esperit d'adaptació positiva al temps, que vostès s'han reunit durant aquests dos dies per analitzar el paper de la traducció en els seus múltiples vessants, des de la literària a la més funcional, que avui dia queda facilitada per la notable capacitat dels ordinadors.

Així doncs, el meu desig és que, vostès que dominen l'art de les paraules, sàpiguen trobar les més adequades per adoptar acords i generar models útils que demostrin la ductilitat de la nostra llengua i posin en evidència la seva riquesa intrínseca.

L'important és la feina que duran a terme en les properes hores. I per la meva banda, abans d'acabar aquesta breu intervenció, només voldria remarcar l'esperit de diàleg que sempre hem trobat en l'Institut d'Estudis Catalans i que ha possibilitat tantes col·laboracions en altres jornades científiques i acadèmiques i en la convocatòria de premis que serveixen d'estímul a la investigació. És en aquesta línia de bona entesa que ens proposem continuar construint un futur que miri cap a la *societat del coneixement*.

De la mateixa manera, vull agrair al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i a la Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears que hagin participat en l'organització d'aquestes Jornades que de ben segur repercutiran en benefici de la totalitat de la cultura catalana.

I a tots vostès, que durant avui i demà posaran en comú el seu bon saber, els agraeixo la seva contribució al nostre patrimoni lingüístic.

Salutació

Joan Melià

Director general de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears

Una de les demandes que, tradicionalment, amb més insistència s'han reiterat des dels sectors preocupats per la normalització de la llengua catalana és la necessitat d'incrementar les relacions de cooperació entre les diferents àrees territorials de parla catalana; aquesta voluntat no pot estranyar si tenim en compte que aquesta cooperació és una de les condicions essencials per assegurar, no sols la consolidació d'un estàndard comú per a tota la comunitat, sinó la continuïtat del català com a llengua del nostre territori.

A la inauguració de les primeres Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística, en la mateixa situació d'avui, vaig voler fer especial incidència en aquesta necessitat de col·laboració entre organitzacions i ciutadans de diversos indrets dels Països Catalans. I de manera destacada vaig voler subratllar que era de vital importància que aquesta col·laboració també es fes entre les diverses administracions dels territoris de parla catalana i manifestava l'esperança que els primers indicis d'aquesta voluntat d'actuació entre els governs de Catalunya i de les Illes Balears, en relació amb la normalització lingüística, fossin un avanç del que s'hauria de convertir en habitual.

Enguany, passats dos anys, podem afirmar que el desig expressat aleshores, i compartit per molts, s'ha concretat en nombroses col·laboracions entre les direccions generals de Política Lingüística dels dos governs. Des de petites col·laboracions, com l'edició de catàlegs de jocs o de vídeos en català, fins a realitzacions de molta més ambició com la creació de l'Institut Ramon Llull, amb la finalitat que sigui l'instrument principal de la projecció exterior de la llengua catalana. Però entremig són molts els convenis i els acords de col·laboració entre els dos governs: exposicions, doblatge de pel·lícules, activitats relacionades amb la celebració de l'Any Europeu de les Llengües, participació conjunta en fires internacionals, edicions, organització de congressos, assessorament tècnic, etc.; però també s'ha de comptar entre un dels principals efectes positius la visualització d'aquesta col·laboració. De tota aquesta experiència de col·laboració entre les dues direccions generals, que en alguns casos ha comptat també amb la participació del Govern d'Andorra —d'aquesta experiència, com a mínim—, des de la perspectiva de les Illes Balears no en podem treure més que valoracions altament positives.

El patrocini compartit en la realització d'aquestes II Jornades n'és un exemple més.

Després de les primeres Jornades, en les quals es va tractar de manera general de la cooperació entre els diferents àmbits professionals i territorials, sembla un encert que les II Jornades, dedicades a un tema específic, tractin de la traducció i la llengua estàndard. Sens dubte, així com en la creació literària sembla bastant generalitzada l'acceptació de determinades variacions en l'estàndard que permeten ubicar l'origen de l'autor, en el cas de les traduccions sempre ha estat més qüestionada aquesta possibilitat; ara mateix se m'acuden els casos de la traducció d'*El microcosmos lul·lià* (de Robert Pring-Mill) feta per Francesc de B. Moll, el de la traducció d'*Els promesos* (d'Alessandro Manzoni) feta per M. Antònia Salvà o *A la recerca del temps perdut* (de Marcel Proust) feta per Jaume Vidal Alcover, que, de vegades, han estat considerades excessivament dialectals; en canvi, si n'haguessin estat primers autors, els mateixos textos no haurien estat objecte de qüestió des d'aquest punt de vista.

A part de la traducció literària, el procés de normalització lingüística ha generat altres traduccions i altres temes de preocupació: la traducció que serveix per oferir en català textos que han estat escrits, per incapacitat o inseguretat lingüística dels autors, en altres llengües, i la traducció automàtica, que generen preguntes diverses, algunes de les quals, a part de la incidència que poden tenir sobre l'expansió de l'ús del català com a llengua de partida, es vinculen directament amb la problemàtica de l'estàndard i la variació territorial, com pot ser el cas de fins a quin punt els traductors automàtics —sigui per tria per defecte o per alternatives de solucions— han d'oferir la possibilitat de contenir totes aquelles solucions territorials que són admeses dins l'estàndard; la qual cosa també seria extensiva als correctors gramaticals. No hi ha dubte que fòrums de debat com el que inauguram aquí poden ser el camí adequat per trobar-hi les solucions més idònies, tant des del punt de vista lingüístic, com des de la perspectiva sociolingüística.

Per això, des de la Direcció General de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears estam satisfets de poder donar-hi suport; sols quedaria per desitjar que, així com hi intervenen especialistes de tota l'àrea lingüística, en properes edicions el nombre de territoris representats pels seus directors generals que hi donin suport s'hagi pogut ampliar.

Només cal desitjar que l'edició d'enguany d'aquestes Jornades pugui ser tan profitosa com ho va ser l'anterior.

La traducció i la independència de la llengua

Lluís Jou

Director general de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya

La celebració d'aquestes II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística, que tenen per objecte de debat el tema de la traducció i la llengua estàndard, coincideix en el temps amb el debat mediàtic a l'entorn del doblatge al català de *Harry Potter i la pedra filosofal* i em sembla bo relacionar ambdues coses perquè l'activitat de la traducció incideix de manera significativa en el nostre pa de cada dia comunicatiu.

Des del doblatge o la subtitulació de les pel·lícules als anuncis dels opís i les tanques que potser hem trobat en venir o algun dels diaris que hem mirat o fullejat abans d'entrar, ens hem trobat amb un bon nombre de textos que són traduccions.

La traducció ha estat sempre un signe de vitalitat d'una llengua, tant si la llengua és llengua de partida com si és llengua d'arribada. Això és acceptat de manera general llevat de casos puntuals, com és ara el del doblatge de pel·lícules, en què és discutida per raons purament extralingüístiques.

És evident que si la creació literària i científica produïda originalment en una comunitat lingüística en la seva llengua pròpia és molt traduïda a d'altres llengües, això és una mostra de l'interès que la producció en aquesta llengua genera a l'exterior. El nombre de traduccions és una mostra no tan sols de la vitalitat de la llengua sinó també del dinamisme de la societat que s'hi expressa i, sobretot, del seu poder econòmic, pes demogràfic i influència política. En aquest punt, és bo de recordar que segons dades de la UNESCO en el darrer informe que fins ara ha fet públic, que corresponen a l'any 1994, el català és la desena llengua més traduïda del món com a llengua de partida.

Les traduccions com a llengua d'arribada també són un signe irrefutable, de vitalitat i provoquen un enriquiment clar de la llengua i de la cultura de què es tracta. El cas de les traduccions catalanes de l'*Odissea* de Riba o de la *Divina Comèdia* de Sagarra en són una mostra ben il·lustrativa. És per mitjà d'aquestes traduccions que arriben a una llengua les paraules, les accepcions i els girs que provenen d'altres. Són aquestes traduccions, les que posen a prova la coherència de la llengua d'arribada, la seva capacitat d'adaptació als fenòmens de cada moment.

Òbviament també són aquestes les traduccions que posen en risc, per dir-ho així, la normativa o les expressions més genuïnes i és aquesta mena de contacte entre llengües el que obliga la llengua d'arribada, en el nostre cas la catalana, a plantejar correctament el tractament de la neologia d'importació i deixa en mans de la seva comunitat lingüística la necessària reacció contra els manlleus inadequats.

El procés de mundialització de totes les activitats humanes, des de les econòmiques a les culturals, fins a arribar a les mateixes relacions personals, provoca cada cop més traduccions en tots els camps. I cal tenir en compte que cap llengua franca evita les traduccions. En simplifica, potser, el trànsit entre llengües, però no les evita. Ben al contrari: les promou.

Davant del repte de la mundialització i de la societat de la informació, de les noves tecnologies i d'Internet, en què la presència de l'anglès pot semblar abassegadora, podem afirmar sense embuts que la traducció, que la quantitat de traducció i el seu bon grau d'adaptació a la normativa i d'adopció ordenada de la neologia normalitzada quan aquesta ho requereix, és i serà una mostra d'independència de cada comunitat lingüística.

Si els continguts representen l'aspecte global de la mundialització, les llengües en representen l'aspecte local. La llengua és, per tant, el referent de cada comunitat en el context globalitzat i aquest és, en certa manera, el gran paper del traductor en la societat d'avui: el de garantir la coherència de la normativa i la independència comunicativa d'una llengua.

Per això em sembla adequat que el tema de fons d'aquestes Jornades sigui la relació de la traducció amb la normativa. És evident que la demanda creixent de serveis de traducció de tota mena, escrita i oral, literària, tècnica, científica, administrativa, econòmica, publicitària o jurídica, per a text escrit, per al cinema o la televisió, per a pàgines web i comunicacions empresarials, exigeix cada cop més i més traduccions i traductors i posa sobre la taula cada dia problemes nous a la llengua catalana. Els traductors i traductores assumeixen, aquí, la responsabilitat social de garantir, com deia, la coherència interna de la llengua amb un respecte escrupolós, que no vol dir cec, de la normativa establerta i una disciplina ordenada en la difusió dels temes normalitzats. Aquesta responsabilitat social, que té per finalitat última la de pilotar, de manera ordenada, l'evolució de la llengua i la seva adaptació a les necessitats d'avui, exigeix rigor en la feina i humilitat en les propostes. Sembla evident que l'aplicació de solucions diverses, originals de cada traductor, a cada nova necessitat que la traducció provoca, pot provocar l'afebliment de les propostes, que tendiran a ser originals, però teòriques i poc difoses, i, com a conseqüència, pot provocar l'afebliment de la llengua.

Una part d'aquestes Jornades tindrà per objecte l'estudi i el debat dels problemes que presenta la traducció automàtica i l'assistida per ordinador i l'exposició d'algunes experiències catalanes prou originals en aquest camp.

En aquest sentit l'experiència catalana és enriquidora, estimulant i modèlica. Estic segur que debatre la realitat d'experiències de traducció massiva com la dels periòdics que diàriament surten a doble versió, o l'elaboració de les versions catalanes del BOE serà enriquidor perquè, tot i que no podem dir que siguin experiències estrictament catalanes, Catalunya constitueix un bon laboratori sociolingüístic que hi aporta punts d'interès originals.

I és que la situació sociolingüística de Catalunya planteja també altres reptes gairebé únics en el nostre entorn. Una novel·la francesa, un conte alemany o una pel·lícula americana poden ser traduïdes, a Catalunya mateix, a dues llengües d'arribada: la catalana i la castellana fins i tot per una mateixa persona o equip, cosa que fa més complexa, encara, la problemàtica de la traducció.

Com a director general de Política Lingüística del Govern de Catalunya confio que aquestes Jornades, en les quals es debatrà el paper de la traducció en la salut i en el futur de la nostra llengua, siguin útils a tots vostès, i siguin a més una contribució a l'enfortiment de la llengua catalana.

2

Àmbit general

2.1

La norma i la traducció

La norma i la traducció

Joaquim Sala-Sanahuja

Vicedegà d'Ordenació Acadèmica de la Facultat de Traducció i d'Interpretació
de la Universitat Autònoma de Barcelona

En els més de cent anys accidentats de procés de normalització del català, la traducció ha ocupat un lloc central en la recerca i en la fixació dels models lingüístics moderns. Sovint inseparable de la creació literària, la traducció proporcionava a molts dels nostres escriptors un model de llengua que era comparable, instrumentalment, al de les altres llengües modernes europees. També els acostava als corrents ideològics i estètics del moment, i s'abolien de passada els terminis eixorcs que exigia, fins i tot durant el romanticisme, la incorporació del nostre país a l'expressió i a les idees de la modernitat.

Paradoxalment, el reconeixement de la tasca de fixació lingüística dels traductors, tan fecunda d'ençà del modernisme i sobretot d'ençà dels anys deu del segle passat —en què destaca la figura de Josep Carner—, ha quedat relegada a l'àmbit dels estudis d'alta especialització traductològica, que, a més, al nostre país es troben en una fase incipient. En aquesta manca de relleu hi ha contribuït, sens dubte, una de les premisses essencials de l'ofici traductiu: la discreció. El traductor, en efecte, és una ombra amb prou feines entrevista al caire d'un mot, d'una expressió, i la seva virtut més celebrada consisteix precisament a no ser vist, tot i trobar-se omnipresent al text. Aquest *effacement* en benefici de l'autor, del text estranger, la seva presència furtiva i mimètica, l'ha portat sovint a no intervenir en els debats que l'afectaven directament com a creador i experimentador de models de llengua, i gairebé ningú no li ho ha tingut en compte. Servent del text estranger, al traductor li costa de veure's com a senyor d'una llengua que renova i engrandeix fins més enllà d'on l'ha trobada.

Les Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística del català que ara comencen són, en aquest sentit, una innovació que hem de celebrar. I cal agrair a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans aquesta acció de reflexió i de debat amb la participació massiva de traductors i de traductòlegs, a la qual s'afegeix la nostra Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona, que ja fa, comptant les diverses etapes de la seva història, vint-i-vuit anys que treballa en aquest camp. Cal fer esment també, en aquest punt, de centres semblants de diverses universitats de la xarxa de l'Institut Joan Lluís Vives: la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, la Universitat Jaume I

de Castelló, la Universitat de Vic, la Universitat d'Alacant i, en fases molt inicials, la Universitat de Perpinyà i la Universitat de les Illes Balears. D'altra banda, els nous àmbits de contacte entre les cultures, la interculturalitat creixent, signe destacat del nostre moment i sens dubte dels anys venidors, ha generat noves formes traductives, gèneres traductius diferents, per dir-ho així, i sobretot efectes encara poc estudiats —però molt importants— sobre la llengua. Gèneres com la «traducció desconeguda», que abasta sectors tan importants de la comunicació com són ara la publicitat, la producció audiovisual, els llenguatges tècnics, incideixen en la nostra realitat lingüística amb unes aportacions que cal analitzar. Sobretot en la mesura que són formes traductives fonamentades en uns valors i limitades per uns paràmetres que tenen ben poc a veure amb l'idealisme —si em permeteu l'expressió— de la traducció literària, a la qual em referia al començament. Fenòmens com ara la indiferenciació del missatge català respecte de l'original castellà, per exemple, per motivacions estrictament pràctiques i sovint econòmiques, freqüents en aquest sector, entren en contradicció amb els principis més elementals de la traducció clàssica i, en general, amb la singularització de les llengües, un dels factors més importants en la delimitació de l'estàndard. Un altre gènere acabat d'estrenar, però que s'ofereix al traductor i al lingüista amb un caràcter quasi revolucionari, és el de la traducció automàtica i de la traducció assistida. És un fet que aquests darrers cinc anys, amb l'evolució vertiginosa de les eines informàtiques, l'ofici del traductor s'ha transformat radicalment, fins a extrems que fa poc eren inimaginables. Les noves eines permeten ara de pensar el traductor de demà, però de demà mateix, com un mixt de lexicògraf-programador, de lingüista contrastiu i de corrector d'estil. Però la utilització de les noves eines meravelloses no deixa de tenir efectes secundaris, sobretot en la llengua. Més enllà del tòpic optimista amb què se solen presentar els nous invents d'ençà de mitjan segle XIX, la tercera part d'aquestes Jornades, que ocuparà tot el dia de demà, la dedicarem a sospesar-ne les possibilitats i els efectes, sobretot en la llengua, que és sotmesa tanmateix a uns constrenyiments trasbalsadors i en molts casos nocius.

No cal dir que el conjunt d'aquestes reflexions s'ha de posar en relació amb el fenomen que d'ençà dels anys vuitanta s'ha anomenat «crisi de les llengües»: una percepció negativa de l'evolució de l'ús de les llengües, especialment pel que fa als registres formals, i la polèmica sobre l'adaptació de la norma a la nova situació. Una «crisi» que, real o imaginària, es manifesta en totes les llengües, encara que de manera molt diversa, com veurem.

Esperem, finalment, que els treballs d'aquestes Jornades siguin el començament d'un llarg seguit de col·laboracions i d'iniciatives amb les quals els traductors, desempallegats de la discreció que els caracteritza, participin com cal en la dinàmica d'estandardització de la nostra llengua.

La noció d'estàndard i els estàndards estrangers

L'aparició de la llengua estàndard en la gran majoria dels àmbits lingüístics moderns té, com sap tothom, la justificació primordial d'afavorir la intercomunicació entre grups pertanyents a un mateix substrat lingüístic. I un objectiu segon, no pas menys important: donar cohesió a aquests grups, que adquireixen consciència de pertànyer a una mateixa comunitat lingüística i, per tant, a una mateixa comunitat *tout court*. En aquest sentit, quan les condicions històriques ho han afavorit, la llengua ha estat sovint una mena de pal de paller per a la constitució de les nacions modernes.

L'estàndard, doncs, com a instrument que fa aflorar o que institueix la identitat d'un grup. I això mitjançant una mena de dialèctica: per una banda, estableix uns lligams supradialectals; per l'altra, un contrast amb l'exterior.¹ L'estàndard uneix el grup, que el veu com a llengua pròpia, i alhora el segrega dels altres grups circumdants. No hi fa res si l'estàndard es limita als àmbits d'utilització formal de la llengua, i es mantenen, en canvi, les varietats en altres àmbits informals. Finalment, l'estàndard, que es pot considerar en molt casos com una llengua ideal, també té, en el grup que el veu com a propi, una funció simbòlica: llengua referencial,² d'excel·lència, precisa, exacta, aconsegueix l'adhesió dels usuaris pel seu prestigi.

Tot i això, no n'hi ha prou amb el prestigi. Només cal veure què va passar amb el llatí clàssic. El seu prestigi va perdurar fins molt ençà del període de gramatització de les llengües vulgars, que comença durant el segle xv: llengua perfecta, sublim, «incorruptible», no es va poder imposar per damunt dels antics llatins vulgars i l'ús es va veure progressivament restringit a uns àmbits de l'expressió en què la finalitat ja no és ben bé la comunicació, com ara en la litúrgia catòlica. Sense poder, o amb un poder restringit al si d'unes institucions que no el renovaven, el llatí clàssic es va anar esllanguint a l'interior d'una norma fossilitzada, igual que el grec o que l'antic egipci.

El francès, gramatitzat molt aviat (segle xv), servit també molt aviat per diverses generacions de grans escriptors, i que va adquirir a Europa, a les corts i entre la noblesa, un prestigi immens, s'ha imposat en realitat per tot el territori de la corona francesa i de la França actual a força de decrets i de multes, de l'Ordre de Villers-Cotterêts, el 1539, fins al decret Toubon, aquests darrers anys, tot passant per l'*Informe sobre la necessitat i els mitjans d'anorrear els patois i universalitzar la llengua francesa* de l'Abbé Grégoire, un capellà revolucionari que va ser el primer bisbe «constitucional».

El poder, de vegades practicat sense miraments, com en el cas francès, o amb manifestacions més pragmàtiques, com en el de l'anglès, és l'altre factor necessari perquè es produeixi el procés social d'adopció d'una llengua estàndard. Tot procés d'estandardització efectiva es produeix

1. Gabriel BIBILONI, *Llengua estàndard i variació lingüística*, València, Edicions 3i4, 1997, p. 24.

2. Carles CASTELLANOS, *Llengua, dialectes i estandardització*, Barcelona, Octaedro, 2000, p. 53, i també Xavier LAMUELA, *Català, occità, friülà: Llengües subordinades i planificació lingüística*, Barcelona, Quaderns Crema, 1987, p. 67.

només quan el grup té la voluntat i la capacitat d'imposar-lo. Per això ha de ser entès, al capdavall, com un gest polític, amb unes conseqüències polítiques determinades. Aclucar els ulls davant d'aquesta evidència no serveix de res. És impossible, al meu parer, de pensar aquesta qüestió en termes d'arcadisme sociolingüístic, que tindrà només una funció perversa en el debat que sens dubte ha de sorgir. D'altra banda, aquesta qüestió ja és vella. Els humanistes i Dant mateix s'hi havien confrontat.³

La «llengua literària»

Tradicionalment, la llengua estàndard era coneguda com a «llengua literària». «Llengua literària» o «llengua escrita», en la mesura que es tractava del model lingüístic que es podia socialitzar més fàcilment. Van ser els anglesos, si no m'equivoco, els qui van inventar la nova fórmula d'«estàndard» per designar l'anglès que havia de ser ensenyat a les escoles de tot l'Imperi.⁴ Es pot dir que, fins al segle xx, això que ara entenem com a llengua estàndard era efectivament la llengua literària, una llengua normalitzada gramaticalment i estilística segons uns cànons que evolucionaven lentament a partir dels autors clàssics de la mateixa llengua o d'algunes traduccions importants, com és ara la Bíblia, en els casos de l'alemany i de l'anglès. Però la formació d'aquesta llengua literària única presenta divergències notables en el cas de les llengües modernes europees. Gabriel Biliboni,⁵ seguint altres autors, distingeix tres models d'estandardització, segons la participació de les varietats lingüístiques en la construcció de la llengua comuna. Aquests models diferents expliquen també de vegades l'evolució històrica i la situació actual de la llengua literària. Trobem, en primer lloc, el *model unitarista*, en què una varietat geogràfica constitueix la base de l'estàndard; el *model compositiu*, en segon lloc, més modern, que construeix l'estàndard a partir d'una síntesi de diverses varietats; i finalment els *models autònoms*, quan es creen diverses llengües estàndard a partir d'un mateix grup lingüístic.

Al primer model pertany clarament l'italià: els prínceps toscans del Renaixement feien traduir els clàssics grecs i llatins, que ells ja no entenien, al toscà, que era a més la llengua que Dant va transformar de vulgar en sublim (*volgare illustre*). El poeta de la *Divina Comèdia* té a més a més el mèrit d'haver entès la nova llengua literària que sorgia del parlar noble florentí com una llengua ideal, culturalitzada, derivada de la llengua viva, però ja diferent, autònoma (en realitat, va ser sovint vista com «artificial»). D'aquesta manera Dant delimitava teòricament, al seu *Convivio*, anticipant-se a totes les altres llengües modernes, les característiques i la funcionali-

3. Vegeu Josep M. NADAL, *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, Quaderns Crema, 1992, p. 80.

4. Els treballs de la *Revised Standard Version* de la *King James Bible* anglesa comencen durant la dècada del 1880. Hi figuren expressions corrents, considerades no literàries, més a prop de la llengua parlada, i s'hi eviten els arcaïsmes. Al cap de poc, apareix una *American Standard Version*, en l'estàndard americà.

5. Gabriel BIBILONI, *Llengua...*, 1997, p. 40.

tat de la llengua literària italiana. El prestigi, l'«arte», de la nova llengua culta va cohesionar, en part, el grup lingüístic italià, malgrat la manca d'«armes», que en la terminologia de l'època, que també feia servir Dant, designava el poder polític.

Un altre cas d'estàndard unitarista, encara que no pas tan clar, és el del francès, que prové poc o molt del vulgar parlat a l'Île de France. A l'època que sorgeix la primera literatura en francès, el prestigi literari de l'occità, que havia estat la primera llengua vulgar a prendre el relleu dels poetes llatins, havia declinat per raons que són també polítiques —la desaparició o la francesització de les classes nobles, paral·leles a la pèrdua d'influència política. El francès és, sens dubte, de les llengües occidentals, la primera que va conèixer un procés d'estandardització. Es tractava, ja de bon començament, posem ara fa uns vuit segles, de constituir una llengua autònoma, de cultura, que ocupés l'espai social que anaven cedint el llatí i les llengües vulgars de cultura escrita, especialment l'occità, amb una atenció especial a la substitució administrativa. Es pot parlar també, en el cas francès, d'una planificació lingüística que comença pròpiament durant el segle XVI, i que combina la creació de gramàtiques, de diccionaris i d'altres instruments i institucions lingüístics amb l'acció legislativa.⁶ Però la clau de l'estandardització actual prové sens dubte del sistema escolar, que va perpetuar l'ensenyament de la llengua i de la retòrica (amb l'antiga *imitatio* de Quintilià com a base) i el va projectar en les extenses capes socials escolaritzades durant el segle XIX. Si la Revolució, a finals del segle XVIII, intenta imposar a tots els individus de França, en nom de la igualtat, una llengua única, les condicions sociològiques no li són fàcils (es calcula que a mitjan segle XIX, al territori actual de França, hi havia entre un 30% i un 40% de la població que no entenia el francès), i caldrà esperar fins a la llei de Jules Ferry, que instituïa l'ensenyament primari laic, gratuït i obligatori (1881), per assolir una socialització real de l'estàndard, tot i que la implantació efectiva es produirà només amb la mobilització general de la Gran Guerra. Esmentaré de passada que Jules Ferry, diputat republicà (aquí traduiríem radical) que havia estat ministre de la Instrucció Pública, va destacar també per la seva política d'expansió colonial, ideològicament molt lligada a la mateixa política lingüística francesa.

El resultat del procés d'estandardització del francès, llarg, tenaç i planificat a la francesa, és una llengua de gran prestigi literari (ja l'havien servida Ronsard, Malherbe; du Bellay n'havia exaltat ben aviat l'excel·lència; els grans autors teatrals, Molière, Racine, Corneille li donen la dimensió social...). Però que mai ningú no ha utilitzat fora dels àmbits formals. En canvi, i és un tret que cal destacar, l'àrea lingüística francesa ha preservat un sol estàndard. En el cas del Quebec, per exemple, hauria estat més plausible que sorgís un estàndard derivat, com va succeir amb l'anglès americà. En realitat, avui la norma francesa és exactament igual a Mont-real, a Reims, a Ginebra, a Verviers o a Brazzaville, particularment en aquesta darrera població. Les

6. L'Académie française, per Richelieu, el 1634. Posteriorment va ser inclosa a l'Institut de France (1795), que aplega cinc acadèmies, les quals normativitzen, en teoria, tots els àmbits del saber. Vegeu també John Earl Joseph, *Eloquence and power: The rise of language standards and standard languages*, Londres, Frances Pinter (Publishers), 1987, p. 132-158.

marques geolectals són mínimes, quasi anecdòtiques. L'altre fet sorprenent, que ja he esmentat fa un moment, és que l'estàndard francès té poca cosa a veure amb els parlars francesos informals, en l'actualitat també força homogenis. Les enormes divergències lèxiques, morfosintàctiques i estilístiques d'aquests parlars amb l'estàndard francès és una qüestió important, en la mesura també que aquest fet ha incidit de manera especial en l'evolució de la llengua literària i en la percepció que en té la societat.

El Quebec, que és, de tots els països de parla francesa, el que ha hagut d'afrontar el perill més gran de subordinació (a l'anglès), ha estat i és, com tothom sap, un gran laboratori d'experimentació sociolingüística. El paper dels traductors en la implantació d'un estàndard de qualitat hi ha estat crucial a partir dels anys cinquanta, en què s'hi organitza la professió, s'hi crea un ensenyament específic i s'hi fa un gran esforç terminològic.⁷ Els traductors quebequesos són en gran part responsables de la millora de la qualitat de la llengua que s'ha produït aquestes darreres dècades al Quebec, en proposar un model, un *pattern*, que constitueix també un model d'ús. D'altra banda, la gran majoria d'escriptors quebequesos actuals, entre els quals el nostre compatriota Jaume Folch i Ribas, un dels novel·listes més divulgats a França i als països de parla francesa, situen plenament la seva llengua literària en l'estàndard francès, igual que els escriptors africans d'expressió francesa, aquests darrers —Henri Lopès, Léopold Sédar Senghor, etc.— de vegades amb unes particularitats lèxiques i retòriques força interessants, però, que també podem observar en els escriptors africans d'expressió portuguesa (Mia Couto, Pepetela, etc.), i que, cal recalcar-ho, no afecten mai el cos de la norma.

També és unitarista l'estàndard alemany, basat en l'alt alemany (el conjunt dialectal de l'Alemanya del sud), que s'imposa com a llengua literària sobretot amb la traducció de la Bíblia per Martí Luter (1534), i que esdevindrà predominant en el context religiós i polític que sabem. En l'actualitat, després de múltiples evolucions, contràriament al cas de França, l'ús de les varietats dialectals —nombroses i ben vivents— no és considerat negativament. En l'estàndard, la norma fonètica només és aplicada estrictament al teatre i a la televisió, sobretot a l'estatal; en canvi, la norma ortogràfica, gramatical i retòrica domina tot l'àmbit de la llengua escrita. Una norma, val a dir-ho, tàcita, promoguda per institucions que no són del tot oficials: el diccionari fonètic Siebs, la gramàtica Duden (de base relativament compositiva, del 1901, i que un dels seus promotors, Konrad Duden, considerava provisional). Cal remarcar que en l'època de la divisió alemanya, existien dos Duden, el de Leipzig i el de Mannheim, amb diferències relativament notables. En la tendència evolutiva de la llengua alemanya actual intervenen posicions clarament ideològiques, lligades del tot a corrents polítics —contràriament al cas francès. L'estàndard alemany és polimòrfic: el de l'alemany suís conté variants molt importants.

I passem a l'anglès, que és un cas cèlebre, sovint citat com a exemple, de fals liberalisme lin-

7. Paul HORGUELIN, «La traduction à l'ère des communications», *Actes du Colloque Traduction et qualité de langue* (1984), p. 28-29.

güístic. En realitat, el model d'anglès estàndard va ser determinat, probablement durant els segles XVIII i XIX, per la política d'ensenyament. Un model prestigiós, que incloïa la imitació dels clàssics, Shakespeare, Tennyson, etc., de l'estil dels quals se separava tanmateix, i que havien de dominar les elits de tot l'Imperi. També conegut com «l'anglès de la Reina», o «d'Oxford», o més ençà, «de la BBC», que encara en constitueix la referència de qualitat. Cal afegir que un pas important en la seva evolució es va donar amb la publicació de l'anomenada versió King James de la Bíblia (1611), que va socialitzar un model de llengua únic mitjançant la pràctica religiosa.⁸

També esmentarem, més breument, altres casos d'estandardització unitarista peculiars: la de l'àrab, que va optar per la llengua clàssica de l'Alcorà, només entesa, encara avui, pels doctes, però pels doctes de totes les varietats per un igual. Hi va contribuir igualment la conjunció ancestral, en aquestes societats, del poder civil i el poder religiós. Que sigui mal o gens entès per capes molt extenses, il·letrades, de la població, no té efectes polítics rellevants, atesa la inexistència d'estructures democràtiques. L'exemple algerià és allisonador: el president se sol adreçar al país en àrab clàssic, que una majoria del poble no comprèn. Però el fet de la llengua estàndard, mal estandarditzada en realitat, és per si mateix un signe d'autoritat absoluta, que prima per damunt del discurs. I ha estat vist com un signe de feblesa política, aquests darrers temps, coincidint amb la crisi social i política que sabem, que el president mateix s'hagi adreçat a la població, alguna vegada, en l'àrab dialectal del país.

En el cas de l'hebreu estàndard, es va optar per l'adaptació de la llengua clàssica, només utilitzada en la litúrgia, sobretot a partir de la creació del Consell de la Llengua Hebrea, el 1890, en un procés d'unificació que culmina amb la normalització sancionada per l'Acadèmia de la Llengua Hebrea, creada el 1953. En realitat, l'estàndard hebreu es va imposar com una llengua nova, en part o del tot artificial, a una població plurilingüe (*jiddisch*, ladí, francès, àrab, rus, etc.), però en cap cas de base lingüística hebrea. Les varietats no formals inclouen barbarismes provinents d'aquestes llengües, però no es pot parlar de formes dialectals. Darrera aquesta estandardització, que gairebé podríem considerar utòpica, hi ha la mateixa voluntat nacional que va portar a la creació de l'Estat d'Israel. I es pot dir, finalment, que la literatura israeliana neix amb la instauració efectiva de l'estàndard, que passa a ocupar progressivament, en els sectors asquenasites, el lloc que hi havia ocupat el *jiddisch*.

Un cas molt excepcional, també molt comentat pels teòrics de l'estandardització, és el noruec, amb dos estàndards que entren en competència, el *nyorsk*, basat en els dialectes rurals que havien resistit la influència del danès, i el *bokmål*, més marcat pel danès, l'antiga llengua dominant, d'implantació més urbana, i que conviu, de vegades també en els usos formals,

8. Vegeu Francesc VALLVERDÚ, *El català estàndard i els mitjans audiovisuals*, Barcelona, Edicions 62, 2000, p. 26-29. La *King James Bible* mateixa va ser realitzada per sis comissions acadèmiques que treballaven separatament a Westminster, Oxford i Cambridge. Sembla que Shakespeare hi va participar (el Salm 46 conté la seva signatura, segons em fa observar Josep Maria Jaumà). Als llibres de l'Antic Testament sobretot, els traductors i redactors d'aquesta versió s'esforcen a imitar els ritmes i l'estil del text hebreu.

amb quatre altres varietats, entre les quals el *riksmål*, de tendència arcaïsta. Tot i que el cas de l'estandardització complexa noruega és sovint citat com a exemple, les seves conseqüències en la producció literària han estat, segons sembla, negatives, en la mesura que han afavorit una producció de caire localista, sovint d'un interès únicament etnogràfic, i n'han donat una visió poc prestigiosa. Hi ha, finalment, exemples d'estandardització traumàtica en llengües com ara el xinès, durant el període maoïsta, i l'annamita, en el període de la colonització francesa del Vietnam.

Hem de destacar, en una percepció més teòrica d'aquesta qüestió, que cada procés d'estandardització lingüística és emmarcat per una norma sociològica —el grup d'usuaris mateix desitja allò que li serveix i que utilitza— i per una norma preceptiva —que determinen els experts, entre els quals els escriptors. Tota estratègia d'estandardització combina aquestes dues normes, en proporcions adaptades a cada situació. Cal afegir, però, que la introducció d'una norma preceptiva influeix i de vegades altera profundament les dades sociològiques. Com tot fet social, l'ús de la llengua conté grans inèrcies. La norma preceptiva pot provocar-hi una dinàmica nova. Ho afavoreix, en aquest sentit, l'estranya relació del parlant amb la pròpia llengua, plena de passió, però també de forats de memòria.

Factors històrics molt diversos, doncs, i polítiques lingüístiques ben programades (la francesa) o més oportunistes, han donat situacions i estratègies d'estandardització també molt diverses. En tots els casos, l'evolució literària hi té un paper determinant, i en aquesta evolució, de manera també molt diversa, la traducció. Ja hem vist que la traducció de la Bíblia en alt alemany convertia aquesta varietat en una llengua de caràcter literari. Les traduccions dels clàssics llatins i grecs al toscà va convertir aquesta darrera llengua vulgar en una llengua apta per a l'«arte». En canvi, la traducció té molt poca incidència en la constitució i l'evolució del francès. Comparat amb els altres estàndards, la llengua francesa es nodreix d'ella mateixa, i la polèmica sobre el paper i el caràcter de la traducció, coneguda com de «les Belles étrangères», durant el segle XVII, que enfronta les posicions creatives d'Amyot i de Perrot d'Ablancourt (les traduccions creatives són «belles mais infidèles», en una al·legoria amorosa molt francesa) amb les que durant el segle següent defensarà Madame Dacier, literalista, no desembocarà en un veritable programa de traduccions, que més aviat quedaran arraconades. En síntesi, Madame Dacier, traductora de la *Ilíada* en prosa, preconitzava un sistema de traducció literal que pogués donar una idea, si més no, del tema, tot deixant per descomptat que cap traducció d'una obra mestra no podia esdevenir, en la llengua d'arribada, una altra obra mestra. Potser només durant el segle XIX, amb autors com Baudelaire, que escriuen voluntàriament en un «mal francès», imitant de vegades trets estilístics anglesos de Poe o de Quincey —que ell mateix tradueix o adapta o «afusella»—, es produeix una evolució de la norma. Però, de fet, quan Baudelaire tradueix Poe, el poema «El corb», per exemple, ho fa en el mateix paisatge teòric de l'*Ancien Régime*. També Mallarmé tradueix el mateix poema de Poe —aquest i d'altres— de manera semblant, en una prosa literal i decebedora. La lliçó és clara: la cultura francesa no necessita la traducció per a produir obres importants. En prescindeix. Si per cas, és en la llengua que determinats autors, a partir de Baudelaire i sovint

només per esnobisme, experimenten amb calcs anglesos o eventualment alemanys. En certs àmbits, com ara als diaris, la disposició imita també les fórmules angleses.

En canvi, llengües com ara el rus, l'alemany mateix, el txec, troben un model literari homologable amb les grans llengües europees mitjançant les traduccions. El cas de l'alemany durant el període romàntic va ser estudiat magistralment per Antoine Berman.⁹ Aquí el model traductiu era apropiador. Les traduccions, considerades obres literàries pròpies, aportaven els nous models estètics i també unes noves possibilitats a aquelles llengües. El rus, per exemple, s'havia vist subordinat, en literatura, al francès, la llengua de l'elit. En pocs anys, mitjançant una política de traduccions eficaç, el rus i moltes altres d'aquestes llengües, relegades fins aleshores a usatges col·loquials i a la literatura popular, passen a ser llengües literàries plenament modernes.

L'estandardització del català i la traducció

El mateix fenomen es produirà amb el català durant les últimes dècades del segle XIX, particularment amb les traduccions que impulsa l'empresa de L'Avenç. Es pot dir que l'elaboració de la norma i la tasca de traducció segueixen camins paral·lels. En l'empresa de fixació de les normes, Pompeu Fabra tindrà molt en compte, a més a més, els estàndards europeus més importants: l'italià, el francès i l'anglès. Vull recalcar, en aquest sentit, la importància que van tenir la seva *Gramàtica francesa* (1919) i també la *Gramàtica anglesa* (1924, encara que redactada temps abans). Es tracta de dos manuals relativament senzills que tenen la particularitat de ser poc o molt comparatius. Més que manuals destinats a un públic interessat pels idiomes, són obres que sotmeten el català a la prova de l'estranger —per fer servir l'expressió de Berman. La nova llengua normalitzada havia de posseir capacitats semblants a les grans llengües. I les dues gramàtiques en són, en la pràctica, la comprovació. Cal afegir que no és cap coincidència si totes dues gramàtiques apareixen publicades a l'Editorial Catalana, que dirigia Josep Carner i que sufragava, en part, Francesc Cambó.¹⁰

Cal fer esment, en aquest punt, d'una obra interessant d'aquell moment, i molt poc coneguda, dedicada específicament al tema que tractem: *La reconstrucció del llenguatge literari català*, de mossèn Josep Calveras.¹¹ Les aportacions teòriques d'aquest autor han estat destacades per autors com Aracil i Castellanos.¹²

9. Antoine BERMAN, *L'épreuve de l'étranger*, Paris, Gallimard, 1984.

10. Si més no en el moment de la publicació de la *Gramàtica francesa*, el 1919.

11. Josep CALVERAS, *La reconstrucció del llenguatge literari català*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1925, designat com a «Estudi d'orientació» per l'autor mateix.

12. Lluís ARACIL, *Dir la realitat*, Barcelona, Edicions Països Catalans, 1983, p. 75 i Carles CASTELLANOS, *Llengua...*, 2000, p. 74.

Un segon gran episodi que hem de destacar, en aquesta conjunció històrica de traducció i estandardització, és, justament, la iniciativa camboniana, plenament noucentista, de la Fundació Bernat Metge, que comença durant la segona meitat dels anys vint. La finalitat de l'empresa era la traducció sistemàtica dels autors clàssics grecs i llatins, amb l'objectiu final de prestigiar la llengua receptora i de posar-la a l'alçada de les grans llengües europees. Com hem vist més amunt, aquest projecte n'imitava un altre que s'havia experimentat sis segles abans a Florència, on els prínceps havien encarregat a traductors-escriptors les mateixes traduccions dels clàssics al toscà. Aquestes traduccions havien prestigiat la llengua dels florentins —convertint-la en llengua «de arte»—, i havien obert les portes a l'aparició dels grans escriptors que tots coneixem. Amb sis segles de distància, Cambó, entronitzat com el nou príncep mecenes de la nostra època, procedia doncs a la mateixa empresa, tot esperant l'arribada, un cop la llengua prestigiada, d'un o de diversos Dants. El prestigi, efectivament, es va assolir segons les expectatives inicials. Tots hem sentit dir o fins i tot hem dit, amb un gran orgull, que en català trobem traduïts tots els clàssics. Una altra cosa és si aquesta iniciativa va tenir efectes concrets en la llengua literària, com els havia tingut en el toscà. I em sembla que no. Per una banda, els clàssics grecs i llatins, molts dels quals clarament menors, ja no tenien durant el segle xx el mateix paper que havien tingut sis segles abans —ja no eren objecte d'*imitatio*, els models havien canviat—; per l'altra, les opcions lingüístiques de les versions catalanes no sempre eren clares, si més no homogènies. Em sembla que ho hem de dir. El prestigi per a la llengua era innegable, però era el prestigi dels lloms. Aquella tasca ingent de traducció, altrament ben meritòria, va tenir pocs efectes en l'evolució de la nostra llengua literària. Més aviat va afegir-hi confusió.¹³

L'altra empresa traductiva de Cambó dobla l'experiència de l'alemany, que quatre segles abans havia bastit la seva llengua literària a partir de la versió que Luter havia fet de la Bíblia. La Fundació Bíblica Catalana es va iniciar de manera menys planificada que la Bernat Metge, però amb una ambició més literària que la Bíblia que el pare Ubach traduïa al mateix temps. No m'entendré més en aquesta qüestió, tot i que em sembla que les versions publicades de la Fundació Bíblica podrien haver tingut, atès el ressò que per a la llengua representava l'Església, una funció infinitament més eficaç que la dels clàssics.¹⁴ Les versions ulteriors de Montserrat, més populars, sobretot les dels anys seixanta, van exercir una influència altrament més important.

Amb això m'he referit a dos dels episodis principals en la política de traducció al català, tots dos situats en el període i en el context noucentista. Una altra qüestió, però, és que, igual que en la creació literària, en la traducció, la llengua, la van anar forjant, amb opcions poc o molt individuals, els mateixos traductors. Pere Gimferrer ja ha mostrat quins models de llengua uti-

13. J. V. Foix tenia tots aquests volums com a lectura de capçalera, i els citava sovint. Més enllà de Foix, em sembla que van tenir pocs lectors.

14. De fet, durant els anys vint i trenta, la gran divulgació a escala social de l'estàndard català, amb grandeses i limitacions, la fa l'obra de Josep Maria Folch i Torres, que compensa, durant els anys vint sobretot, la manca d'ensenyament del català a les nostres escoles.

litzaven els escriptors catalans que col·laboraven regularment als diaris.¹⁵ Les relacions d'aquests models amb les varietats efectivament parlades eren variables, però l'èxit social d'aquestes col·laboracions tenia també molt a veure amb la distància que adoptava respecte dels parlars reals. En Carner trobem la conjunció d'influències estrangeres —en forma de nombrosos calcs acceptats voluntàriament— amb el parlar més genuí i expressiu de la Barcelona de l'època. El primer Riba traductor és sovint literalista i de vegades exageradament artificios, tot i que la seva actitud, tant pel que fa a la llengua com al model traductiu, varia, especialment quan s'ocupa dels clàssics. Escriptors més tardans d'aquest període, ja al tombant dels anys trenta i en l'òrbita de les Edicions Proa, semblen haver trobat un punt més just per a la traducció: Domènec Guansé, per exemple, més discret perquè més traductor. En general, la política de traducció d'aquesta editorial que dirigia, en l'aspecte literari, Joan Puig i Ferrater, representa l'assoliment d'un model plenament professional, en el qual cal incloure també un tipus de llengua versàtil, amb una amplitud expressiva comparable a la del francès o de l'espanyol.

No em sembla escaient, ara, però, de fer un inventari, ni que sigui resumit, de la història de la traducció al català durant el segle xx. El nou *Diccionari de traductors catalans*, que ja és gairebé a punt, donarà una visió completa i inèdita de la feina ingent que van fer els nostres traductors i accessòriament de les orientacions lingüístiques que hi van donar. No podem deixar d'esmentar, tanmateix, per la gran dimensió social que van tenir, les versions bíbliques de Montserrat, a partir dels anys seixanta, realitzades per un equip en què va col·laborar intensament el pare Guu Camps. El model de llengua d'aquelles versions, extensament divulgades a les esglésies del Principat i de les Illes —que aleshores eren pràcticament l'únic espai de socialització de la nostra llengua—, i que significava un compromís entre el model literari dels anys trenta-quaranta i les noves tendències de divulgació popular —que Eugène Nida teoritzava al mateix temps—, ha deixat, poc o molt visible, una empremta profunda en la retòrica de l'estàndard. Tot això paral·lelament a les tendències «fidelistes» —un terme moral que s'aplica curiosament també a la tècnica literalista dels anys seixanta i setanta, encapçalada, en castellà, per José Maria Valverde. Vull fer constar, tornant a les versions bíbliques de Montserrat dels anys seixanta, que el mètode traductiu tenia en consideració el públic *real*, la seva situació cultural i, en una mesura relativa, la seva capacitat lingüística. Les versions importants d'abans de la guerra, en canvi, s'adreçaven més aviat a un públic *ideal*, en realitat inexistent, però que la mateixa dinàmica de difusió literària havia d'anar creant. Aquest fet em sembla essencial per a comprendre i justificar el caràcter artificios que presenten, als ulls d'un lector d'avui, moltes de les traduccions dels anys vint i trenta. Però també l'ambició del moment, emparada per unes expectatives i una ideologia certament optimistes. Però l'existència d'un públic ideal s'explica també per una *estratègia seqüenciada d'estandardització*, molt escaient amb la ideologia nou-

15. Pere GIMFERRER, *Literatura catalana i periodisme*, Barcelona, Centre d'Investigació de la Comunicació, Generalitat de Catalunya, 1996.

centista: produir uns models per a una elit (que llegeix els clàssics), la qual s'encarregarà en una segona fase de divulgar el model de llengua entre el gran públic. En canvi, els textos sagrats i de la litúrgia arriben directament al públic de les esglésies, sense mitjancers ni alteracions.

Les noves funcions de l'estàndard català

Amb els canvis polítics favorables que tenen lloc al final dels anys setanta, es produeix, però, en aquest itinerari vacil·lant, un seguit de canvis radicals. Per una banda, les escoles poden proporcionar ara l'aprenentatge de l'estàndard. La televisió, les ràdios i els diaris representen, per l'altra, un nou espai de socialització, però exigeixen també uns canvis en la delimitació de l'estàndard, que ja no podem anomenar llengua literària —de fet, la literatura ja fa anys que va, a tot el món, per camins lingüístics molt més complexos. La llengua ha de cobrir d'avui per demà unes noves funcions, especialment en l'àmbit de l'oralitat, però també en la producció periòdica escrita.¹⁶ La improvisació inicial pel que fa a les qüestions lingüístiques s'ha anat compensant, en l'àmbit teòric, amb una successió de treballs remarcables, entre els quals esmentaré ara els de Francesc Vallverdú, i especialment, aquest any passat, *El català estàndard i els mitjans audiovisuals*.

Les dificultats d'implantació d'un estàndard català adient a les noves funcions provenen, com saben tots els presents, de la improvisació inicial i, al meu parer, sobretot, de la poca importància que els responsables d'aplicar-lo van donar-hi i hi donen. Els problemes, pel que fa als criteris lingüístics de traducció i de doblatge, es van anar esvaint durant els anys noranta, sobretot amb la publicació, el 1997, de les directrius de la Comissió de Normalització Lingüística de TVC.¹⁷ Cal considerar que aquest model lingüístic, basat en l'experiència de més de quinze anys, ha d'esdevenir el *pattern* de la llengua de grups socials d'origens lingüístics molt diversos, cosa que no passava durant els anys vint o trenta. I ha d'incidir, lògicament, en la llengua escrita.

Amb tot, ens correspon com a traductors, obligats a comparar la funcionalitat dels estàndards diversos i a millorar el nostre quan es pot, realitzar algunes observacions que em semblen importants. Em refereixo, per exemple, a la delimitació fina entre usos formals i informals. És un fet que les llengües europees i asiàtiques que traduïm més sovint (penso en l'àrab, el xinès i el japonès) hi estableixen unes fronteres precises. La llengua ha de poder dir allò que vol dir, però també ens ha de dir la manera com ho diu (això ho fa la sintaxi i l'ortografia, de vegades), i també qui parla, des d'on parla i per a qui parla (això correspon, entre d'altres, a les marques de gènere i sobretot de registre). És essencial, per tant, que cada missatge contingui les marques que corresponen: la *diferenciació de registres* és essencial, i també la *singularització res-*

16. Vegeu Michael STUBS, *Language and literacy: The sociolinguistics of reading and writing*, Londres, Routledge & Kegan Paul, 1980, p. 23.

17. Comissió de Normalització Lingüística de TVC, 1997.

pecte de les altres llengües veïnes. És important conservar o innovar les marques d'allò que Bibiloni anomena «categories situacionals».¹⁸ Un cert ecumenisme de registres ens ha dut a prescindir, ingènuament, de marques que, a l'hora de traduir les llengües que les tenen, ens manquen.

D'altra banda, durant els anys vuitanta, per resoldre situacions d'emergència lingüística —lligades a les noves funcions de l'estàndard—, van sorgir un seguit de llibres d'estil especialment pensats per a l'escriptura periodística, però que van influenciar també alguns sectors editorials (que van precipitar-se a adoptar normes d'estil semblants). Tot i que, en realitat, les desviacions de la norma que plantejaven eren escasses, van tenir una certa incidència pel fet del caràcter reductiu d'algunes de les recomanacions. La finalitat era de parlar al «lector mitjà» amb un nivell de llengua que li fos «assequible».¹⁹ I també que el model recomanat s'acostés més a la varietat central i especialment al parlar barceloní (un diari que encapçalava el moviment era venut sobretot a Barcelona). S'invocava, també, de vegades, l'exemple d'alguns escriptors. I es distingia, pel que fa a l'aplicació estricta de les normes d'estil, entre els textos informatius i els d'opinió: en aquests darrers es respectava el criteri lingüístic i normatiu de l'autor. Posteriorment, d'altres publicacions han seguit camins semblants —tot i que amb recomanacions divergents—, però en general determinats per l'acceptació d'un estat lingüístic que es considerava difícil de canviar.

Crisi de les llengües, crisi del català

La polèmica que es va originar aleshores, que després va minvar, però que ha deixat, si més no en el públic, una certa confusió, se situava en un context de reimplantació de l'ús social del català. Però coincidia, a més, amb un fenomen que es va donar especialment durant els anys vuitanta i que en alguns aspectes encara perdura: l'anomenada «crisi de la llengua».²⁰ En efecte, a la majoria de països va sorgir en aquells anys la sensació generalitzada d'una crisi dels models lingüístics, que semblaven inadaptats a les noves necessitats de comunicació. Les causes d'aquesta «crisi» es poden resumir en tres punts: en primer lloc, la massificació de l'ús públic de la llengua. La multiplicació vertiginosa dels sistemes de comunicació (televisió, ràdio, etc.) permetia efectivament l'accés al nivell públic a parlants sense gaires competències lingüístiques (i que fins aleshores n'havien estat exclosos). En segon lloc, es desenvolupaven noves formes de comunicació, que alhora exigien nous tipus de discurs i formes diferents de producció cultural i

18. Gabriel BIBILONI, *Llengua...*, 1997, p. 95.

19. *Un model de llengua pels mitjans de comunicació: Llibre d'estil del Diari de Barcelona*, Barcelona, Empúries, 1987, p. 25.

20. Vegeu Jacques MAURIS (ed.), *La crise des langues*, Québec, Gouvernement du Québec, Conseil de la langue française, 1985.

sobretot lingüística. Finalment, la pedagogia de la llengua havia sofert canvis importants a molts països durant els anys setanta, i havia passat de tenir la situació clàssica predominant a ocupar un lloc de vegades fins i tot marginal. Aquests tres factors, doncs, van determinar una sensació de crisi dels estàndards, i es van iniciar un seguit de reformes ortogràfiques i lèxiques que en la majoria de les llengües han acabat en ben poca cosa o en no res. S'ha fet sentir, però, la necessitat d'una *regulació social* de les competències lingüístiques, i hi ha països que ja han pres mesures clares, com en el cas de França, on Jack Lang presentava fa quatre mesos el nou projecte d'ensenyament secundari, que se centra sobretot a reforçar espectacularment aquestes competències lingüístiques.

La necessitat de regular socialment, doncs, aquestes competències s'ha fet sentir encara més en el cas del català. El problema es planteja de manera més concreta i urgent pel que fa a la traducció: sense la implantació social efectiva d'un estàndard ric, comparable en amplitud als altres estàndards europeus, sobretot en l'aspecte estilístic, els traductors no poden traduir en bones condicions. Com tampoc no poden escriure en bones condicions molts escriptors. En aquest sentit, la poca d'ambició lingüística dels *media* catalans em sembla molt perjudicial, tant per a la llengua en si com per al seu ús social. (Malgrat que hi ha teòrics del nou àmbit de la periodística que s'esforcen a recalcar la importància de l'elocució.)²¹ Hem parlat de la pedagogia de la llengua, referint-nos a les escoles, però també és cert que la llengua, en el seu ús públic, esdevé igualment una escola. L'estàndard, com la llengua en general, s'aprèn. Els *media*, pertot arreu, ajuden a entendre el món, però també ensenyen a argumentar, a utilitzar els mots, a construir frases i a organitzar el discurs.²² És una evidència que dol fins i tot haver de destacar.

Els nous camins de la llengua literària

D'altra banda, tornant a la llengua literària, que havíem abandonat en parlar dels anys vuitanta, i que havia designat tradicionalment això que anomenem estàndard, s'ha produït des de fa més d'un segle i mig una evolució important: d'ençà de Mallarmé —que és la referència habitual en aquests casos, però n'hi hauria moltes d'altres— la llengua ha esdevingut més que mai matèria de creació. Els antics models canònics —en els quals pensen generalment els lingüistes quan pensen en la literatura— han deixat de ser vigents, i l'escriptor travessa i juga la frontera dels parlars formals i de les varietats informals en un gest que és en si mateix marcadament estilístic. La transgressió dels límits funcionals de la llengua —i de vegades també de la norma gramatical— ha esdevingut en molts autors i corrents un element important de l'estil. La lite-

21. Vegeu les publicacions de la Societat Catalana de Comunicació.

22. En aquest sentit, vegeu Carles DUARTE I MONTSERRAT «Llengua i mitjans de comunicació a Catalunya», *Treballs de Comunicació*, núm. 4 (1993), p. 61, i també Josep M. CASASÚS, «La periodística com a experimentació de la nova retòrica», *Periodística*, núm. 6 (1993), p. 126.

ratura d'avui conté un factor important d'experimentació lingüística, cosa que, fins al segle XIX havia estat aturada pel poder conservador de la *imitatio*. Però perquè hi hagi transgressió dels límits, o perquè aquesta transgressió produeixi un sentit, cal que la llengua tingui límits, i marques, i que aquests límits i aquestes marques siguin clars. I és aquest un dels grans problemes funcionals que el català literari ha de resoldre. La confusió es dona contínuament entre els parlants, però, cosa més greu, també sovint entre els que teòricament han de difondre avui el *pat-tern* formal: locutors, periodistes i aquesta figura nova que no té nom i que coneixem darrerament com a comunicador (de fet, tot home és, per definició, un comunicador). Els criteris reduccionistes, juntament amb un coneixement insuficient de les possibilitats de l'estàndard han portat a aquesta situació. Potser caldria invocar, atesa la situació, més *ambició* lingüística.

En aquestes condicions, diguem-ho tot, es fa difícil de traduir, per exemple, Proust: Jaume Vidal Alcover va inventar una correspondència dinàmica en els registres informals de les classes altes franceses, mitjançant la substitució pel parlar dels aristòcrates mallorquins, això amb un èxit relatiu, perquè poca gent s'adonava de l'especificitat del nou registre. Però d'altres traductors han hagut de traduir el mateix autor i molts d'altres resignant-se de vegades a introduir-hi reduccions per causa de l'autolimitació lingüística (que a voltes prové del traductor mateix, però molt sovint també de les normes d'estil de l'editor). I no parlaré només de Proust, de Pound, de Pessoa, autors que tenen al capdavant la reputació de difícils. La qüestió és encara més palesa, curiosament, quan la traducció afecta els gèneres més regulats retòricament. L'amplitud lèxica o estilística d'un article periodístic, fins i tot estrictament informatiu, d'una al·locució televisiva, és sovint molt menor en català que no pas en francès, en anglès o... en espanyol. L'hàbit de la reducció estilística ha arrelat. Als traductors ens costa, en català, d'implantar nous clixés, en un context de pessimisme pel que fa a la capacitat del destinatari d'assimilar-los. I una conseqüència paradoxal: pot molt ben ser que el mateix lector o oient català que accepta l'exigència d'un nivell lingüístic i especialment retòric en espanyol la rebutgi en català. El problema és lògic, atès l'aprenentatge lingüístic desequilibrat de moltes de les generacions d'avui. Però res no indica que això no es pugui redreçar.

La qualitat lingüística i la traducció

Si analitzem, però, el corpus de traduccions literàries que ha aparegut durant aquests deu anys darrers, hi observarem unes diferències notables amb les de la dècada anterior —en què se situava el nucli de la «crisi»—, tant pel que fa a les tècniques traductives, que ara són més depurades i sistemàtiques, com pel que fa a la qualitat lingüística. Hi ha tingut un paper important, al meu parer, la creació al nostre país d'una formació universitària específica, inspirada sobretot, el primer temps, en els ensenyaments d'aquest tipus que s'havien desenvolupat a Bèlgica (Mons) i al Canadà (Mont-real, Ottawa). Aquest ensenyament ha format traductors o bé els ha servit de referència. Els resultats en l'àmbit concret de la traducció literària es comencen a notar durant

els anys noranta, després del desori traductiu de la dècada anterior, també coincident amb la «crisi de la llengua», però lligat a l'evolució editorial catalana d'aquell moment. (Els anys vuitanta, un seguit de petites editorials es llancen a publicar traduccions —que semblen comptar amb un públic nombrós— a un ritme que els antics professionals no poden cobrir. D'aquesta manera sorgeix una generació de traductors nous, moltes vegades improvisats, que fan l'aprenentatge directament, per dir-ho així, a les impremtes.) També cal dir, contràriament, que és durant els anys vuitanta que es recupera la figura del gran traductor. Xavier Benguerel, per exemple, veu reeditades o fins i tot editades per primera vegada en algun cas les seves importants versions prosòdiques. En certa manera, això és un indicatiu del canvi que s'acosta i que vivim als nostres dies. La qualitat traductiva i la qualitat lingüística són aspectes que avui es consideren essencials i inseparables. I s'ha anat forjant, amb aquest criteri, un cos de traductors plenament professionals que poden aportar experiències noves, en tots els gèneres, a la millora de la norma.

Bibliografia

- ARACIL, Lluís. *Dir la realitat*. Barcelona: Edicions Països Catalans, 1983.
- BERMAN, Antoine. *L'épreuve de l'étranger*. París: Gallimard, 1984.
- BIBILONI, Gabriel. *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: Edicions 3i4, 1997.
- CALVERAS, Josep. *La reconstrucció del llenguatge literari català*. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1925.
- CANO, M. Antònia; MARTINES, Josep; MARTINES, Vicent; PONSODA, Joan J. [ed.]. *Bescanvi i identitat: Interculturalitat i construcció de la llengua*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1999.
- CASASÚS, Josep Maria. «La periodística com a experimentació de la nova retòrica». *Periodística* [Barcelona, IEC], núm. 6 (1993), p. 125-129.
- CASTELLANOS, Carles. *Llengua, dialectes i estandardització*. Barcelona: Octaedro, 2000.
- DUARTE I MONTSERRAT, Carles. «Llengua i mitjans de comunicació a Catalunya». *Treballs de Comunicació* [Barcelona, IEC], núm. 4 (1993), p. 61-70.
- FABRA, Pompeu. *Gramàtica anglesa*. Barcelona: Editorial Catalana, 1924.
— *Gramàtica francesa*. Barcelona: Editorial Catalana, 1919.
- GIMFERRER, Pere. *Literatura catalana i periodisme*. Barcelona: Centre d'Investigació de la Comunicació; Generalitat de Catalunya, 1996.
- HORGUELIN, Paul A. «La traduction à l'ère des communications». *Actes du Colloque Traduction et qualité de langue* [Quebec, Conseil de la langue française] (1984), p. 24-35.
- JOSEPH, John Earl. *Eloquence and power: The rise of language standards and standard languages*. Londres: Frances Pinter (Publishers), 1987.
- LAMUELA, Xavier. *Català, occità, friülà: Llengües subordinades i planificació lingüística*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987.

- MARÍ, Isidor [ed.]. *Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- MAURAS, Jacques [ed.]. *La crise des langues*. Québec: Gouvernement du Québec; Conseil de la langue française, 1985.
- NADAL, Josep Maria. *Llengua escrita i llengua nacional*. Barcelona: Quaderns Crema, 1992.
- STUBS, Michael. *Language and literacy: The sociolinguistics of reading and writing*. Londres: Routledge & Kegan Paul, 1980.
- TELEVISIÓ DE CATALUNYA. *Criteris lingüístics sobre traducció i doblatge*. Barcelona: Edicions 62, 1997.
- Un model de llengua pels mitjans de comunicació: Llibre d'estil del Diari de Barcelona*. Barcelona: Empúries, 1987.
- VALLVERDÚ, Francesc. *El català estàndard i els mitjans audiovisuals*. Barcelona: Edicions 62, 2000.

2

Àmbit general

2.2

Sessió monogràfica:
La traducció literària

Factors de la traducció de textos literaris i litúrgics

Joaquim Mallafrè

Vicepresident de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans
i professor de la Universitat Rovira i Virgili

El dijous 29 de novembre, la ponència de Joaquim Sala-Sanahuja va emmarcar el primer bloc, dedicat a l'àmbit general. Hi va repassar els models de llengua estàndard de diversos països i el paper que hi feia la traducció, amb una anàlisi del model català sorgit del Noucentisme. A continuació, la sessió monogràfica es va centrar en diversos factors, humans i materials, que intervenen en les traduccions literàries, i en les conseqüències per a l'estàndard d'aquesta activitat, de la qual el traductor és un element essencial, però no l'únic. Jem Cabanes, Isidor Cònsul, Pere Llabrés, Jordi Sarsanedas i Joan Sellent hi van tractar, respectivament, la funció del corrector, la real i la desitjable; la política i disposicions editorials, amb l'exigència de qualitat i de rendibilitat; l'estudi especial de l'equilibri entre model territorial i model literari supradialectal en les versions litúrgiques i bíbliques; la riquesa de registre i la reducció estilística i el bagatge lingüístic que n'ha d'inspirar els models, segons els textos que reproduïm.

Al final d'aquest primer àmbit, com dels altres dos, hi va haver col·loqui, després que el moderador resumís els punts, tractats en les diverses intervencions, que podien centrar el debat. Hi van intervenir Joan A. Argenter, Jem Cabanes, Caterina Calafat, Isidor Cònsul, Isidor Marí, Pere Llabrés, Eva Navarrete, Joaquim Sala-Sanahuja, Jordi Sarsanedas i Joan Sellent.

Amb la voluntat de permetre la màxima participació dels assistents s'havia previst dedicar una sessió del dia següent al debat general, que recolliria les observacions referides a totes les sessions anteriors i els suggeriments per a elaborar les conclusions generals. Va tenir lloc a la tarda de divendres, a partir de les quatre de la tarda, i, per tal de repartir equitativament el temps disponible, es va dedicar mitja hora del debat a cada àmbit, sobre qüestions de detall o en relació amb el conjunt de les Jornades. En el temps destinat al primer àmbit van prendre la paraula Caterina Calafat, Anna Casassas, Marta Xirinachs, Joan Martí i Castell, Joan Sellent i Joan Verdegall.

Totes les intervencions van aportar experiències, suggeriments i matisos que hem tractat de recollir al balanç i conclusions d'aquestes II Jornades.

Correcció i traducció

Jem Cabanes
Corrector

Una primera cosa que he de dir és que la meva experiència en correcció de traduccions, literàries o no, és més aviat petita, llevat que corregir mitjans de comunicació sigui avui precisament això, corregir traduccions. Més concretament, en l'àmbit de la traducció literària, en sentit estricte, no puc dir que hi tingui més experiència que la d'haver intervingut en unes poques traduccions, en la de la Bíblia en un sol volum de la Fundació Bíblica Catalana, i més tard en la de l'*Ulisses* de Joyce.

Amb tot aquest currículum, la meva intervenció en aquesta taula rodona crec que és abusiva i, d'entrada, ja en demano perdó a tothom. Ara, per a fer-me perdonar una mica, serviria l'excusa que he fet més de traductor de literatura que no pas de corrector? De fet, tot va començar amb l'edició bíblica suara esmentada, i justament per aquest ordre: de primer em van demanar la traducció d'uns texts, i finalment, em van agregar al cos de correctors. Vet aquí com vaig lligar traducció i correcció. Això fa que, des de llavors, m'hagi trobat sempre una mica al mig: entenc els autors, o traductors, entenc els correctors, i tinc una opinió dividida tant dels uns com dels altres.

D'entrada, voldria deixar clar que per correcció només entendre això que sovint s'anomena, amb ben poca fortuna, correcció d'estil. Segurament perquè de revisar proves d'impremta, també se'n diu correcció. Però, a mi, em sembla que les proves d'impremta en general no es corregeixen, no pas en el sentit fort de corregir. Això d'una banda. D'una altra, em sembla que un corrector s'ocupa de la coherència, diguem-ne gramatical per entendre'ns, d'un text, més que no pas de l'estil.

Doncs bé, què hi pot fer un corrector en una traducció literària? La feina d'un corrector de traduccions literàries és diferent de la d'un corrector d'originals literaris?

Què pot fer un corrector?

La primera pregunta es podria respondre, en general i una mica en abstracte, dient que depèn de l'àmbit lingüístic i cultural en què treballi aquest corrector. Entre nosaltres corre la idea, més

o menys difusa, sovint interessada, que els correctors catalans són una mena de mandarins, amb un poder excessiu i arbitrari, a diferència dels correctors de dominis culturals més saludables o «civilitzats». Doncs bé, la informació que en tinc és una mica diferent. Que els correctors catalans pequin d'arbitraris, és possible —i a vegades discutible—, però no pas per excés de poder, sinó per defecte... de criteri. Ara, dir o donar entenent que els correctors dels països «civilitzats» no tenen poder no s'ajusta als fets que conec una mica.

No sé si l'àmbit anglosaxó i el dels Països Baixos es consideren prou saludables i «civilitzats». Doncs bé, entre les editorials amb cara i ulls dels Estats Units, per exemple, el corrector té un poder enorme, i sovint l'última paraula, tant si l'autor s'hi avé com si no —amb l'excepció d'autors de primeríssima fila o d'autors que venen moltíssim, que poden fer prevaler el propi criteri. Tant és així, que un autor que no vulgui sotmetre's als criteris del corrector de la casa, es pot trobar —i en conec que s'hi han trobat— que li diguin: «Miri, emporti's el seu text, i busqui's un altre editor».

En el cas neerlandès, les coses s'assemblen, però potser no són tan dràstiques. Això sí, tenen un detallet que molesta força els autors que no són estrictament holandesos, especialment els flamencs, i és que en general tendeixen a uniformitzar els texts en benefici del parlar d'Amsterdam. També s'ha de dir, de totes maneres, que, en aquest aspecte, l'autor que sap defensar les seves opcions té probabilitats de sortir-se'n. Però no li regalaran res.

No conec la situació de les editorials d'àmbit alemany, però és sabut que l'escriptor Günter Grass, en la presentació internacional d'un llibre seu, hi ha aparegut en companyia d'un representant editorial i del... corrector. Això em fa pensar no solament que s'avenen força, sinó també que Günter Grass deu considerar que la intervenció del corrector en els seus texts no és banal.

En aquests àmbits «civilitzats», doncs, un corrector editorial és una figura reconeguda, de prestigi, amb força poder, encara que ha de demostrar que té l'autoritat, la ciència i el criteri suficients per a fer allò que fa. El prestigi, no l'hi regala ningú.

Ara, si la primera pregunta (què hi pot fer un corrector en una traducció) s'ha de respondre pensant en el nostre context, només trobo un estirabot: a la pràctica, un corrector diguem-ne literari, de traduccions o d'originals, només pot fer allò que li deixin fer, i en general no li deixen fer gaire res. Més tolerat que no pas reconegut, avui segurament se sent més apocat que no fa vint anys. *Eppur...*, de feina, n'hi ha, com veurem més endavant.

Què exigeix corregir traduccions literàries?

Però abans, voldria abordar la segona pregunta: corregir una traducció literària és diferent de corregir un text literari original? La meua resposta és que demana un coneixement suplementari: el de la llengua original del text. Provaré d'explicar-me. Un corrector ha de tenir, particularment, un coneixement sòlid de la llengua perquè pugui valorar un text i intervenir-hi d'una manera correcta. Però com jutjarà la qualitat d'una traducció, si no pot apreciar l'original?

Únicament per la qualitat del text traduït? Em sembla que no n'hi ha prou. Sovint només la comprensió de l'original li aclarirà si determinades opcions es basen en l'original, com a vegades confessen certes notes editorials. I quantes vegades un text poc intel·ligible, o gens, resulta ben clar si compulsem l'original que, en principi, «tradueix»!

En la meua modesta opinió un corrector ha de tenir un domini, lingüístic i conceptual, suficient del text que ha de repassar, perquè, sense, no tindrà l'autoritat necessària per a dur a terme la feina encomanada, i el text se li escaparà de les mans. Doncs bé, en el camp de la traducció, em sembla que aquest domini seria insuficient si no abastés la llengua original. S'ha dit algunes vegades que a sota d'un bon traductor hi ha un escriptor. D'una manera semblant, potser es podria dir que sota d'un bon corrector hi ha d'haver un traductor.

En resum, un corrector de traduccions que sigui un bon artesà, entengui la llengua original i domini l'ofici, amb experiència i sentit comú, em sembla que ja en té prou per a fer la feina amb autoritat i gràcia.

Però quina és la feina pròpia del corrector de traduccions literàries? Diria que és una feina una mica diferent de la del corrector de texts literaris originals. En principi, un text original és, per dir-ho d'alguna manera, únic i autosuficient, i el corrector em sembla que en té prou fixant-se en la coherència de forma i de llengua del text. Un text traduït, en canvi, no és autosuficient, perquè és una imatge d'un altre text. Com que és una imatge d'un altre text, i segurament no l'única possible, el corrector potser s'hauria de fixar en la correspondència i en la coherència d'aquesta imatge.

Quan dic que el corrector s'ha de fixar en la coherència de la traducció i que aquesta traducció correspongui a l'original, penso en una dita del poeta anglès Wystan H. Auden, que assegurava que un poema era com un fill que tenia pare (el poeta) i mare (la llengua). Ell ho deia de la poesia, però em penso que es pot dir de qualsevol text literari. Doncs bé, en una traducció, la criatura canvia de «pare» i «mare», i el resultat és que, per molta correspondència que hi hagi entre original i traducció, les «criatures» sempre seran diferents, sobretot en el cas de la poesia. Tan diferents que hi ha qui condemna la traducció com un producte espuri i pernicios, i suposo que aquesta és una de les raons que tants catalans accepten com a bones per rebutjar les traduccions de literatura espanyola, per exemple: no calen, asseguren. I tanmateix, com diu un traductor de poesia català, la traducció és impossible, però necessària, inevitable.

Aspectes de l'aportació del corrector

Com he dit abans, i sigui quina sigui la pràctica actual, un corrector amb competència i autoritat, i amb el reconeixement degut i necessari, pot contribuir no pas poc a la qualitat d'una traducció i, per tant, als beneficis que una bona traducció aporta a la llengua receptora. N'apuntaré uns quants aspectes:

- assegurar o afinar la coherència lingüística del text establert pel traductor, d'acord amb

l'original —per exemple, assenyalant-ne possibles incongruències de registre i indicant-ne el remei;

- oferir recursos o alternatives, quan les propostes del traductor siguin, a la llum de l'original, limitades o inadequades,

- fer veure les possibles servituds gratuïtes, indicar-ne les solucions possibles i esmenar possibles errors de sentit;

- explotar les potencialitats de la llengua per eixamplar-la i desbordar-la, sempre que calgui; fer llengua, en un sentit anàleg al de fer jurisprudència.

No caldria ni dir que s'han d'evitar les propostes gratuïtes i que qualsevol «retoc» s'ha de poder argumentar. Un corrector hauria de recordar l'etimologia de *corregir* < *corrigere* < *co-regere*, 'dreçar, dirigir, en companyia de'. Sense «companyia», doncs, no hi ha vera correcció.

La feina del corrector té un límit, i és que no es pot sobreposar a la del traductor. Qui estableix el text de la traducció, qui «interpreta» l'original, és ell. Sigui bona o dolenta, la *traditio* del text és obra del traductor, és ell el *traditor*, en el doble sentit de la paraula, no el corrector. Em sembla que manipular una mala traducció per endreçar-la, sovint sense el suport de l'original, no s'hauria d'admetre —baldament fos perquè els resultats no són gaire estimulants.

Sobre els errors de sentit, s'ha dit que invalidaven tal o tal traducció. És evident que no n'hi ha d'haver i que s'han d'esmenar, aquests errors, sobretot si són essencials per a entendre el text. Però també cal dir que hi ha bones traduccions que en contenen, d'errors de sentit, i que el sol fet de no contenir-ne no fa bona una traducció literària.

Una altra cosa que no s'hauria d'admetre és la «bona intenció» d'igualir, deixatar o retallar la llengua de l'original «en benefici» del lector. D'una altra banda, si l'original usa registres i recursos diferents, la traducció ha de recollir aquests usos i registres. Si l'original es desclou en una llengua solemne, la traducció no pot cloure's en una llengua d'estar per casa; si l'original fa servir una llengua noble, la traducció no pot gastar una llengua plebea.

La inversa també és veritat: quan l'original és simple o col·loquial, la traducció no pot ésser complicada o elevada; quan l'original recorre als vulgarismes, la traducció no pot amagar-se en eufemismes. Un original simple o ple de vulgarismes no pot servir d'excusa per a farcir una traducció de barbarismes: si l'original és genuí, també ho ha d'ésser la traducció.

Una traducció literària com Déu mana també és creació, i per tant també forma part de la literatura. Un corrector de traduccions literàries ho hauria de tenir present quan hi treballa, i aplicar-hi el rigor del cas, encara que un text traduït, a diferència de l'original, no faci fe i no tingui, en conseqüència, la perennitat del text original, que és únic, irrepetible.

Cantar, traïr, triar (notes d'editor sobre el mercat de la traducció)

Isidor Cònsul
Director literari d'Edicions Proa

Dies enrere, posem que faci dues setmanes, vaig llegir a *La Vanguardia* un text d'Oriol Izquierdo que es deia «Traïdores», si no ho recordo malament. Es tractava d'un paper acumulatiu que, entre una selva de temes diversos, aprofitava de dir la seva sobre el Premio Nacional de Traducción atorgat a J. F. Mira per la *Divina Comèdia*. Hi apuntava, de manera succinta, que la versió del novel·lista valencià tenia de bo que il·luminava passatges que la distància havia enfosquit, però també deia, no sé si en sentit contrari, que l'opció estilística de Mira podia moure a debat perquè deixava al marge opcions formals del poema, per exemple, la rima. Per a l'articulista, la tria i la manera de traduir de Mira —el verb triar s'ha d'entendre aquí com una opció d'estil— donaven uns tercets que no cantaven, sobretot si se'ls posava de costat amb la versió del mateix poema dantesc de Josep M. de Sagarra que, tot i els anys passats, sembla que no ha perdut qualitats musicals. Llavors, seixanta anys enrere, el traductor ja avisava que el seu objectiu era donar la *Divina Comèdia* en una «versió tan fidel com em sigui possible, però al mateix temps tan viva, tan clara i tan poètica com ho permetin les meves limitades facultats d'escriptor...».¹

Parteixo de l'anècdota menor d'aquesta comparació perquè em sembla prou vàlida per entrar sense embuts en el laberint de la traductologia. El cas, a més, ens posa davant per davant dos escriptors de nivell i ofici que, salvant les distàncies que calgui, s'han encarat amb més de mig segle de diferència a la *Divina Comèdia*, una de les quatre o cinc obres fonamentals en la tradició literària de la humanitat. Sagarra va començar-ne la traducció a França, quan hi vivia exiliat en el temps precari d'un país en guerra, i la va rematar a l'ombra de la clandestinitat en la Catalunya dels anys quaranta. La seva versió donava prioritat a la llengua d'arribada, cedia el protagonisme a la música de la paraula traduïda, s'esmerçava a demostrar la flexibilitat de la sintaxi i accentuava la plasticitat d'una llengua, llavors tan perseguida que encara es veia més abocada que no pas ara al forat negre de la desaparició. Es considerava prioritari, doncs, que el

1. Dante ALIGHIERI, *La divina comèdia*. Traducció i comentaris de Josep M. de Sagarra, Barcelona, Joan Sallent, 1947-1951. Manllevo la citació de Montserrat BACARDÍ, Joan FONCUBERTA I GEL i Francesc PARCERISAS (ed.), *Cent anys de traducció en català (1891-1990)*. Antologia, Vic, Eumo, 1998, p. 131.

català hi dringués amb mèrits propis: eren temps de crisi, i poques alternatives li quedaven a la llengua de Lull i de Verdaguer que no fos convertir-se en noble gresol de recepció i en el fil conductor d'una obra cabdal en la història de la literatura universal.

Molt més recent, l'opció de J. F. Mira ha estat una altra: el novel·lista valencià ha tirat de dret a l'essència del text, ha anat a buscar la bellesa conceptual del poema i ha donat ales a la força narrativa de la *Comèdia*. Més humanista que no pas poeta i home de pensament més que no pas un diletant del vers, les paraules, per a J. F. Mira, «diuen» més que no pas «canten». Com a novel·lista ha treballat l'eficàcia narrativa dels versos de Dant i, com a home de pensament, ha mirat d'arribar als eixos i centres més ocults del poema. L'origen de la seva traducció, d'altra banda, té la una anècdota prou curiosa: és la història d'aquell novel·lista que un bon dia s'adona, mentre es baralla amb un projecte narratiu que li transita per la cosmologia de l'obra de Dant, que ni en català ni en espanyol moderns no hi ha una versió de la *Divina Comèdia* que el deixi satisfet. Acostumat a heure-se-les amb l'original de la llengua de Dant, descobreix tot d'una que les dues traduccions més lloades i conegudes per aquests verals —l'espanyola d'Ángel Crespo i la catalana de Sagarra— no acaben d'arribar al fons del poema. A Crespo, a més, li retreu l'opció postissa d'una llengua culterana i d'imitació gongorina, i a Sagarra, una opció tan poètica que a cops és excessiva, altres massa críptica, sovint esplèndida, sens dubte, però amb una musicalitat que a voltes sagarreja. I a tots dos, per postres, els enxampa manta vegades traint l'esperit de l'autor, estrafant la lletra de la *Comèdia* i inventant-se text que Dant mai no va escriure. Però ho fan perquè creuen que els és útil a l'hora d'estacar més bé una rima o acabar d'encadenar un tercet maixant.

Cantar, triar, trair... Aquesta és la qüestió! Discernir bé què s'ha de fer en cada cas. A més d'acceptar que en totes les comunicacions, i una traducció ho és, hi ha una dosi inevitable de malentès entre emissor i receptor. Un malentès, com apunta Steiner en el seu memorable assaig *After Babel*,² que tendeix a engrandir-se en la mesura que augmenta la distància entre els contextos culturals de l'emissor i el receptor. Quan es vol ser del tot fidel a l'essència del text d'origen pot resultar que l'ànec sigui mut i que desafini a l'hora de cantar. Per contra, si l'opció és el dring i la musicalitat en la llengua de recepció, pot passar que canti en excés o que ens perdi el sentit poètic d'una estètica malentesa. Quina és l'opció bona, suposant que només n'hi hagi una? Quin és el paper que hi ha de jugar un editor? —perquè suposo que és això el que se'm demana. No ho podria dir amb certesa, però una opció correcta acostuma a ser la del sentit comú que, dit sigui de passada, sovint és el menys comú de tots els sentits. A mi, el sentit comú em diu que s'ha de buscar l'equilibri entre un text que llisqui bé en la llengua de recepció i, al mateix temps, que traeixi com menys millor el sentit de l'original. Amb el benentès que, per molt que s'hi treballi, alguna mena o altra de traïció hi haurà.

Aquests darrers mesos he llegit una bella reflexió sobre la feina de traduir en un paper d'aquest mallorquí universal que fou Joan Mascaró. És una conferència de 1944, *Hindu Classics for*

2. George STEINER, *After Babel: Aspects of language and translation*, Oxford, Oxford University Press, 1975.

English Readers,³ que acabem de recollir, a Proa, en el volum *Diàlegs amb l'Índia*. L'autor parteix d'una premissa impossible, per bé que necessària quan ens movem en el camp de l'especulació teòrica. Diu Mascaró: «Hi ha una sola manera perfecta de llegir gran literatura i és llegir l'original. Hem de llegir Shakespeare en anglès, Virgili en llatí, Homer en grec i Kalidasa en sànscrit. Però com que un bon coneixement de les llengües clàssiques o modernes no sempre és possible, si tenim bones traduccions i fem servir la nostra imaginació, la major part de l'esperit de l'original se'ns revelarà. Quan la traducció és també una suprema obra de creació, com la Versió Autoritzada de la Bíblia anglesa, la seva influència sobre la llengua i la vida pot estar més enllà de les paraules. La Bíblia fou la gran creació artística del Renaixement a Anglaterra. No fou una creació en pedra, però podem afirmar amb seguretat que sobreviurà a tots els monuments de marbre i or.»⁴

Ara bé, amb quina fórmula màgica s'aconsegueix una traducció com la que pondera Joan Mascaró? La recepta que dona sembla senzilla, en aparença, i la fa saltar d'una combinació entre la feina d'erudició i la creació artística. En primer lloc, diu, ve aquella feina de l'erudit que consisteix a estudiar l'original a fons, a considerar totes les interpretacions possibles i a tenir en compte tots els treballs previs. «No s'ha de plànyer una feina quan es treballa amb l'original. El traductor ha de posar tota la dedicació de l'erudit i llargues hores de treball a l'estudi del seu original, i no ha d'estalviar esforços al treball efectiu de la traducció [...]; però hi ha un moment que l'erudit acaba i comença l'artista. Llavors l'original s'ha de veure a la llum de la imaginació creativa i comença el treball de la creació. El mateix amor apassionat que es posa en una creació artística s'ha de posar en una traducció artística [...]. No hi ha d'haver la més mínima confusió entre el treball científic de l'erudit i el treball artístic del traductor de literatura. Un llibre de ciències hauria de ser traduït per un científic, un llibre d'erudició per un erudit, però un llibre amb valor literari, poètic o espiritual hauria de ser traduït per un amant apassionat del que és bell i espiritual.»⁵

Entre els exemples que el mateix Mascaró posa per il·lustrar el text hi ha el de la traducció del *Nou Testament* a l'alemany feta per Luter i remarca, per emfasitzar l'exigència i el rigor, que Luter corregia sense parar, i que els manuscrits demostren que hi ha passatges que foren revisats fins a quinze vegades. Ell mateix, d'altra banda, a la *Nota a la traducció anglesa del Bhagavad-Gita*, explica el procés de reflexió que el va dur a evitar la traducció d'una paraula ja acceptada per la tradició: el mot *dharma*, el primer del poema *Bhagavad-Gita*, que va acabar traduït per *veritat*: «vaig arribar a aquesta conclusió després d'anys de pensar-hi; i em va plaure molt quan després vaig llegir que Rabindranath Tagore al seu *Sadhana*, capítol 4, diu que *dhar-*

3. Conferència llegida el 17 de març de 1944 i publicada a *Essay by divers hands*, Oxford, 1945, vol. XXII, p. 86-97. Traduïda al català per Elisabet Abeyà, ha estat publicada al volum d'homenatge *Joan Mascaró i Fornés (1897-1987)*, coordinat per Gonçal López i Antoni Mas, Universitat de les Illes Balears, 1997. Ha estat recollida també a Joan MASCARÓ, *Diàlegs amb l'Índia*, edició de Gregori Mir, Barcelona, Proa, 2001.

4. Vegeu Joan MASCARÓ, *Diàlegs...*, 2001, p. 39.

5. Joan MASCARÓ, *Diàlegs...*, 2001, p. 41.

ma és “La veritat en nosaltres”. Les paraules tenen moltes ones suggestives: en aquest cas vaig prendre la paraula *dharma* com a la veritat de l’univers.»⁶

Ara hauríem d’aterrar en la realitat de la vida quotidiana, que és força més prosaica que no pas la que neix de les especulacions de l’esperit. L’atterratge ens ha de servir, si més no, per constatar que les profundes consideracions de Mascaró poden semblar fora d’osques o en situació d’*out side* entre les regles que, avui per avui, marquen el terreny de joc del negoci editorial. Dit d’una altra manera, enmig de la selva de presses i pressions, de competitivitat i neguits del món cultural on ens toca viure. Hi ha una mena d’acudit que circula recurrent entre els professionals de l’edició on s’explica que, abans, els directors editorials es passejaven sempre amb un llibre a les mans, mentre que ara els trobareu amb una calculadora. També s’apunta que anys enrere prevalia la il·lusió de construir un catàleg de dignitat mentre que ara el que compta són els comptes i, el més important de tots, el balanç del compte d’explotació. L’any passat es va publicar un llibret (*L’edició sense editors*, d’André Schiffrin), que em va semblar molt clar i oportú per entendre el tomb comercial que ha fet arreu del món el món editorial. Una anàlisi que poden complementar, si a algú li interessa el tema, les provocatives memòries de Mario Muchnik (*Lo peor no son los autores. Autobiografía editorial 1966-1997* i *Banco de pruebas. Memorias de trabajo, 1949-1999*), o els papers sempre irònics, assenyats i precisos de Jordi Herralde aplegats a *Opiniones mohicanas*.⁷

Només es pot parlar des de l’experiència i qui ara ho fa s’ha posat l’armilla d’editor tot i que només fa tres anys que n’exerceix. Voldria matisar, a més, que hi vaig arribar una mica de rebot el mateix any que em repicaven els cinquanta. Passeu-me el detall biogràfic, però em va bé per lligar el discurs: em considero un home de lletres en sentit ampli, potser un lector abans que qualsevol altra cosa, i algú sortós pel fet que la fortuna l’hagi aconduït pel sender dels que viuen de la literatura i per la literatura: sobretot com a professor i crític literari, i molt menys com a autor discret d’una mitja dotzena de llibres. En aquests darrers temps, i en certa manera pels capricis de l’atzar, m’he trobat dalt d’aquell autobús on la màgia dels llibres s’analtza des de la cara fosca de la Lluna. La realitat vista des de dins i una mena de descobriment, vull precisar-ho, no exempt de tocs de desencís pel fet que els llibres, al costat d’aquella essència quasi sagrada que han tingut sempre per a mi, ara s’entesten a mostrar-me aspectes més cantelluts i baladrers: la seva reconversió en estrictes unitats de comerç, un material que no només s’ha de llegir, també s’ha de vendre.

Aquesta és la realitat d’un trajecte que té, com a darrera parada, l’objectiu de fer rodar un negoci editorial que combini el decòrum d’un projecte personal amb l’eficàcia administrativa. A

6. Joan MASCARÓ, pròleg a *Bhagavad-Gita*, Londres, Penguin, 1962. Inclòs a *Diàlegs...*, 2001, p. 93.

7. André SCHIFFRIN, *L’edició sense editors*, Barcelona, Destino, 2000; Mario MUCHNIK, *Lo peor no son los autores. Autobiografía editorial 1966-1997*, Madrid, Del Taller de Mario Muchnik, 1999; Mario MUCHNIK, *Banco de pruebas. Memorias de trabajo 1949-1999*, Madrid, Del Taller de Mario Muchnik, 2000; Jorge HERRALDE, *Opiniones mohicanas*, Mèxic, Aldus, 2000.

hores d'ara, després de cavalcar-hi aquests tres anys i escaig, la intuïció m'avisava que editar, en el marc complex d'aquest segle XXI que acabem d'encetar, vol dir fer els equilibris d'un funambula que mira de trobar una harmonia sempre fràgil entre la qualitat i el sentit comercial. Saber, per exemple, que es juguen diverses lligues alhora i que hi ha llibres que són per ennobrir el catàleg i uns altres per equilibrar el calaix. Per aquesta raó i tornant als lleures i oficis de la traducció, sospito que, en les actuals condicions de mercat, la feina exemplar d'un Joan Mascaró, una traducció d'alt nivell —d'alt «estànding» si parléssim de xalets— només és possible amb els reptes de la gran literatura clàssica, amb llibres fonamentals de la tradició literària, com la *Divina Comèdia*, que em servia d'exemple per obrir la reflexió d'aquest paper; o *Les mil i una nits*, l'Alcorà i el *Cançoner* de Petrarca, per posar unes mostres que són fora de dubte del catàleg recent i del futur —diguem-ne que immediat— d'Edicions Proa.

És cert, d'altra banda, que els clàssics ens proporcionen un bagatge comú de cultura i de comprensió, i que és a Grècia i a Roma on la cultura europea troba els seus orígens. Però també és cert, ens agradi o no, que vivim moments difícils per a la pràctica de la cultura en sentit clàssic i que ara toca ballar-la més aviat magra en un marc de globalització, mundialització i pensament únic. Encara que, de tant en tant surtin fórmules que recomanin *Més Plató i menys Prozac*, o que més ciència i més informàtica no hauria de significar menys grec i menys llatí, les darreres dècades de la història d'occident, posem que d'ençà els anys cinquanta del segle passat, el centre de l'univers s'ha anat desplaçant d'Europa a Amèrica i el vell òmfal de Delfos, aquell melic que indicava el centre de la terra a l'entrada del temple d'Apol·lo, ara es deu trobar sobre l'eix de Hollywood.

A l'espera de com s'anirà resolent i dibuixant el futur, la política de traduccions en el món de l'edició ha de combinar els llibres de primera divisió amb altres que només són de segona i fins han de conviure, si cal, amb els de tercera regional. Sempre a la recerca d'aquell punt d'equilibri que esmentava entre l'ennobliment del catàleg i la tirania del mercat. En aquestes condicions, traduir a la manera de Mascaró —o de Sagarra, o de J. F. Mira— és quasi un luxe fora de l'abast. Només és possible des d'arrelades conviccions personals i la voluntat de fer-ho més enllà dels paràmetres econòmics diguem-ne professionals. Actualment hi ha excel·lents professionals de la traducció i l'ofici s'ensenyava, cada cop amb més encert i eficàcia, en diferents facultats universitàries. Ara bé, qui aspiri a viure de les feines de torsimany no pot fer-ho bressolat pels nobles paràmetres del mestre Mascaró. Si s'hi ha de guanyar les garrofes vol dir que les hores que hi esmerci li han de sortir a un preu raonable. Traduir títols de tan pit i empenta com el que suposen obres del tipus *Les mil i una nits*, l'Alcorà, la *Divina Comèdia* o el *Cançoner* de Petrarca demana un peatge de temps que sembla fora de l'abast i de les possibilitats d'un professional de la traducció. Per això mateix, no és cap casualitat que J. F. Mira faci bullir l'olla amb les classes de grec a la Universitat Jaume I de Castelló o que Mikel de Epalza, recent traductor de l'Alcorà, sigui el catedràtic d'estudis àrabs i islàmics de la Universitat d'Alacant.

Per tancar aquestes notes amb un sentit positiu, voldria referir-me a una bella idea sobre la traducció que fa un grapat d'anys vaig llegir en unes reflexions de Josep Carner (el text «De l'art

de traduir», recollit a *El reialme de la poesia*),⁸ i que he trobat també en un article de Gabriel García Márquez, «Los pobres traductores buenos».⁹ El poeta català i el narrador colombià coincideixen a escriure que «traduir una obra és la millor manera de llegir-la». Carner afegeix que «és amar-hi i penar-hi, servir-la i dominar-la». I enllà dels paranys i dificultats d'una feina que arreu sembla que és difícil, ingrata i mal pagada, García Márquez emfasitza la feina de la traducció en el sentit de considerar-la el millor camí per arribar a l'essència d'un text literari. Posa l'exemple de dos traductors seus, el francès Maurice-Edgar Coindreau, que va educar tota una generació de lectors amb les seves versions dels novel·listes americans de la Generació Perduda, i de l'italià Enrico Cicogna, traductor també de Lezama Lima. Ponderant la feina de l'un i de l'altre, però sobretot de Coindreau, García Márquez s'apunta a capgirar el tòpic del *traduttore, traditore* per a convertir el traductor en un còmplice de l'autor: «de modo que Coindreau» —escriu «Gabo»— «no fue un traidor, sino todo lo contrario: un cómplice genial. Como lo han sido los grandes traductores de todos los tiempos, cuyos aportes personales a la obra traducida suelen pasar inadvertidos, mientras se suelen magnificar sus defectos».

Tornem al començament: cantar, triar, trair... Aquesta és la qüestió! Saber discernir què s'ha de fer en cada cas i quina és l'opció bona, suposant que només n'hi hagi una: les solucions genèriques són complexes, però compto que una bona alternativa ha de buscar l'equilibri entre la fidelitat a la llengua d'origen i el repte d'aconseguir que el discurs llisqui bé, coherent i madur, en la llengua de recepció. Aquell sentit creatiu que demana Mascaró. De traïció, poca o molta, n'hi haurà sempre, és impossible que no n'hi hagi. I la llengua cantarà més o menys segons quina sigui la tria —l'opció concreta davant de cada obra—, la disponibilitat del traductor i el seu grau de complicitat creadora. Una bona alternativa és mirar de convertir-se en aquest còmplice que ponderava García Márquez i esperar, com assenyalava Carner, després d'amar i penar el text, i de servir i dominar la llengua, que de la feina de traducció en surti la més gran experiència de lectura.

8. Josep CARNER, *El reialme de la poesia*, Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 193-196.

9. Gabriel GARCÍA MÁRQUEZ, «Los pobres traductores buenos», *El País* (21 juliol 1982).

Les versions litúrgiques i bíbliques en català, adaptades per a les Balears

Pere Llabrés

Traductor de textos litúrgics

Història i criteris

L'adaptació de les versions litúrgiques al català, iniciades arran del Concili II del Vaticà, per a ús de les diòcesis de les Illes Balears, constitueix un fet gairebé inèdit en la història literària de la nostra llengua, una tasca que s'inscriu certament en el redreçament de l'ús normal, a tots els nivells, del català a les Illes, i de la seva incidència en la recuperació de l'apreciació social, cultural i religiosa per part de la societat balear.

Repassarem aquí el context històric en què sorgí aquesta adaptació i els criteris que la guiaren.

1. Arran de la introducció del català en la litúrgia

La Constitució de sagrada litúrgia del Concili II del Vaticà, signada el 4 de desembre de 1963, començada a aplicar seriosament per una instrucció del 26 de setembre de 1964, les disposicions de la qual entraren en vigor el 7 de març de 1965, són a l'origen de la introducció de les llengües vives en la litúrgia de l'Església llatina, entre les quals s'inscriu el català.

Aquell 7 de març, diumenge primer de quaresma de 1965, a les diòcesis de la Tarraconense s'introduí —amb algunes excepcions— l'ús del català a les misses: es va passar del llatí, en les parts de la missa aleshores permeses, a la «lingua vernacula», segons les prescripcions del Vaticà II, el qual perseverava en la denominació de les llengües vulgars, emprada al Concili de Trento, i que tant en la seva diòcesi recordava el nostre arquebisbe-bisbe Josep Miralles. Doncs bé, malgrat la tradició mallorquina, aquell 7 de març de 1965 a Mallorca es passà de dir les misses en llatí a dir-les en «lingua vernacula, es decir, en castellano», com anuncià més d'un rector.

Aquell diumenge les versions catalanes en què s'havien de dir les parts permeses llavors de la missa ja eren llestes, oficialment o provisionalment aprovades. Una comissió de la Tarraconense —a la qual, recordem-ho, no pertanyen els bisbats de les Illes, que són de la Valentina— havia preparat la versió de l'ordinari de la missa, del baptisme d'infants i de la

unció dels malalts. També havien estat aprovats, per l'episcopat espanyol, els missals de Montserrat i de Foment de Pietat perquè, mentre no hi hagués la versió oficial del missal ja previst del Vaticà II, es poguessin fer servir en la litúrgia.

A les Illes, tals innovacions no funcionaren bé. He escrit com unes gestions ben iniciades a Roma, prop de monsenyor Bugnini, aleshores secretari del Consell per a aplicar la Constitució de litúrgia, foren desbaratades després, en els inicis de 1965,¹ talment que el butlletí oficial del bisbat de Mallorca, en el número de març del dit any,² publicà que calia esperar el nou bisbe de Mallorca —que era en seu vacant per la mort del bisbe Jesús Enciso (21 de setembre de 1964)— per a donar solució a la qüestió de la llengua vernacla en la litúrgia a les diòcesis balears. Així, doncs, el 7 de març pràcticament a totes les misses de les Balears, amb comptades excepcions, es començà a emprar el castellà com a «lengua vernácula». Els qui feren l'excepció, tolerada, però no aprovada, més tost impedita pel vicari capitular de Mallorca i pels altres dos ordinaris de les Illes, empraren, amb acomodacions, l'ordinari de la missa, els altres textos dels missals catalans aprovats, i també la versió oficial catalana del bateig d'infants i de la unció dels malalts. A Menorca, el bisbe Pasqual havia aprovat una versió en pla menorquí pel seu compte.

Els qui estimaven la nostra llengua, la de Ramon Llull, compartida per moltes altres diòcesis del Principat i de les terres valencianes, deploraren fonament aquesta situació i en feren la deguda protesta.

2. La intervenció de Francesc de Borja Moll al Segon Congrés Litúrgic de Montserrat

Pel juliol d'aquell mateix 1965 se celebrà el Segon Congrés Litúrgic de Montserrat, en el cinquantenari del primer, de 1915, al qual havien participat tants de mallorquins, animats pel vicari capitular mossèn Antoni Maria Alcover, que regia la diòcesi després de la mort del gran bisbe Pere Joan Campins, gran promotor del moviment litúrgic.

Doncs bé, aquest congrés, i en concret la intervenció de Francesc de B. Moll, el filòleg menorquí, establert des de la seva joventut a Mallorca, va significar i va iniciar realment la sortida de la situació anòmala que patia el català a la litúrgia de les Balears.³

Després de referir-se a l'estat lamentable en què es trobava l'ús del català en la litúrgia post-conciliar a Mallorca, proposà una situació equidistant tant de la «vulgaritat» com de la «retòrica» (deia); enemic del «centralisme», com sempre s'havia mostrat en l'exercici de la seva investigació i mestratge filològic, advocava per mantenir un cert grau de «dialectalisme» per tal de no perdre els valors de la intimitat i de l'autenticitat, pròpies del llenguatge religiós, tot man-

1. P. -J. LLABRÉS, «L'Església de Mallorca durant el franquisme», *Lluc*, núm. 669 (1977), p. 105.

2. BO del bisbat de Mallorca, 1965, p. 73-74. Vegeu també el meu article «25 anys de renovació litúrgica a Mallorca», *Comunicació*, núm. 60-61 (1989), p. 70.

3. Seguiré l'article que vaig publicar: «El mestratge de Francesc de B. Moll en les versions litúrgiques per a les Balears», *Lluc*, núm. 763 (1991), p. 146-156.

tenint la dignitat literària del text. Vulgarisme —afirmava— no és igual a dialectalisme: «sovint el dialectalisme presenta una forma més pura, més clàssica o més útil que la que ha prevalgut com a normal; no sempre la solució adoptada pels gramàtics és millor que la conservada pel poble d'una regió».

Aleshores, en la qüestió de l'ús litúrgic del català a les Illes, es decantà obertament per l'adaptació dels textos catalans. «Suposat que hi ha alguns llibres litúrgics publicats en el Principat i segons criteris vàlids especialment per al continent, cal introduir aquests llibres a les Balears sense modificacions de llenguatge, o cal adaptar-los a la manera de parlar insular?»

»L'adaptació tindria l'avantatge de fer el text entenedor i familiar als fidels insulars, poc o gens coneixedors de la llengua literària a causa de l'escassa o nul·la lectura de les obres escrites en el Principat. La no-adaptació tindria l'avantatge de contribuir al fet que els lectors baleàrics coneguessin i potser amb el temps arribessin a admetre sense repugnància el parlar continental escrit. Però cal reconèixer que aquest avantatge seria molt relatiu o molt escàs, perquè serien una minoria els fidels insulars que ara com ara acceptessin el català no adaptat i el preferissin a la solució castellana, que en la pràctica els resulta més fàcil i còmoda a causa de la formació que han rebut a les escoles.

»Amb l'adaptació, els textos guanyarien en claredat i en eficàcia doctrinal. Amb la no-adaptació, guanyarien —almenys teòricament i dins una minoria— en docència lingüística i literària. Com que la finalitat dels llibres litúrgics no és d'ensenyar literatura ni fer proselitisme catalanista, sinó ensenyar religió i fer bons cristians, em sembla d'una evidència meridiana que convé fer una adaptació del llenguatge litúrgic a la manera de parlar de les Balears.»

Francesc de B. Moll afegia tot seguit que «el problema delicat és d'encertar el grau d'adaptació convenient. En principi, podria semblar que seria útil fer una *adaptació relativa* (la cursiva és meva), base d'un text que servís al mateix temps per al Principat i per a les Illes, prèvia una revisió feta per escriptors i clergues baleàrics ben formats en lingüística».

I, com a filòleg expert i assenyat, bon coneixedor, com a coautor del gran «Diccionari», de l'inventari de la llengua catalana, començà des de Montserrat el seu mestratge en l'adaptació de les versions litúrgiques. En la morfologia verbal, assenyalà primerament l'absència de terminació en la primera persona singular del present d'indicatiu i la terminació *-esc* en els verbs incoatiu; i les terminacions *-am*, *-au* de primera i segona persona del plural del present d'indicatiu en els verbs de la primera conjugació. Recordava Moll que tals formes eren «exponent de la més pura catalanitat, les úniques usades pels clàssics des de Ramon Llull fins a Bernat Metge». Prou sabem que han estat reconegudes i acceptades plenament per l'Institut d'Estudis Catalans. Amb elles, els balears distingim l'indicatiu del subjuntiu, «ens repugna» —deia Moll— «la confusió dels dos temps verbals». En aquest punt criticà la versió, ja oficial aleshores en l'ordinari de la missa, de l'imperatiu *tingueu* (*tingueu pietat*), en lloc de *teniú*, que Fabra havia mantingut com a única en diverses edicions de la seva gramàtica.

Quant al vocabulari, féu veure l'inconvenient de mantenir paraules malsonants a les Illes o a algunes d'elles; defensà *alabar* en comptes de l'«arcaisme ressuscitat en el català literari modern», *lloar*; preferí el clàssic i genuí *vertader* enfront de *veritable*.

Després aclarí i esmentà diferències entre els parlars de les quatre Illes. Les qualificà com a gairebé inexistents i superables per l'ús d'una paraula comuna que les pogués fer avenir. Per exemple, *infant* pot substituir molt bé els mots particulars: *nin*, *fillet* i *boix*.

Finalment exposà tres solucions perquè les Illes poguessin fruit de textos litúrgics propis, adaptats dels textos oficials en català:

1) *L'adaptació relativa*: un text únic per a tot l'àmbit català, però revisat per lingüistes de les Illes. En aquest cas certament quedarien moltes formes verbals i mots estranys a l'ús normal dels catalanoparlants balears.

2) *L'adaptació total*, o més ben dit, una edició especial dels textos litúrgics pròpia per a les Illes, distinta de la destinada a les esglésies del Principat.

3) Una *edició general* amb dos tiratges diferents: un per a les diòcesis de la Tarraconense, l'altre per a les Balears. En aquesta segona edició només s'haurien de canviar els mots i les formes verbals estranys al llenguatge de les Illes.

Aquesta tercera via és la que Moll elegeix i proposa. Desfà també l'objecció basada en la llengua literària catalana unificada, fent veure les dificultats i resistències que tal «unificació» imposada induiria en l'ús litúrgic de la llengua catalana a les Balears. Sobretot remarcà que la unificació ortogràfica era acceptada per tots els qui a les Illes reconeixen la unitat de la llengua catalana, però que no volen renunciar a les característiques pròpies en la morfologia i vocabulari «que són trets ben catalans, sovint més catalans que els trets respectius del llenguatge continental».⁴

Els qui escoltàrem la ponència del doctor Moll en el Congrés Litúrgic de Montserrat, començàrem a veure el cel obert. En aquelles paraules programàtiques, hi vérem la solució més adequada per a aquells moments. Cal recordar que, en el mateix sentit de Moll, Manuel Sanchis i Guarner intervingué en aquell Congrés Litúrgic per demanar igual solució per al País Valencià.⁵

3. Els primers textos litúrgics catalans adaptats per a ús de les diòcesis de Mallorca, Menorca i Eivissa

Poc abans de la celebració del Segon Congrés Litúrgic de Montserrat, pel maig de 1965 havia pres possessió del bisbat de Mallorca l'andalús monsenyor Rafael Álvarez Lara. Home bondadós, però incapaç de comprendre el problema de la introducció de la nostra llengua vernacle en la litúrgia, no oposà tanmateix cap resistència a deixar fer. La solució arribà arran de dos fets: que Francesc de B. Moll i jo, per la primavera de l'any següent, 1966, fórem nomenats membres de la Comissió Interdiocesana de versions litúrgiques al català, i que es va conèixer la decisió «oficiosa» del *Consilium* per aplicar la constitució de litúrgia de permetre adaptacions dels tex-

4. La intervenció de Francesc de B. Moll Casanovas al Segon Congrés Litúrgic de Montserrat va ser publicada en el volum II de les actes «L'ús del vernacle en la litúrgia de les Illes Balears», Montserrat (1967), p. 193-205.

5. Actes del Segon Congrés Litúrgic «Problemes de l'ús del vernacle a València», Montserrat (1967), p. 207-210.

tos catalans per part dels bisbes de les diòcesis balears i del País Valencià. Tal concessió, l'havien obtinguda els bisbes de Castelló-Sogorb i de Girona, monsenyor Pont i Gol i monsenyor Jubany. Des de 1964, al dit *Consilium*, amb suport del papa Pau VI, li urgia que només hi hagués una sola versió dels textos litúrgics per a cada llengua.⁶

El 27 d'octubre de 1966 hi hagué la primera reunió, al bisbat de Mallorca, de tres preveres mallorquins, dos de menorquins, un d'eivissenc i el senyor Moll per tractar de l'adaptació a les Balears dels textos litúrgics en català. En aquesta reunió ja quedà adaptat l'ordinari de la missa, en la part que llavors era dita en vernacle, hi foren decidits els criteris de l'adaptació i es prengué la decisió de publicar el missal de Montserrat en una edició per a les Illes, després d'aconseguir els permisos deguts, i de fer una edició adaptada del *Ritual dels sagraments*, que la comissió interdiocesana estava enllestint i que publicaven Montserrat i Foment de Pietat. El butlletí oficial del bisbat de Mallorca reproduí el mes de desembre els textos adaptats de l'ordinari de la missa,⁷ del qual es feren separates que s'enviaren a totes les esglésies de les Illes. El missal de Montserrat es publicà per fascicles en mides escaients per a la celebració; les esglésies de les Balears reberen el primer fascicle abans del primer diumenge d'advent de 1966. S'anà servint puntualment i s'acabà d'estampar el 30 d'octubre de 1967. Pel març d'aquest any havia sortit el *Ritual dels sagraments* amb el «text oficial aprovat pels bisbes de les diòcesis catalanes, confirmat per *Consilium*... amb adaptacions per a l'ús de les diòcesis de Mallorca, Menorca i Eivissa, autoritzades pels bisbes respectius». L'edició era ja feta amb els criteris que Moll havia exposat al Congrés de Montserrat, i s'havia aprofitat la composició tipogràfica de l'edició catalana oficial. El criteri lingüístic era explicat al butlletí oficial del bisbat de Mallorca: no es tractava de fer una versió nova tot just pròpia de les Illes, sinó d'adaptar la versió catalana oficial al llenguatge illenc mantenint sempre el nivell literari.⁸

De llavors ençà les versions no s'han estroncat, mantenint el ritme de les edicions oficials catalanes, sempre amb el mateix criteri fonamental d'adaptació i amb la col·laboració propera i entusiasta del senyor Francesc de B. Moll, fins que la malaltia que el duria al traspàs el va impossibilitar. Morí el 18 de febrer de 1991 i l'Església de Mallorca, amb el seu bisbe al capdavant, li agrai la tasca a favor de la nostra litúrgia en vernacle en el funeral a la seu, plena de gom a gom.

4. Els criteris lingüístics de les versions litúrgiques adaptades

Ja queda ben palès que els criteris foren els que dictà Francesc de B. Moll, el qual revisà les edicions litúrgiques fins als anys vuitanta. Com és natural, aquest il·lustre filòleg mantengué en les versions litúrgiques en català adaptades per a les Illes els criteris dels *Rudiments de gramàtica normativa per a ús dels escriptors balears*, que ell havia publicat el 1937 i que reedità el

6. P. -J. LLABRÉS, «25 anys de renovació litúrgica a Mallorca», p. 73-74. Vegeu especialment la nota 81.

7. BO del bisbat de Mallorca, 1966, p. 345-352. Vegeu també el meu article citat «25 anys...», p. 73-75.

8. BO del bisbat..., p. 302-303.

1968 amb el títol de *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*, que el 1997 ha assolit la tretzena edició. En aquesta gramàtica, Moll manté i exposa els trets diferencials del parlar de les Illes en matèria de morfologia i sintaxi, trets que han conservat les versions litúrgiques adaptades. Quant a dialectalismes, barbarismes i pseudobarbarismes, els criteris són explicats per Moll als «aclariments» que precedeixen el seu *Diccionari català-castellà, i castellà-català* (que més aviat és un vocabulari) en les dues primeres edicions de 1977 (en dos volums) i de 1978 (en un sol volum).

Ja he al·ludit al nivell literari o formal que adoptaren les nostres versions adaptades. És el nivell tradicional, per altra banda, de la predicació, de les oracions i de la catequesi (o doctrina), mantingut tothora, amb rares excepcions, en tota la història religiosa de les nostres Illes; la qual cosa exclou l'ús de l'article dit «baleàric» o «salat», emprat normalment pels illencs, però no davant molts de substantius i expressions del llenguatge religiós, fins i tot col·loquial.

En les conjugacions verbals, com ja va anunciar Moll al Segon Congrés Litúrgic de Montserrat, s'adoptaren les terminacions verbals mantingudes en la tradició literària i col·loquial de les Balears. Tanmateix en molts casos s'adoptaren les formes més evolucionades, per exemple les acabades en *-i* del present de subjuntiu, cada dia més presents en el llenguatge normal abandonant les antigues acabades amb *-e* neutra (per exemple, *tenga, sia o siga...*).

Quant a les formes del perfet simple, no emprat col·loquialment a Menorca, s'alternà aquesta forma amb la perifràstica, adoptant les formes més arcaïques usades a Mallorca i no a Menorca: *vares, vàrem, vàreu, varen*.

Quant als pronoms personals, normalment seguirem la normativa fabriana. Mantinguérem el pronom feble *vos* en posició enclítica darrere consonant, però escrivirem *us* darrere vocal, d'acord amb molts exemples del nostre cançoner popular.

Endemés de mantenir l'article formal, com ja he dit, conservarem el *lo* neutre arcaic i ben usual en el llenguatge col·loquial, no admès tanmateix per Fabra, de la qual cosa Moll es lamentava en la seva *Gramàtica*, per tal com el considerava ben acceptable i de vegades necessari per fer ben clares les expressions.

Quant al vocabulari, cercàrem, com ja he dit, la paraula que fos comuna a les Illes si creïem que s'havia de canviar un mot del text català oficial. A voltes no n'hi havia, aleshores conservàvem la catalana, que solia pertànyer ja al llenguatge estàndard, com per exemple *ramat*, no usual sobretot en els anys seixanta a les Illes, però *guarda* no satisfia més que els mallorquins. Tampoc no teníem una paraula comuna per substituir *núvol* i, per tant el mantinguérem. Això mateix passava amb *diners*, paraula, és ver, entesa de tothom, *dobbers, doblers* i *sous* eren només propis respectivament de Mallorca, Menorca i Eivissa-Formentera. Admetérem, per indicació de Moll, l'infinitiu dialectal *sebre* (per *saber*).

Seria molt llarg repassar aquí totes les substitucions introduïdes.⁹ Com veurem tot seguit, a

9. Vegeu una relació gairebé exhaustiva dels canvis introduïts en les pàgines 149-154 del meu article citat «El mesatge de Francesc de B. Moll en les versions litúrgiques per a les Balears», *Lluc*, núm. 763.

partir de 1994 les adaptacions foren més lleugeres. Però és que la societat balear, quant a informació i instrucció lingüística catalana, havia avançat. Els anys seixanta sabíem prou bé que el rebug al parlar català estàndard era ferm. Moll, en concret, es veié forçat a polemitzar amb els *gonellistes*, que pretenien (i pretenen, perquè encara en resten, això sí, cada dia més desacreditats i esllanguits) la secessió de la llengua *baleà (sic)* distinta i separada del català. La situació ha canviat amb l'escola de català i en català, si bé romanen encara moltes prevencions i desinformacions, especialment en les persones d'una certa edat que mai no han rebut instrucció de la pròpia llengua. Les adaptacions, doncs, en els anys seixanta «pedagògicament» havien de ser més nombroses i accentuades per tal de fer entrar el català en la litúrgia.

5. Les versions bíbliques

De versions bíbliques, ja en tinguérem prou en les versions litúrgiques, singularment en els leccionaris i en el salteri.

El 1987 férem la primera edició del Nou Testament interconfessional. Aquest, en l'edició catalana per al Principat, recollia fonamentalment la versió litúrgica de la Bíblia, preparada sobretot pel pare Guiu Camps, monjo de Montserrat. L'adaptació balear encara s'acostà més a la versió litúrgica. Ho assenyalàrem especialment en la presentació de la nostra edició, signada pel Centre d'Estudis Teològics de Mallorca. Una segona edició d'aquest Nou Testament va sortir el 1989. D'aquesta segona edició se'n féu un tiratge de mida més grossa per facilitar-ne la lectura.

El 1994 es va publicar l'edició balear de la Bíblia Catalana Interconfessional (BCI), que ha tingut una bona acollida i una gran difusió. En preparar aquesta edició, ben d'acord amb els traductors i editors catalans de la BCI, establírem uns criteris d'adaptació que reduïen les adaptacions fetes fins llavors en les versions litúrgiques. Els qui fins llavors havíem portat la responsabilitat de les edicions litúrgiques, mossèn Miquel Anglada i Gelabert de Menorca, mossèn Joan Marí i Cardona d'Eivissa i un servidor, per part de Mallorca, demanàrem i aconseguírem l'assessorament lingüístic de la professora Aina Moll i Marquès. En aquesta edició, eliminàrem completament l'article neutre *lo*, les terminacions de l'imperfet de subjuntiu en els verbs incoatius *-esqui, -esquis*, etc.; no canviàrem les formes auxiliars de l'imperfet d'indicatiu: *vas, vam, van*; no empràrem més les formes dialectals *-iguem, -igueu*, en el present de subjuntiu dels verbs incoatius de la tercera, certament formes dialectals, just tolerades a la gramàtica de Moll; prescindírem de la forma del pronom feble *vos* en posició proclítica. Quant al vocabulari, no substituïrem l'infinitiu *saber*, ni tampoc *fidel*; alternàrem *lloar* amb *alabar* (admès al Diccionari de l'Institut de 1995); incorporàrem plenament la preposició i adverb *sota*, eliminant la forma tolerada *baix de*; no substituïrem ni *lluny*, ni *aviat* (*més aviat*), que no havíem emprat per no ser habituals a Menorca. La raó és clara: amb la introducció de l'estudi del català a partir dels anys 70 i amb l'extensió de la lectura dels autors del Principat, el poble de les Balears havia anat ampliant els seus coneixements lingüístics i avançant cap a un català estàndard.

D'aquesta edició balear de la BCI a hores d'ara, se n'està preparant la segona edició.

El 1998 es publicà el Nou Testament, en edició separada de la BCI, ja que les edicions de 1989 eren esgotades.

El 1994 aparegué l'edició del ritual del matrimoni, segons la segona edició típica romana. Ja hi foren incorporats els criteris més restringits d'adaptació amb què s'havia publicat la BCI balear.

6. Trets fonamentals de les versions litúrgiques i bíbliques adaptades de les Balears

1) *Correcció lingüística*. Primerament s'ha seguit la norma establerta per Pau VI que només es fes una versió oficial litúrgica per a cada llengua. Amb això hem reconegut clarament i hem reivindicat la unitat de la llengua catalana. Les adaptacions no es poden titllar d'incorreccions manifestes. Seguirem i seguim encara els criteris de Francesc de B. Moll, exposats i defensats a la seva gramàtica.

2) *Nivell formal i literari*. Ja he remarcat aquest punt. En això hem estat fidels a la tradició de la nostra Església, des de Ramon Llull, la qual ha mantingut el llenguatge formal en les oracions, la predicació i l'ensenyament del catecisme. Hi ha hagut poques excepcions en aquesta trajectòria.¹⁰ Cal recordar aquí el reconeixement que fa d'aquesta tradició la Llei de normalització lingüística del Govern balear (1986): «Des del segle XIII, la llengua catalana, al costat del llatí per a certs usos, esdevé la llengua de la cancelleria i de l'administració en general, així com de la predicació i d'altres activitats públiques i formals». La «predicació» (caldria afegir-hi les pregàries i el catecisme) figuren, doncs, entre els usos formals i públics del català a les Illes. Aina Moll ha remarcat que, per tradició, el registre lingüístic propi de l'Església és el formal; ella ha fet normal per al conjunt del poble l'article dit literari davant noms importants d'indole religiosa. La coneguda filòloga demana a la nostra Església de mantenir el seu

10. En el postconcili, concretament el 1989, el col·lectiu de preveres de la Part Forana de Mallorca publicà *La Bona Nova en la parla popular de Mallorca*. Aquest col·lectiu feia temps que era engrescat en tal versió. Ja era anunciada el 1979 en les pàgines de *Comunicació*, núm. 3, 4 i 5, p. 68-69: «Un evangeli per al poble», signat per Pere Orpí, Joan Rosselló Vaquer, Teodor Suau i Llorenç Tous. Escrivien llavors que volien oferir «una versió eminentment mallorquina dels Evangelis» al nostre poble. Volien acostar-se «en alguns passatges a l'estil de les rondalles». No m'estendré en la valoració i crítica d'aquesta empresa, lloable en l'esforç i per la feinada feta, però certament al marge de la tradició i de la normalització lingüística autèntica i plena a què té dret el nostre poble, que ha de tenir accés, en els espais adients, al nivell literari de la seva llengua pròpia. Aina Moll en l'article citat a la nota següent qualifica aquesta edició d'«esforç admirable però inútil» (p. 119). Convé aclarir que l'ortografia fabriana és mantinguda en aquesta «Bona Nova» i que és exempta de barbarismes. No es pot integrar per res al moviment *gonellista* de què he parlat; la unitat de la llengua catalana no hi és qüestionada, però el registre no és l'adequat. El seu èxit parcial entre el clergat és certament una ruptura amb la tradició de la nostra Església, tradició no assumida i abandonada per la manca d'estudi de la nostra llengua i de la seva literatura en la formació del seminari.

«paper tradicional de salvaguarda de la dignitat dels actes religiosos i de la unitat i integritat de la llengua que n'és vehicle».¹¹

Just per recordar aquesta tradició, vull retreure les paraules del bisbe Pere Joan Campins, de 1902, en exigir que la «Vida de Jesucrist», per a la qual convocava un concurs, havia de ser escrita en la llengua vernacle dels mallorquins; la seva redacció no havia de ser envilida per un llenguatge baix ni obscurida per paraules desusades; de tal manera que els il·letrats hi fossin instruïts i els doctes hi trobassin delit.¹² És la mateixa fita que Pau VI proposava als autors de les versions litúrgiques el 1965: «Encara que la llengua vulgar suara introduïda en la litúrgia ha de ser entesa també pels nins i pels il·letrats, sempre ha de ser distint de la manera quotidiana de parlar que s'usa al carrer i a les places, ha de ser tal que toqui els sentits de l'ànima i inflami el cor en l'amor de Déu».¹³

3) *Un llenguatge adaptat i popular*. El nostre esforç en aquestes versions ha mirat sempre l'objectiu d'oferir al poble balear un llenguatge viu, entenedor, elevat —com pertoca a la celebració litúrgica i a la lectura bíblica—, un llenguatge que pugui ser compartit —cal recordar-ho per les limitacions i recerca que això suposa— per mallorquins, menorquins, eivissencs i formenterers. Un llenguatge que faciliti sobretot la lectura pública i, si voleu, fins i tot solemne i planer alhora.

Vull acabar oferint-vos una mostra d'aquesta adaptació, treta de la BCI balear, del salm 131:

Senyor, el meu cor no és ambició
ni són altius els meus ulls;
visc sense pretensions de grandeses
o de coses massa altes per a mi.

Jo em mantenc en pau,
tenc l'ànima serena.
Com un fillet a la falda de sa mare,
així se sent la meva ànima.

Israel confia en el Senyor
ara i per tots els segles.

11. Aina MOLL MARQUÈS, «El paper de l'Església en la normalització lingüística», *Comunicació*, núm. 60-61 (1989), p. 117-119.

12. BO del bisbat de Mallorca, 1902, p. 95.

13. Vegeu aquestes paraules i el seu comentari al meu article «Una edició del Nou Testament per a Mallorca, Menorca i Eivissa», *Lluc*, núm. 742 (1988), p. 30.

Traducció, ambició i respecte

Jordi Sarsanedas

Membre de la Secció Filològica de l'IEC
i del Centre Català del PEN Club

Suposo que, quan a algú li encarreguen una traducció, quan se l'encarrega ell mateix o, més encara, és clar, quan accepta de fer en aquest món la tasca i el paper de traductor, ja d'entrada, es troba encarat amb el dicteri que, des de temps immemorials, tenim manllevat a l'italià: *traduttore, traditore*. El blasme, la reprovació, sembla indefugible.

Recentment, un bon amic, persona honrada i al mateix temps servidor ben qualificat de la nostra llengua, em deia: «Si he de traduir, posat a traïr, sempre em decantaré per traïr la llengua de la qual tradueixo i no pas l'altra, la nostra.» El que és jo, penso que allò que cal per a emprendre adequadament la tasca és la decisió tranquil·la, modesta, realista, potser fins i tot resignada, de defugir amb tossuderia la fatalitat de la traïció; això, tant com sigui possible, tant com ens ho permetin les nostres forces, el nostre coneixement de la llengua del text que se'ns proposa i la nostra destresa en el maneig de la llengua des de la qual ens encarem amb l'altra.

És que, a parer meu, la funció de traduir mereix el més alt respecte. Per què? Permeteu que, per raonar-ho una mica, recorri a un punt de vista des del qual se'ns imposen concepcions un xic xocants. Si voleu, podeu no veure-hi res més que exageració retòrica. En aquest temps nostre molta gent parla de globalització, de mundialització, o sigui del progrés cap a alguna mena d'unitat, cap al reforçament, potser últim, potser culminant, de la unitat existent. En tots els aspectes, amb tots els inconvenients, amb tots els guanys i amb tots els perills. És obvi que la comunicació de cada part del tot amb qualsevol altra part del tot, o amb totes, no es fa ni es pot fer, a despit de tots els avenços tècnics, sense el concurs de la parla, en una etapa o altra del procés. Ni dins la utopia de l'aldea global no deixem de parlar-nos els uns als altres. Evidentment això ho podem fer o podríem fer-ho recurrent només a dues, tres, quatre llengües imperials, o a una de sola. Tanmateix fóra un recurs barroer o decididament pervers perquè, ho tenim prou clar, la globalització ha d'ésser matisada i completada per una afirmació i una consolidació de la complexitat.

No sé si algú trobarà impertinent, o massa impertinent, que, dins el marc del recurs retòric que abans he esmentat, ara gosi evocar, recordant Teilhard de Chardin, aquell procés de complexitat creixent dins el moviment d'humanització planetària i definitiva. No em sé estar de

situar dins aquest marc, fabulós si voleu, amb l'espectacular concurrència de les llengües del món d'avui, de totes les llengües, el sistema de les traduccions. Traduir fóra així, no riguem, treballar per al progrés de la gran ànima de tots plegats. Fóra això o alguna cosa que s'assembla a això. No és un caprici, ni una operació modestament remuneradora. Té una gran, seriosa importància que posem en comú allò que ha estat fet o assolit en qualsevol indret, potser lluny de casa nostra, en una llengua que no és la nostra, en qualsevol llengua.

Voldria tanmateix que quedi clar que l'ídíl·lic panorama d'intercomunicació planetària del qual m'he arriscat a fer intervenir la idea, hem de considerar-lo allunyat de qualsevol possible plena realització, pel fet que el coneixement de l'existència de les obres és condicionada per la dinàmica del mercat, que bé cal qualificar d'atzarosa: hi ha allò que arriba a Frankfurt i allò que no hi arriba. I tampoc no queda clar que en el terreny de la vida acadèmica puguem comptar amb una freda i compensatòria objectivitat. Sempre depenem de l'atzar. O sigui que, de la visió mil·lenarista amb la qual m'he permès d'especular, només en resta, en tot cas, una il·lusió inspiradora.

Avui aquí, ens toca de considerar, sobretot, com l'operació de traduir afecta la llengua de recepció. L'obra que cal traduir sempre testimonia uns resultats obtinguts, gestats dins la cultura del país estranger, potser molt diferent del nostre, o encara que només ho sigui una mica, i plasmats amb els materials i els recursos que aquella llengua que no és la nostra s'ha anat fent i avui posseeix. L'obligació que acceptem de trobar equivalència a tot, aquest desafiament representa, és clar, una molt valuosa ocasió de flexibilització, d'ajustament, de descobertes. Dins el marc de l'espectacular concurrència de les llengües, cadascuna amb el pes cultural que tingui, la mecànica de la traducció pot representar, dins la sincronia, un exercici comparable a aquell, tan fecund, que fou, al temps de l'humanisme, del Renaixement, l'aposta per la llengua moderna, la voluntat d'encarar-la amb grec, llatí i hebreu. Darrere l'exotisme, bé cal que hi hagi, encara que sigui interrogativament, una llavor d'esperança. El traductor universal que ens sentim arrossegats a imaginar, col·lectiu és clar, bé podria prendre per divisa l'antic i tan utilitzat *Nihil humanum a me alienum puto*.

La traducció és un repte, un desafiament higiènic; és bo d'acceptar-lo amb un optimisme esportiu. Tanmateix no pas com aquell traductor que, davant meu, pinxjava que, encarat amb el text, posem d'un rus, solia dir-se: «Ara veurà, aquest cossac, que sóc millor que ell!» En aquest exercici, no hi val fatxenderia sinó, només, rigor i humilitat.

L'escriptor, posat a fer de traductor, ha de sentir-se armat amb tots els recursos de la llengua a la qual tradueix, de la seva llengua. Armat amb tota la llengua. Potser sí que emprendreiem el camí de la traïció si, renunciant d'entrada a disposar de la llengua sencera, ens acontentàvem d'utilitzar la versió reduccionista que ens n'ofereís no sé quin llibre d'estil. Sentir-nos a les mans la llengua sencera ens garanteix la llibertat, la possibilitat d'ésser lleials envers el text original. Les decisions de tria que farem, que haurem de fer, que siguin mimèticament equivalents a les que ha fet l'autor.

Exemples? No em sembla gens legítim que, sense ni pensar-nos-hi, donem per perdut, en

qualsevol circumstància, el pretèrit perfet, quan traduïm del francès, una llengua en la qual aquest temps és tan aliè a la llengua parlada d'ara com ho pugui ésser al català de Barcelona. I si fa no fa el mateix caldria dir de l'italià.

Crec que avui, entre nosaltres, el traductor ha de malfiar-se de prejudicis que, pel que sembla de vegades, han estat consensuats, establerts en norma. Així, per exemple, topem amb el bandejament del *vós*, especialment als mitjans de més àmplia difusió. Perquè *vós* és arcaic i rural, segons que ens diuen potser no sense una mica de raó, en una pel·lícula del Far West, indubtablement rural i vuitcentista, el xèrif no pot tractar el metge amb la familiaritat respectuosa del *vós*. I no em sé estar d'esmentar com, en la versió catalana d'un film italià, amb l'acció situada al camp sicilià, algú va creure necessari de renunciar a anostrear el joc entre *tu, voi i lei*. Com si *vós* fos intel·ligible per a la gent normal!

Es tracta de traduir al català, no al català dels nens de la meua escala, de la bona gent del meu barri o de la mala gent del barri del costat. Si, de debò, el text ha d'ésser en el llenguatge d'un àmbit particular, això ens ho dona triat, fixat, l'autor del text.

Potser caldria estendre's, encara, sobre què és la traducció. Admetem que sigui, davant del text en una llengua estrangera, produir-ne un altre que, en el sistema de la nostra llengua i de la nostra cultura, lliuri al lector el mateix conjunt de sentits i de suggeriments, la mateixa riquesa de possibilitats de lectura, i això, encara, reproduint la mateixa forma, rítmica, sonora de l'original. No cal dir que aquesta solució de somni mai no és més que, precisament, un somni, una asymptota per a l'esforç.

Per eficaç que sigui la referència a l'universal, el pas del singular al singular és ple de trenca-colls. Fins i tot si deixem a banda tots els possibles problemes de morfologia i de sintaxi, topem de seguida amb el fet que la paraula que significa *mar* o *vaixell* no té, no pot tenir les mateixes virtuts, les mateixes possibilitats en portuguès i en rus.

No serviria de gran cosa que, davant constatacions com aquesta, que són sempre innombrables, bonament decidíssim que la traducció és impossible; prometedora, útil, imprescindible però impossible. Ens serà útil d'acontentar-nos de dir que la funció del traductor és, per dir-ho així, notarial: dóna fe, en una certa llengua, d'un fet que existeix en una altra llengua i, per això no pot acceptar d'ésser infidel. Bé cal, doncs, que lliuri un producte la intel·ligibilitat i la validesa del qual, que es reconeixen com a universals, romanguin tanmateix senyalades per l'origen estranger. Aquest text letó que lleigeixo, per exemple en català, que ningú pretengui que ara és un text català i prou. El traductor, certament, ha maldat per fer-me'l intel·ligible i m'ha repetit, com de passada, el gran missatge, que l'home és sempre home i que el món és un. Però no comprenc de debò el text si no el comprenc com a letó.

És a dir que la traducció ha d'apropar-nos allò que és diferent; ens ha de permetre de descobrir que ens retrobem, dins el text estranger, amb tot allò que ens és essencial i, segurament també, amb una bona part d'allò que ens és accessori, però no ha pas de pretendre esborrar, fer desaparèixer la diferència. Vet aquí que acabo de parlar contra la traducció que llisca cap a l'adaptació, aquella en la qual la paraula *te* pot convertir-se en *café*.

Encara un parell d'observacions marginals. O bé, aquesta, central: com que tota llengua representa una certa manera de mirar el món, un cert coneixement del món, bé cal, per apropiarnos-hi, que, diguem-ho així, sapiquem una mica de tot. Un exemple candorós d'error que he trobat: en una narració situada al segle XVIII *gun* traduït per *revòlver*.

D'altra banda, suposo que hauria de quedar clar per a tothom que la traducció és una operació entre dues llengües i que, per tant, no és raonable que un crític que no entén el búlgar ens parli de la qualitat de la traducció amb què ens és presentada una novel·la búlgara. Potser podem entendre què deu voler dir, però hauria de trobar una altra manera de dir-ho.

De models i de gustos

Joan Sellent

Traductor i professor de la Universitat Autònoma de Barcelona

Haver de precisar amb detall quin és el propi model de llengua no resulta gens fàcil, sobretot quan aquell qui ho ha de fer està més acostumat a aplicar-lo que no pas a definir-lo; però, com que és una de les coses que se'ns ha demanat que féssim els traductors en aquestes Jornades, procuraré complir la petició tan bonament com pugui.

En termes generals, el meu model de llengua escrita agafa com a base i com a referent prioritari la llengua parlada. A l'hora d'abordar la traducció de qualsevol text, sigui quin sigui el grau de complexitat, de formalitat o d'elaboració estilística que requereixi, allò que em sol donar més garanties de sortir-me'n és la referència constant als mecanismes i als ritmes de l'oralitat. Quan tradueixo, del que més em refio per trobar solucions que funcionin és de la meva orella i de la meva pròpia competència com a parlant de la llengua d'arribada. I, quan dic «solucions que funcionin», vull dir que resisteixin la prova de llegir-les en veu alta. Crec francament que no hi ha gaires textos literaris, per experimentals que siguin i per molt que vagin destinats a ser llegits en silenci, que puguin ser considerats del tot solvents si el seu autor oblida o no controla els components sonors del material que utilitza. (Deixo de banda, per descomptat, aquells productes en què el material lingüístic es fa servir exclusivament com a objecte visual, perquè estem parlant de traducció i, en aquests casos, el que ja és molt dubtós d'entrada és que la traducció sigui possible, necessària o convenient.)

Si d'una banda reivindico l'oralitat com a referent prioritari de l'escriptura, no vull pas dir amb això que els escriptors —i entre ells els traductors— ja en tinguin prou de refiar-se de la seva competència oral i del seu coneixement dels hàbits dels parlants per poder treballar amb eficàcia, perquè seria una insensatesa. Qualsevol persona que es dediqui a escriure, tant si el que fa és literatura com si no, cal que conjugui i complementi els seus recursos com a parlant amb un coneixement sòlid de la tradició escrita en la llengua amb la qual treballa. Sóc conscient que això és una obvietat, és clar; però si ho constato és perquè crec que, a la pràctica, no sempre es té present la conveniència de complir aquests dos requisits. Jo he procurat i procuro, en la mesura de les meves possibilitats, conjuguar-los tots dos, encara que les meves preferències es decantin pel primer. Al llarg dels anys, l'adquisició d'uns coneixements culturals, filològics, normatius

i literaris m'ha permès anar ampliant, polint i garbellant els recursos orals acumulats a l'hora d'explotar-los a qualsevol nivell —tant parlat com escrit—, però la base de la qual parteixo és sempre la mateixa: la llengua amb la qual vaig aprendre a parlar en els anys cinquanta del segle xx; un català que, amb totes les seves impureses, era prou ric, prou genuí i prou singularitzat perquè no vulgui renunciar-hi com a font principal de materials expressius en el meu ofici de traductor.

Durant molt de temps, entre el comú dels catalanoparlants, ha prevalgut la sensació contrària a la que acabo d'expressar: una mena de complex d'inferioritat davant la pròpia competència oral, una desconfiança en les possibilitats d'aquesta competència a l'hora de traslladar-la a uns nivells més formalitzats, com si es tractés de dos codis diferents i sovint incompatibles; i a aquest estat d'opinió no hi va ser gens aliena l'actitud d'unes autoritats lingüístiques que, amb l'excusa d'un context sociopolític advers, van fomentar i prestigiar un model de llengua pública artificios i allunyat de l'ús habitual dels parlants. Un model de llengua que, en l'àmbit literari, s'arrossegava des dels experiments noucentistes, marcats per una clara tendència a l'artifici i a l'afectació; el prestigi i el talent literari d'escriptors com Carner —que en el terreny de la traducció és on va dur més al límit els seus experiments— van propiciar la tendència a confondre el que eren uns gustos estilístics personals amb un model prescriptiu i gairebé únic. Durant moltes dècades s'ha tendit a confondre noblesa literària amb impostació; com si, en el camp de la música, es considerés que l'únic estil «noble» de cantar, l'única manera d'obtenir uns resultats estètics acceptables, fos impostant la veu, com fan els cantants d'òpera. Cosa que, evidentment, planteja el risc de justificar moltes desafinades.

Des que vaig començar a traduir, ara fa una vintena d'anys, la meua concepció del model de llengua ha evolucionat considerablement: he anat abandonant una certa adscripció inicial a aquest complex d'inferioritat de què parlava, que em feia rebutjar solucions pertanyents a la meua experiència i memòria orals a favor d'altres més acostades a l'artifici literari; actualment, el que rebutjo de manera sistemàtica —o, com a mínim, em miro amb desconfiança— és qualsevol opció lingüística que no identifiquei com a pròpia de la comunitat de parlants a la qual pertanyo.

En aquesta línia, em resisteixo a utilitzar materials lingüístics que consideri arcaics o afectats, o que pertanyin a unes variants dialectals que no són la meua. No sé treballar de cap altra manera: si com a material bàsic fes servir arcaïsmes i formes allunyades del meu ús habitual com a parlant, o barrejés de manera arbitrària recursos pertanyents a codis dialectals diversos, no únicament tindria la sensació d'impostar la veu —amb el perill consegüent de desafinar—, sinó que em trobaria massa limitat a l'hora de, posem per cas, caracteritzar un personatge que parla amb un registre «marcat» en una novel·la o en una obra de teatre. Quan Carner fa parlar Alcía, Tom Sawyer i Huckleberry Finn amb la mateixa pompositat que Pickwick i els seus companys d'aventures, no és estrany que trontolli la credibilitat del lector sobre els recursos del català literari per diferenciar registres.

Aquesta inclinació que manifesto per l'oralitat deriva, en bona part, del fet d'haver traduït

molts textos destinats al doblatge, així com del contacte amb altres traductors, correctors i lingüistes que treballen en els mitjans de comunicació i s'enfronten cada dia amb la necessitat de buscar un model de llengua funcional a tots els nivells. L'experiència com a traductor de productes audiovisuals m'ha proporcionat molts recursos a l'hora de traduir textos teatrals amb eficàcia, però també a l'hora de traduir qualsevol tipus de text, perquè m'ha acostumat a sotmetre tot allò que escric a aquella prova de l'oralitat de què parlava al principi.

Que em cenyeixi al meu propi repertori com a parlant no vol pas dir que ho faci indiscriminadament: si d'una banda evito els materials que no pertanyen al meu ús habitual, també procuro evitar les solucions excessivament restringides al meu dialecte o al meu idiolecte, per molt que les hagi sentit i utilitzat tota la vida, de la mateixa manera que també rebutjo opcions que pertanyin a unes modes lingüístiques massa recents (si no és que m'ho demana la caracterització dels personatges, naturalment). M'esforço perquè les traduccions que faig resultin, per damunt de tot, intel·ligibles, contemporànies i versemblants per a la majoria dels seus destinataris, tant si allò que tradueixo és un serial televisiu com una novel·la de Henry James o una obra de Shakespeare. El fet d'evitar al mateix temps els arcaïsmes i els tics expressius massa actuals m'ajuda, precisament, a dotar els textos d'una certa il·lusió d'«intemporalitat»; un recurs que, sobretot en el cas de les obres clàssiques, em sembla especialment eficaç.

Entre la meua pròpia competència lingüística i el gruix de la normativa hi ha prou coincidències perquè m'hi pugui cenyir en la majoria dels casos, aplicant-hi els criteris selectius que em dicten els meus gustos i el meu model de llengua; si no fos així, probablement escriuria en una altra llengua o hauria canviat d'ofici. De tota manera, quan no es produeix aquesta coincidència i em sembla que la norma vigent no m'ofereix una alternativa prou vàlida, m'inclino per infringir la normativa; una infracció que, en la majoria dels casos, trobo legitimada per algun escriptor o gramàtic més o menys «perifèric» a l'oficialitat, però que em mereix prou respecte per poder quedar amb la consciència bastant tranquil·la.

Quan tradueixo —quan escric, en general— no pretenc mai fer arqueologia ni ecologia lingüística: em limito, com ja he dit, a explotar tant com puc i tant com sé els recursos adquirits durant tota una vida de parlant de la llengua amb la qual m'expresso per escrit. En els temps que corren, dominats per la paradoxa d'una població escolaritzada en català que fa un ús cada cop més insegur i més precari d'aquesta llengua, un escriptor o traductor de més de quaranta anys, si sap i vol treure partit d'aquell llenguatge après en època de restriccions, ja té molt de guanyat per produir uns textos amb cara i ulls; i si, aquests textos, es pren la molèstia de llegir-se'ls o escoltar-se'ls algú, suposo que una cosa o altra hi deurà aprendre.

Ja fa uns quants anys, quan un grup de lingüistes, escriptors i traductors vam voler fer algun toc d'alerta sobre l'ambient enrarit en què es movia l'ús del català a tots els nivells i sobre l'excessiu divorci que hi havia entre la llengua parlada i la llengua escrita, un dels retrets més suaus que vam rebre va ser el de pretendre ressuscitar la consigna pitarresca d'«el català que ara es parla»: tant de bo el català que ara es parla s'assemblés, ni que fos de lluny, al que nosaltres defensàvem i continuem defensant...

3

Àmbit de la informació i de les tècniques auxiliars

3.1

La traducció «invisible»

La traducció «invisible»

Joan Sabaté

Professor de la Universitat Ramon Llull

Poques vegades he tingut l'oportunitat d'expressar davant una audiència especialitzada, ja sigui en publicitat o en matèria lingüística, el meu punt de vista sobre el matrimoni complicat que, més sovint del que seria desitjable, sorgeix de la relació entre les dues disciplines i, especialment, en l'apartat de la traducció de textos publicitaris. Agraïxo molt, per tant, l'oportunitat que em brinden els organitzadors d'aquestes Jornades de parlar sobre un tema que m'ha perseguit durant la meua vida professional i acadèmica.

Però abans d'entrar a fons en la qüestió m'agradaria fer uns aclariments que crec que els ajudaran a entendre la meua intervenció.

El primer aclariment és que m'agrada dir el que penso. Fins i tot si això atempta contra la correcció política. Ho dic perquè potser no els agradin algunes de les coses que sentiran, no ho sé, però confio que vostès sabran entendre que he vingut amb la intenció d'aportar idees i informació, i d'exposar amb la màxima claredat el que penso, amb l'esperança que això sigui positiu per a vostès i per a la publicitat.

D'altra banda, faria un mal favor a la institució organitzadora d'aquestes Jornades, a vostès i a mi mateix, si em limités, per exemple, a exposar una col·lecció d'anècdotes sucoses, meves i d'altres col·legues publicitaris —que els asseguro que hi són— sobre algunes traduccions passades i presents de textos publicitaris al català, o a sobrevolar el tema per concloure amb una sèrie de ficcions actuals i futures sobre un magnífic estat de salut d'aquestes traduccions que els organitzadors situen, des del meu punt de vista de publicitari, en un estrany i sorprenent estat d'«invisibilitat».

El segon aclariment és que sóc publicitari i això determinarà la naturalesa de la meua intervenció. Malgrat que els no iniciats pensin una altra cosa, la publicitat es basa en la realitat, i la realitat és molt tossuda. Díficil d'entendre i, a vegades, d'assumir. Els publicitaris treballem sobre la realitat, no sobre com agradaria que fos la realitat, que és cosa de polítics. La funció de la publicitat no és canviar la realitat. Ens basem en ella. Pel que fa a la llengua, per tant, treballem sobre la llengua que tenim, la real, no sobre la que ens agradaria tenir, que és cosa de Política Lingüística.

Aquest punt de vista ens permet observar, a vegades fins i tot amb massa fredor, determinats fenòmens socials davant dels quals molts tanquen els ulls, fenòmens que s'entossudeixen a ser

reals. Per aquest motiu el punt de vista del publicitari, a vegades, costa molt d'entendre i de fer entendre.

Situem-nos, per exemple, a l'Hospitalet de Llobregat. Aquesta és una ciutat plena de realitats difícils d'acceptar: realitats de consum vinculades a rendes molt baixes; realitats de comunicació vinculades als nivells culturals; i realitats lingüístiques vinculades a fets socials molt complexos, entre d'altres. No és missió de la publicitat canviar la realitat de l'Hospitalet. Treballem sobre l'Hospitalet tal com és. Si els polítics canvien la realitat, els publicitaris ens hi adaptarem. Per tant, no es pot considerar la publicitat com una activitat «de saló», sinó que és una activitat «de carrer». Per aquesta mateixa raó, des del punt de vista d'un publicitari, la realitat condiciona l'enfocament del tema que hem de tractar. No entra dins dels nostres paràmetres, per exemple, parlar de «traduccions de saló» sinó que, per les característiques de la nostra activitat, estem obligats a enfocar la qüestió des d'un punt de vista molt pragmàtic i emmarcat en l'activitat real i quotidiana de les persones, observades com a públic objectiu de la publicitat i com a consumidors de productes.

Aquesta precisió ens porta a una altra. El debat de la traducció de textos al català, almenys pel que fa a les disciplines que formen part d'aquest conglomerat de tècniques de comunicació persuasiva que es diu comunicació empresarial, no és només un debat reclus en l'hermetisme tècnic, sinó que també és un debat obert als punts de vista empresarial, social, polític, antropològic i econòmic, entre d'altres. És a dir, per a nosaltres, existeix vida fora de la normativa i de l'ortodòxia. I amb això avanço que, esporàdicament faré referència a aquests altres marcs.

I, per acabar, els adverteixo que no sóc lingüista ni traductor, i els demano la seva indulgència si cometo alguna imprecisió tècnica.

El punt de vista de la publicitat

Una pregunta que em faig és si traductors i publicitaris, quan parlem de la publicitat, parlem del mateix. No ho sé.

Però els faré un aperitiu del nostre punt de vista perquè intentin teixir-lo amb el seu. Quan nosaltres parlem de publicitat ens referim, entre altres coses, als més de quatre-cents mil milions de pessetes que cada any s'inverteixen en publicitat a Catalunya. Dic inverteixen perquè, des d'un punt de vista empresarial, la publicitat és una inversió que, com a tal, s'ha d'amortitzar. I l'amortització de la publicitat s'aconsegueix amb la seva eficàcia, fins i tot, si cal, per sobre de consideracions lingüístiques.

Allà on el traductor pot veure només un eslògan, nosaltres hi veiem, com una unitat indisso- luble, l'eslògan i els milions de pessetes d'inversió que l'acompanyen. Fem una lectura utilitària de la llengua en el sentit que és una eina que ens permet aconseguir eficàcia en la comunicació i rendibilitat empresarial. Si no ens ho permet, no ens és útil.

D'altra banda, no tenim cap dubte que la publicitat és, des del punt de vista de la comunicació, una activitat lingüística i de divulgació lingüística. Aquests quatre-cents mil milions de pes-

setes anuals invertits en publicitat a Catalunya també són una inversió en llengua o, segons la realitat tossuda, són una inversió en llengües. Part d'aquesta xifra —no sabem quant, però hem de suposar que molt— és publicitat traduïda del castellà al català, però una altra gran quantitat també ho és, per exemple, de publicitat traduïda de l'anglès al castellà.

Tot i ser conscients de les influències lingüístiques que la publicitat exerceix sobre les persones, també tenim clar que és una inversió que *no té* com a objectiu principal la normalització lingüística, sinó, insisteixo, l'eficàcia i la rendibilitat. En aquest sentit, els efectes benefactors que la publicitat en català —traduïda o no— pugui tenir en la normalització lingüística o en la creació de models o en els usos socials de la llengua seran, en tot cas, un valor afegit i no la premissa principal de l'activitat. I seran un valor afegit positiu, que pot fer molt per a la llengua, des del moment que s'accepti una posició subsidiària de la divulgació normativa respecte de l'eficàcia i la rendibilitat. Vostès entendran perfectament que l'eficàcia de la publicitat no és negociable.

Protegir la llengua no és la premissa major de la publicitat. Però és indubtable que la publicitat ofereix, gràcies a la seva distribució massiva, una bona oportunitat en aquest terreny. Estem parlant d'una activitat que anualment mou a Catalunya més volum econòmic que els organismes de la Generalitat dedicats a la política lingüística. Saber aprofitar aquesta oportunitat, sense subvertir els principis publicitaris, és responsabilitat, en la part que els correspon, dels traductors. I la millor manera de trobar complicitats a les agències i als anunciants és posar la llengua al servei de l'eficàcia.

Des d'un punt de vista publicitari el traductor de textos té, per aquest ordre, primer, una responsabilitat sobre l'eficàcia del missatge i, segon, una responsabilitat lingüística; per tant, dependrà del traductor que el text traduït no sigui, primerament, un perill per a la publicitat i, en segon lloc, un perill per a la llengua. Amb això no vull dir que eficàcia publicitària i qualitat lingüística siguin termes antagònics. Vull dir que la llengua de la publicitat no pot semblar mai de cartró.

La necessitat d'una precisió conceptual

Penso que és bo delimitar el territori que ens marquen les paraules per saber exactament de què estem parlant i, d'altra banda, no m'ha agradat mai retòrcer en excés els significats fins al punt que les paraules perdin el sentit.

Dic això perquè he comentat que em sorprenia i m'estranyava l'ús del terme «invisible» aplicat al tipus de traducció de què em toca parlar. Em desconcerta l'estat d'«invisibilitat» que s'atribueix a aquesta classe de traduccions. Com que no acabo d'entendre què es vol dir exactament amb l'expressió «traducció invisible», m'agradaria posar en qüestió el mateix títol de la ponència.

Ja m'imagino que pot ser un atreviment posar en qüestió paraules i sentits davant d'especialistes en paraules i sentits. Ja em perdonaran. Però penso que el títol que s'ha atorgat a la meua aportació és, com a mínim, confús.

Em sembla que tenim al davant tres possibles punts de vista sobre la idea de traducció invisible:

1) El primer és el que defineix Lawrence Venuti a *The translator's invisibility. A history of translation*. Sintetitzant, Venuti ve a dir, si no m'equivoco, que una traducció invisible és aquella en la qual es fa l'esforç que no sembli una traducció, que té la pretensió de valorar una traducció en funció de la fluïdesa de la llengua, que funcioni amb independència de l'original. (Cal dir, però, que Venuti acaba per criticar les traduccions invisibles tal com les defineix i que, curiosament, el que critica aquest autor, com veurem més endavant, és la solució més idònia per a la publicitat.)

2) El segon punt de vista, que em sembla que es desprèn de la convocatòria d'aquestes Jornades, és el de la traducció invisible entesa com a traducció anònima, és a dir, de la que se'n desconeix l'autor. Aparentment, si no és a ulls d'un tècnic, res indica al receptor que un determinat text és una traducció. És a dir: si no se sap que és una traducció, la traducció és «invisible» a la vegada que el traductor és anònim, o sigui: també és invisible. La publicitat és un exemple clar d'aquest cas.

3) El tercer punt de vista sobre la traducció invisible em sembla que està poc desenvolupat pels estudis sobre traducció, però és d'una importància cabdal per a la publicitat, que és un dels instruments que té el màrqueting per actuar sobre el mercat. És el punt de vista de la invisibilitat en funció de l'audiència, que és el conjunt de públic receptor de la publicitat. És precisament des d'aquest punt de vista que em sorprèn que les traduccions de textos publicitaris, així com d'altres que tenen característiques similars, es qualifiquin d'invisibles.

Intentaré relacionar aquests tres punts de vista, però amb l'advertència que faré prevaler el tercer que, al meu entendre, és el punt publicitàriament més interessant.

Hi ha «traduccions invisibles»? A mi em sembla que no. I em sembla que no sobretot si relacionem aquesta expressió amb l'audiència. És a dir: tant se val si la traducció és visible o invisible des del punt de vista de Venuti, sempre és visible des del punt de vista de l'audiència.

En el segon punt de vista podem parlar de traducció invisible, és a dir, que no se sap que és una traducció, i el traductor és anònim o invisible, però això tampoc té gaire importància perquè per a l'audiència el text torna a ser visible.

I des del tercer punt de vista cal dir que tot text, traduït o no, és, en principi, visible, o bé es fa amb la voluntat que sigui visible.

En els tres casos penso que la mateixa idea de traducció conté implícita la voluntat de divulgar a una audiència el que es tradueix, si no, no té cap sentit, sobretot si l'apliquem a disciplines com la publicitat, la base de la qual és la distribució massiva de missatges comercials. No té sentit, en publicitat, parlar de traduccions invisibles. Però també hi ha una voluntat de divulgació en les traduccions aplicades a altres disciplines que no són de distribució massiva com, per exemple, la traducció de documents notariais. Si ens referim a una escriptura de compravenda, tampoc té sentit parlar de traducció invisible. És a dir, hem de partir de la base que tota traducció neix per ser visible com a text, si no, no té raó de ser. Per mi una «traducció invisible» seria una traducció inèdita, la qual cosa desferia un dels objectius finals de tota traducció, que és la divulgació —a una o a milions de persones— del que es tradueix.

Però del que sí que podem parlar, en els tres casos, és de *graus de visibilitat* de les traduc-

cions. I aquests graus de visibilitat es podrien definir, primerament, en funció de públics més o menys nombrosos (de l'audiència) i, en segon lloc, en funció del tema, matèria o gènere traduït. O de les dues coses a la vegada. Vostès sabran entendre que és més visible la traducció dels textos d'una campanya publicitària de Ford, que la traducció dels poemes de Hölderlin que va fer Carles Riba, al marge que es noti o no la mà de Riba o la mà del traductor de la campanya de Ford. La realitat és aquesta. Una altra cosa és que aquesta realitat pugui no agradar.

Penso que és principalment des d'aquest punt de vista en el qual es fa prevaler l'audiència que podem començar a apreciar qui té realment més influència en la creació i transmissió de models lingüístics, ja siguin correctes o incorrectes segons el criteri normatiu.

Quina traducció té més influència real sobre els models lingüístics, la de Riba o la del traductor anònim de la campanya de Ford? Dit d'una altra manera: em sembla agosarat qualificar d'invisible la traducció dels textos d'una campanya publicitària que poden llegir o escoltar milions de persones. Igualment em sembla agosarat qualificar de visible la traducció d'un text literari que llegiran, a tot estirar, uns milers de persones.

Segons el que he dit, podríem aventurar-nos a fer una mena de classificació, molt primària, de les traduccions en funció de la seva repercussió quantitativa:

- 1) La traducció de repercussió massiva (milions o centenars de milers de receptors).
- 2) La traducció de repercussió limitada (desenes de milers de receptors).
- 3) La traducció de repercussió restringida (milers de receptors).

D'entrada, en els tres grups podem incloure qualsevol dels gèneres traduïts:

En el primer grup hi cap des d'una campanya de publicitat a una telesèrie o un *best-seller*.

El segon grup comprèn des d'un fullet de rebaixes distribuït en un barri fins a un llibre de text escolar.

I el tercer grup inclou des d'una tramesa selectiva de màrqueting directe per a un producte de luxe fins a un assaig filosòfic.

Sobre qualsevol d'aquests tres grups la influència serà positiva o negativa en funció de la qualitat de la traducció i major o menor en funció de l'audiència.

Classificar les traduccions només en funció de la repercussió del gènere o de la invisibilitat tal com l'entén Venuti, és tancar els ulls a la realitat, que, insisteixo, és tossuda. La influència, sobre la societat, dels models lingüístics transmesos a partir d'una traducció, és més marcada per la quantitat dels receptors que no pas pel gènere. És a dir, si parlem d'influència, el que és realment determinant és el grau de divulgació del text, sigui quin sigui el gènere traduït i la qualitat de la traducció. I si parlem de grau de visibilitat no podem parlar de traducció invisible.

Els autèntics invisibles (els traductors)

Deixat clar que, des d'aquest punt de vista exposat, no hi ha traduccions invisibles, sinó graus de visibilitat de les traduccions, és el moment d'introduir un segon punt que, en part, és una conseqüència directa del primer. En tot tipus de traducció l'únic invisible és el traductor.

Sembla obvi que ho és en el tipus de traducció que ens ocupa: publicitat i altres textos comercials, textos notariaus, administratius, dels mitjans de comunicació, d'oci i lleure, informació, etc. Però també és invisible, per a l'audiència (és a dir, anònim) el traductor de textos que podríem anomenar «cultes».

Analitzem en què pot consistir la invisibilitat dels traductors. Abans dèiem que és més invisible la traducció de Hölderlin feta per Riba que l'anunci de Ford traduït per un traductor anònim. Però en canvi, el Carles Riba traductor és més visible a l'audiència que el traductor de la campanya de Ford, que és totalment invisible. O el Quim Monzó traductor és més visible que el traductor d'una escriptura, d'una llei o d'un manual d'una videocàmera. És a dir, en aquest món dels textos «no cultes» els traductors invisibles són els autors de les traduccions més visibles.

Però tampoc no és que siguin gaire més visibles els traductors de textos cultes si ens basem en la divulgació quantitativa dels textos. Quants exemplars es venen de les traduccions de Monzó, o de Riba? Uns milers? No els hem de considerar també, a la pràctica, traductors invisibles?

Vostès sabran valorar la capacitat real d'influir sobre els models lingüístics que tenen uns i altres. Resumiré el que he exposat en dues conclusions.

La primera és doble:

- Els traductors més visibles són, amb excepcions, autors de les traduccions més invisibles.
- Els traductors invisibles són, amb excepcions, autors de les traduccions més visibles.

La segona és que, a diferència de la traducció, que com hem dit té graus de visibilitat, els traductors tenen graus d'invisibilitat i aquests graus d'invisibilitat estan relacionats, o bé amb la matèria traduïda, o bé amb la distribució més o menys massiva de la traducció, o bé amb les dues coses a la vegada.

Definir els protagonistes que intervenen en el procés ha sigut un dels temes que m'ha assal·tat constantment a l'hora de pensar en aquest treball. De qui estem parlant? En quins tipus i quines categories podem classificar els traductors en funció de la influència real que tenen sobre l'audiència en la transmissió de models lingüístics?

Si en l'apartat anterior he proposat una classificació de les traduccions en funció de la visibilitat, ara proposo una classificació dels traductors en funció de la invisibilitat:

1) Els traductors que coneixen el tema que tradueixen. En aquest apartat hi hauria el novel·lista que tradueix novel·les, el pensador que tradueix filosofia o, també, el traductor professional de textos cultes que és capaç de traspasar d'una llengua a una altra el sentit últim de l'autor traduït: són els traductors més visibles de tots des del punt de vista de l'audiència i poden ser visibles o invisibles des del punt de vista de Venuti. Són els que signen com a traductors, públicament, la traducció. No són anònims. Aquest és un apartat en el qual no entraré perquè no és la meua especialitat i perquè em sembla que, tot i ser objecte de debats i controvèrsies, té molta tradició, té un corpus teòric més o menys sòlid i té una influència social que no presenta problemes greus.

2) Els traductors que no coneixen el tema que tradueixen. En aquest apartat situaria els tècnics de la traducció, professionals lingüísticament competents, que tradueixen un manual de

medicina casolana, una campanya de publicitat, el llibre d'instruccions d'una videocàmera i, fins i tot, obra literària. El grau de visibilitat d'aquests és major o menor en funció del gènere traduït i de l'audiència. Poden ser visibles o invisibles segons Venuti. Haurien de ser totalment invisibles segons la idea de Venuti, quan tradueixen publicitat. En el cas de traduir publicitat, acostumen a conjugar la competència lingüística amb la incompetència publicitària. Aquesta categoria de traductors pot arribar a afectar negativament l'eficàcia publicitària si són barroerament visibles segons el concepte de Venuti.

3) Els professionals d'un ram que exerceixen de traductors. Per exemple, el *product manager* d'una marca de productes electrònics que tradueix un manual d'un DVD o el redactor publicitari que tradueix textos d'anuncis. Són traductors totalment invisibles. Ho són per a l'audiència i poden ser visibles o invisibles segons Venuti, tot i que per a la publicitat haurien de ser invisibles. Pot ser que conjuguin la competència professional amb la incompetència lingüística. Aquest tipus de traductors poden transmetre models lingüístics erronis.

4) Els traductors improvisats o espontanis que no són tècnics ni en el terreny professional ni en el lingüístic. Són traductors invisibles amb les mateixes característiques que els anteriors, però amb l'agreujant que pot ser que conjuguin a la perfecció les dues incompetències. La secretària que tradueix una tramesa de màrqueting directe en seria un exemple. Aquesta categoria de traductors poden arribar a afectar negativament l'eficàcia publicitària i, simultàniament, transmetre models lingüístics erronis.

5) Els traductors mecànics, de naturalesa no humana. Com que els desconec, els deixaré a banda.

Com podem deduir fàcilment, el problema se centra en els nivells de professionalitat de les persones que, sent traductors professionals o no, es dediquen a traduir textos.

La interpretació maliciosa

Com es pot desprendre de tot el que he exposat, ens trobem en una situació en què els textos de repercussió restringida, traduïts pels traductors més visibles per a l'audiència, tenen una influència reduïda sobre els usos socials i la creació de models lingüístics i, per contra, els textos de repercussió massiva, traduïts per traductors invisibles per a l'audiència, tenen una influència notable.

És a dir, si no tenim en compte el primer grup de traductors definit, ni els traductors mecànics, ens trobem de cara amb el problema: una determinada quantitat de gent que no està totalment preparada per fer la feina que fa. Però una gran part dels textos en català de divulgació massiva que arriben al públic passa per les seves mans. Això crec que té dues conseqüències:

1) La traducció, que hem de considerar que en qualsevol de les seves modalitats és una feina delicada, pot passar per mans grolleres que ajuden a convertir la realitat en grollera: un anunci, una pel·lícula, una escriptura o un manual electrònic mal traduïts són, en definitiva, un mal anunci, una mala pel·lícula, una mala escriptura i un mal manual. Són productes sense una bona qualitat i com a tals haurien de ser rebutjats, retornats al fabricant. Deformen i transformen gro-

l·lerament la qualitat lingüística del paisatge i posen en perill l'eficàcia dels textos de qualsevol gènere o disciplina professional.

D'altra banda, no són principalment els traductors d'aquests grups, els totalment invisibles per a l'audiència, els que influeixen de forma més directa en la creació de models lingüístics en les diverses disciplines en què actuen? Algú dubta que la secretària d'una agència de publicitat o el *product manager* que tradueixen anuncis i manuals creen models lingüístics que poden arribar a tenir una influència real sobre la llengua?

2) Els traductors invisibles a l'audiència formen una mena de rerepaís lingüístic que ajuda a crear un miratge de normalitat lingüística. Estem veient un paisatge lingüístic en català que en realitat no existeix. Els traductors invisibles són creadors, encobridors involuntaris d'una realitat virtual lingüística. Són una mena de lampistes de la realitat lingüística. La necessitat de traductors per a la publicitat, o per a la correspondència comercial, o per a les escriptures, evidencia les greus mancances de coneixements i de criteri lingüístics d'aquests mons professionals. D'aquest fenomen en podríem dir incompetència invisible: com més traductors invisibles, més invisible és la incompetència lingüística del país.

La sobresaturació de traductors invisibles és, per tant, un símptoma crònic d'una situació lingüística anormal. Podríem dir que, com més traductors invisibles, més ostentós és el miratge lingüístic i, paral·lelament, més greu és la anormalitat lingüística. Com més traductors invisibles més artificial és el manteniment de la llengua. Per contra, com més traductors visibles a l'audiència més s'evidencia un enriquiment cultural de la societat.

Aquest aspecte és independent de la qualitat de les traduccions. Però també podem dir que com més ben conjugada està la incompetència lingüística amb la professional, tant dels traductors com dels autors traduïts, més decebedor és el miratge. El miratge lingüístic és el resultat de la suma dels traductors invisibles més els incompetents invisibles.

Sobre qui repercuteix la responsabilitat del traductor invisible

Un dels efectes que em va fer el títol de la ponència és que, atorgant el títol d'invisible a la traducció es volgués, encara que de manera no intencionada, desplaçar la responsabilitat del traductor cap a territoris més ambigus o indefinits. Però altra vegada la realitat assalta l'ambigüitat. No queda res en l'anonimat: del tipus de traduccions de què parlem, sempre hi ha un responsable visible.

Efectivament: la responsabilitat del traductor invisible es trasllada a qui signa públicament el text traduït, que és visible. I això succeeix tant si la traducció és correcta com si no ho és. Hi ha una transferència de responsabilitat lingüística: a ulls del públic, és TV3 la responsable de la traducció de pel·lícules, són les marques i les empreses anunciant les responsables de les traduccions publicitàries i és el notari el responsable de la traducció d'una escriptura. També podem concloure, doncs, que darrere del text traduït sempre hi ha un responsable visible al qual és transferida totalment la responsabilitat lingüística.

Per tant, les males traduccions, ja sigui des d'un punt de vista lingüístic o professional, tenen culpables visibles i culpables invisibles.

Deixin-me fer un resum del que vull dir:

1) Hi ha un desplaçament de la responsabilitat del traductor invisible al signatari públic del text traduït.

2) Hi ha traduccions que, desgraciadament, són fins i tot *massa visibles* (segons el criteri de Venuti) per a desgràcia del signatari del text traduït. Qui signa la campanya publicitària n'és el responsable públic a tots els efectes.

3) Els models lingüístics, erronis o no, els transmet públicament el signatari públic del text.

4) Si les traduccions a les quals fem referència —publicitat, etc.— són correctes, la incompetència lingüística del país continua sent invisible.

5) Subvencionar i promocionar els traductors invisibles és subvencionar i promocionar el miratge i perpetuar la incompetència lingüística dels autors dels textos traduïts.

L'origen conceptual del text publicitari i la traducció

Al marge de la qualitat de les idees que els originen, la majoria dels textos publicitaris tenen el seu origen en un procés de creació. Aquest és un aspecte determinant per entendre les característiques de la matèria primera amb què treballem els publicitaris i amb què es troben els traductors. Els fonaments de la teoria de la creativitat serveixen igualment tant si ens referim a la creativitat publicitària com, per posar un exemple, a la creativitat literària: es defineix un problema, es planteja un projecte per resoldre el problema a través d'un procés creatiu, i es resol en una solució, que és el producte de la creativitat. En el cas de la publicitat és un problema de comunicació comercial i en el cas de la literatura és un problema vinculat estretament amb el punt de vista de l'autor sobre la vida. La metodologia i fases del procés creatiu són similars i la solució és una campanya de publicitat o una novel·la. Això, sí, els condicionants són diferents.

Encara que siguin diferents, en el text publicitari, com en el literari, predomina la funció poètica tal com la descriu Jakobson, i això exigeix, des del meu punt de vista, el màxim espai de llibertat al traductor, que només ha de contemplar la servitud comercial del text, o sigui, l'eficàcia. D'altra banda, aquest màxim espai de llibertat lingüística exigeix l'ús d'una diversitat de registres en funció de la idea creativa, del públic de la campanya, del producte, de la competència, etc. Igual que el redactor publicitari, el traductor de publicitat és un garant de la diversitat de registres i no un actor compromès en el procés d'estandardització. La publicitat suporta amb molta angúnia les «cotilles normatives». Una dictadura de l'estàndard normatiu devalua la vitalitat comunicativa de la publicitat.

El text publicitari, d'altra banda, és un text persuasiu en el qual la retòrica es manifesta en un estat gairebé pur. L'argumentació és fonamental per a la persuasió i, per tal d'afavorir l'eficàcia, l'argumentació publicitària exigeix l'ús lliure de tots i cadascun dels recursos lingüístics ade-

quats, fins i tot, si cal, d'aquells que subverteixen l'ortodòxia i la normativa. Per tant, per a la traducció de textos publicitaris optarem per la traducció lliure o, si volen, invisible segons Venuti, o transparent, o creativa, però amb respecte als condicionaments comercials. Ara podem dir que la traducció publicitària hauria de ser totalment invisible segons el que exposa Venuti, cosa que fa que ens trobem davant el fet que les traduccions invisibles són a la vegada les més visibles.

Entendre la naturalesa del text publicitari és clau. El que cal és fer prevaler la persuasió, l'argument, la idea, per sobre de qualsevol altra opció. Traduir publicitat comporta una responsabilitat lingüística i econòmica, però també comporta una responsabilitat amb una idea creativa vinculada a un producte i a les seves necessitats de mercat. La idea que dóna sentit a la campanya publicitària tampoc és negociable, perquè de la idea depèn l'eficàcia de la publicitat. Permetin-me que els expliqui un exemple, que en el món de la publicitat utilitzem per ressaltar el valor de la idea: imaginin que després de veure per primera vegada la pel·lícula *King Kong* el productor hagués dit: «la pel·lícula m'ha agradat molt, però no em poden treure la mona o canviar-la per un mussol?».

El traductor publicitari ha «d'entrar» en la idea, en la part essencial de la publicitat, per interpretar-la. Ha de trobar allò que Hatim i Mason, a *Discourse and the translator*, en diuen *retorical purpose*, o sigui, la «intenció retòrica». No és una bona solució automatitzar la traducció sense entrar en la idea, perquè igual que el productor, matarà la idea. Per això, la traducció directa, visible, és, en la majoria dels casos, un enemic de la publicitat. En la traducció publicitària s'haurien d'aplicar els punts que donen més llibertat al traductor segons la classificació de les possibles formes de traduir que fa Theodore Savory a *The art of translation*.

Si una obra literària expressa un punt de vista de l'autor sobre la vida, i entenc que és aquest sentit el que no es pot traïr, una campanya publicitària expressa un punt de vista sobre un producte, i també entenc que aquest sentit tampoc no es pot traïr.

L'origen físic del text publicitari i la traducció

Si l'origen conceptual del text publicitari es pot delimitar clarament en el terreny de la creació persuasiva i informativa, l'origen lingüístic i geogràfic pot arribar a ser més variat i enrevesat.

Comencem per parlar de la llengua dels textos de partida. En el nostre cas la qüestió se centra, principalment, en les traduccions del castellà al català. Però en molts casos pot ser que el castellà no sigui l'idioma amb què s'ha expressat originàriament la idea creativa. Podem estar treballant amb un text en castellà que és la traducció d'un text en anglès o japonès. Això augmenta els riscos.

També podem parlar de l'origen geogràfic. Molta de la publicitat que veiem en català procedeix de Madrid, centre del poder publicitari de l'Estat espanyol. Quin criteri pot tenir un publicitari de Madrid sobre una traducció d'un text feta a Barcelona? Ho poden suposar. Però lamentablement tampoc és més rigorós el criteri de la majoria dels publicitaris de Barcelona.

Fins i tot podem parlar de circuits idiomàtics i geogràfics realment laberíntics: un text publi-

tari, per exemple, s'origina en una agència de publicitat de Chicago o de Tòquio, en anglès o japonès, o potser fins i tot en castellà, mal traduït per un traductor invisible: un redactor publicitari hispà que treballa en aquella agència de Chicago o, també, per un servei extern de traduccions que treballa per a l'agència de Tòquio. El text arriba a Madrid, on el retoca un altre redactor publicitari i on, fins i tot, potser algun redactor publicitari català resident a Madrid el tradueix. De Madrid passa a Barcelona, i cau en mans d'un altre redactor publicitari, ara argentí, que treballa a Barcelona, el qual, com que no sap si la traducció feta a Madrid és correcta, el trasllada a un redactor publicitari de Barcelona que, per assegurar-se, l'envia a un servei d'assessorament lingüístic que el deixa lingüísticament presentable, però desproveït de gràcia publicitària. El text torna a l'agència de Barcelona on el redactor publicitari català observa que ha perdut la intenció original i el retoca. El torna a passar al redactor publicitari argentí, que el retorna a Madrid. A Madrid, l'agència de publicitat presenta a l'anunciant la campanya, originària de Chicago o Tòquio, traduïda al castellà i al català. Després es produeix la campanya i els artfinales passen els textos pel corrector automàtic del Word, que malmet part de les correccions fetes a Barcelona. Els originals de premsa arriben a un diari en català de Barcelona que, equipat amb traductors i correctors, humans o mecànics, encara fa una última aportació abans de difondre l'anunci.

En aquests processos, en els quals intervé l'idioma de partida, l'origen geogràfic del text —que pot no coincidir amb l'àmbit de l'idioma— i els circuits professionals que recorre el text, la responsabilitat recau íntegrament en l'agència, que té l'obligació professional de lliurar al traductor un text de partida de qualitat, fiable i que respongui a la idea original de la campanya de publicitat. En casos com el que he explicat, el traductor es veu obligat a assumir la responsabilitat de la traducció d'un text que no reuneix les mínimes condicions creatives i redaccionals. És a dir, que no reuneix condicions de treball.

No podem oblidar en tot aquest procés la presència de l'anunciant que, com que no entén que determinades coses no es poden traduir, insisteix ja no a fer traduccions visibles (segons Venuti), sinó a fer traduccions impossibles.

Competitivitat de la llengua

El paquet de causes que he exposat referents a la traducció —causes que s'originen tant a la taula del traductor com a les taules de l'agència— juntament amb altres que fan referència a la concepció global de la llengua i que ara no vénen al cas, però que suposo que vostès coneixen perfectament, han creat una imatge *una mica* perniciosa de l'ús del català a la publicitat. Concretament he sentit dir més d'una vegada que el català no és una llengua competitiva. Jo no comparteixo aquest punt de vista —existeixen bons eslògans originals en català que ho demostren—, però no deixo de pensar que potser són *determinades actuacions* les que la fan menys competitiva del que és. Una traducció menys eficaç que el text de partida fa, efectivament, que la llengua sigui menys competitiva. Podria, fins i tot, explicar algun cas extrem, viscut directa-

ment, d'un anunciant que va deixar de fer publicitat en català a causa de les traduccions. Les traduccions van fer poc competitiva la llengua. I el motiu final d'aquesta decisió va ser l'entestament del traductor a conservar la llengua en formol. Conservar-la allunyada de la realitat, que continua sent tossuda.

Qui fixa els models? Qui basteix l'estàndard?

Per acabar m'agradaria obrir encara més el tema per introduir, ni que sigui sintèticament, altres elements de debat que penso que no es poden deixar de banda:

1) De la lectura dels crèdits d'aquestes Jornades es poden deduir, entre altres, aquestes dues preguntes: qui fixa els models? qui basteix l'estàndard? Des d'un punt de vista publicitari podríem respondre:

a) Els models els fixa tothom, en funció dels graus d'influència real sobre la societat. En publicitat, part dels models els fixen els traductors invisibles, els signen els anunciants i en són responsables les agències. Insisteixo que els traductors —anònims o invisibles, competents o incompetents— tenen un grau d'influència real sobre la creació de models lingüístics.

b) A la publicitat li interessa que es basteixi l'estàndard i qualsevol forma no estàndard insubstituïble i, per tant, necessària.

2) El sector de la comunicació empresarial necessita que la llengua es repensi cada dia. Qui es dedica a la creació o a la traducció de textos publicitaris necessita ser còmplice d'aquest repensament de la llengua i no pas un fre.

3) Per afrontar el problema, on cal posar els recursos, la formació, els diners? a formar traductors o a formar usuaris competents? En el cas de la publicitat, és clar. Si el que es vol és, d'una banda, beneficiar la llengua i, de l'altra, que la influència del seu ús sigui positiva des d'un punt de vista social, la inversió ha de contemplar la traducció de comunicació massiva, principalment a la publicitat. S'han de formar traductors especialitzats, com a solució provisional, i redactors publicitaris competents en la traducció, especialment en la traducció del castellà al català, que finalment substitueixin els traductors.

4) Hem de contemplar, fins i tot, que, a vegades, la millor traducció és no traduir.

5) Que hi ha un punt elemental de coincidència que ha de fer possible que ni uns ni altres, ni traductors ni publicitaris, acceptem que *No puedo respirar* es tradueixi com *Em costa de respirar*, que *iBésame Tonto!* es tradueixi com a *Fes-me un Petó, Babau!*, que *Caramelos Halls despejan la garganta* es tradueixi com a *Caramels Halls desencaparren la gola* o que *Atún Rianxeira, está buena, pero no tanto* es tradueixi com a *Tonyina Rianxeira, és bona, però no tant*.

3

Àmbit de la informació i de les tècniques auxiliars

3.2

Sessió monogràfica:
Les traduccions «invisibles»
o desconegudes

Les traduccions «invisibles» o desconegudes

Isidor Mari

Secretari de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans

La sessió de la tarda del dia 29 va tractar de les traduccions que podem anomenar *invisibles* o *desconegudes* —aquells textos orals o escrits que arriben als receptors sense explicitar que han estat traduïts. Volíem analitzar fins a quin punt aquesta ocultació del procés de traducció i del mateix traductor podia influir, d'una banda, en una certa desresponsabilització del traductor incògnit respecte a la qualitat o l'adequació del text a la varietat estàndard, i, d'altra banda, en una recepció més desprevinguda o desprotegida per part de la societat, que d'aquesta manera pot assumir com a naturals en la pròpia llengua uns trets que no són sinó calcs de la llengua d'origen.

L'efecte d'aquest tipus de traduccions invisibles o desconegudes sobre el model de llengua estàndard no es pot minimitzar, perquè precisament són traduccions que apareixen en formes de comunicació d'una gran incidència —quantitativa i qualitativa— sobre el conjunt de la societat: la publicitat, el doblatge, la subtitulació, les notícies o el llenguatge jurídic i administratiu en són bons exemples.

En la ponència d'aquesta sessió —titulada precisament *La traducció «invisible»*—, Joan Sabaté va oferir una perspectiva de les traduccions en el llenguatge publicitari, centrada en els seus condicionaments funcionals, econòmics i organitzatius. A continuació, la sessió monogràfica sobre traduccions desconegudes va comptar amb les intervencions d'Anna M. Torrent, també sobre la traducció publicitària —ara des d'una òptica més lingüística—, de Rosa Agost i de Laura Santamaria —que tractaren respectivament del doblatge i de la subtitulació—, de Neus Nogué —que s'ocupà de les notícies d'agència traduïdes— i de Marta Xirinachs —que completà la panoràmica parlant del paper de la traducció en la definició del model de llenguatge administratiu i jurídic català.

Les exposicions van anar seguides d'un col·loqui, en el qual intervingueren, a més dels ponents, Joaquim Mallafre, Jaume Corbera, Joan Solà i Joaquim Sala-Sanahuja. En la part del debat general de l'endemà dedicada a aquest tema van prendre-hi la paraula Joan Martí, Joan Sabaté, Joan A. Argenter i Anna M. Torrent. Totes aquestes aportacions van ser tingudes en compte a l'hora d'elaborar les conclusions de les Jornades, que apareixen més endavant en aquest mateix volum.

Visibilitat i invisibilitat en el doblatge: el misteri de *qui diu què*

Rosa Agost
Professora de la Universitat Jaume I

El doblatge, *per defecte*

No té res de particular veure a la televisió o al cine una pel·lícula doblada. És la manera com, *per defecte*, consumim la producció aliena en aquest país. El fet de formar part de l'audiència selecta de productes audiovisuals subtitulats o en versió original implica, però, una actitud diferent: suposa prendre consciència de l'existència d'un text previ, tenir una voluntat d'acostar-se tant com sigui possible al text original. Segurament, tots els que som en aquesta sala preferirem les versions originals subtitulades enfront de les versions doblades. Però aquesta no és l'elecció majoritària a tot l'Estat espanyol. Una llarga època de censura va fer que tots aquells que podien o volien gaudir de pel·lícules de producció aliena vegessen frustrades les seues expectatives: el doblatge va ser l'arma del poder per controlar tota la producció audiovisual de la manera més subtil possible. Aquesta tècnica permetia amagar, disfressar, la presència d'una «manipulació» conscient, deliberada. Es tractava d'una tria meditada: mentre la subtitulació permetia la comparació entre original i traducció, el doblatge substituïa les paraules de l'original i en possibilitava el control més absolut. Deixant de banda els aspectes ideològics, dècades d'ús d'aquesta tècnica han fet que el doblatge realitzat a l'Estat, fonamentalment a Barcelona i Madrid, siga, des del punt de vista de la recepció final del producte, un dels de millor qualitat del món. Amb l'arribada de la democràcia i especialment amb la posada en marxa de les televisions autonòmiques, hom hauria pogut esperar un canvi en favor de la subtitulació. Però això no és el que ha succeït. Els motius són ben evidents: per una banda, l'audiència s'havia acostumat a una manera de veure la televisió i el cinema; per una altra, hi havia una indústria forta al voltant del doblatge que va exercir una gran pressió. El doblatge, doncs, continua com a opció majoritària a les nostres pantalles.

Canvien els temps, però el doblatge continua

Centrant-nos en el cas del català, veiem com aquesta és també la situació dominant. Si ens centrem fonamentalment en les dades relacionades amb la TVC i la TVV, la lectura de les diferents programacions a les que podem accedir ens confirma el predomini del doblatge enfront de la subtitulació, marginada de les hores de màxima audiència o dels primers canals dels ens autonòmics. Un exemple ben clar el tenim a TVV, on la pel·lícula subtitulada de la setmana (emesa per Punt 2) la passen a la mateixa hora en què pel primer canal, Canal 9, emeten *Tómbola*, que és un programa d'entreteniment amb un índex d'audiència molt elevat.

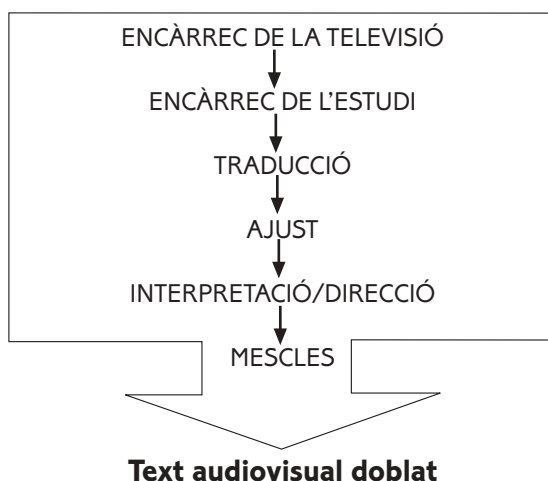
Prenent com a fil conductor d'aquesta intervenció l'ús que el poder ha fet del doblatge, ens podríem preguntar si els poders actuals se n'aprofiten també de la possibilitat de controlar el text. Si és així, amb quina finalitat? Amb quins mitjans?

La casuística és molt gran i ara només en presentaré alguns aspectes bàsics que podrem reprendre en el debat posterior.

La complexitat del procés de la traducció per al doblatge

Pel que fa al català, la situació de TVC i TVV són molt diferents per motius ben distints. En primer lloc, voldria assenyalar només la complexitat de la traducció per al doblatge. Els responsables del que veiem a les pantalles no són, com molta gent pensa, exclusivament els traductors. Ans al contrari, el procés de comunicació en què s'insereix aquesta modalitat de traducció suposa la presència d'un nombre elevat d'agents que hi intervenen i que poden variar en funció de la complexitat lingüística, del moment polític, etc. L'esquema bàsic del procés de doblatge és el següent:

Text audiovisual original

Les aplicacions d'aquest esquema bàsic a les realitats de cada cadena de televisió i de cada comunitat lingüística ens ofereixen resultats molt diferents (Agost, 2001). Hi ha cadenes televisives que: controlen la qualitat dels productes doblats a través d'un procés de selecció dels traductors (exàmens d'homologació), tenen criteris de traducció establerts de forma explícita o implícita, compten amb la figura dels assessors lingüístics que garanteixen la correcció lingüística en llengua d'arribada, etc. Hi ha cadenes on el control és molt més relaxat i d'altres on és pràcticament inexistent. D'altra banda, per exemple, els diferents graus de normalització lingüística de cada comunitat fa que les normes lingüístiques i la tolerància dels espectadors puguen arribar a ser molt diferents en zones distintes.

Factors que intervenen en la traducció per al doblatge

En qualsevol cas, hem de tenir clar que el doblatge no és tan sols aquesta fase que hem assenyalat com a *traducció*, sinó que cal tenir presents factors tan diversos com els que afecten la relació entre tots els agents que intervenen en el procés de comunicació, i els que afecten exclusivament la traducció pròpiament dita del text.

Pel que fa al primer grup de factors, hauríem de reflexionar sobre els aspectes ideològics que influeixen en el procés de traducció, els aspectes professionals i els relacionats amb la recepció de les traduccions, és a dir, les expectatives dels consumidors finals del producte (Sellent, 2001).

Quant als factors relacionats més directament amb el text, caldria plantejar-se quina és la funció que té la traducció d'un text determinat, quin és el model de llengua que hem de fer servir, de quina modalitat de traducció parlem. En aquest darrer cas, es tracta d'un text escrit per ser dit com si no estigués escrit i que se'ns mostra juntament amb imatges i una banda sonora (Agost, 1999; Izard, 2001).

L'anàlisi de tots els factors de forma conjunta pot ajudar filòlegs, traductors, i les persones implicades en tot aquest procés de traducció, a ser conscients de la responsabilitat compartida que tenim entre mans.

La traducció per al doblatge, catalitzadora de models lingüístics

La traducció ha estat, al llarg dels segles, vehicle fonamental per a la creació de models lingüístics. En el cas del català, podem recordar com la tasca realitzada per traductors com Carner, Riba, Sagarra, o fundacions com la Fundació Bernat Metge o la Fundació Bíblica Catalana, va possibilitar la fixació d'un model de llengua literària. A hores d'ara, ningú no pot negar la influència que la traducció per al doblatge ha tingut en la creació d'un model de llengua col·loquial en el si d'una societat en procés de normalització lingüística (Izard, 1999). Aquest model ha servit de guia per a produccions pròpies i s'ha propagat en la societat gràcies a un mitjà de comunica-

ció de masses eficaç i poderós com és la televisió. Aquesta situació, d'entrada tan idíl·lica, comporta, però, nombroses qüestions: quines són les característiques del registre col·loquial? On són els límits entre el que és acceptable i el que no ho és? Qui decideix com ha de ser aquesta llengua col·loquial? Qui controla la qualitat del producte final? Han d'haver-hi límits en la variació dialectal? Totes aquestes són preguntes no exemptes de problemes. Preguntes que demanen una reflexió i un debat que, si es considera oportú, podem realitzar al llarg d'aquesta sessió.

El model lingüístic valencià

Per una qüestió de temps, m'agradaria centrar-me en el model lingüístic en la televisió valenciana. Actualment, no hi ha uns criteris lingüístics explicats, de la mateixa manera que no hi ha tampoc un control de qualitat per part de la institució, com seria el cas de TVC (Garcia-Ripoll, 2001). La responsabilitat de les traduccions recau en els estudis i, de forma principal, en el traductor. En aquest sentit, l'APTAA (Associació de Professionals Traductors Adaptadors i Assessors Lingüístics) ha realitzat una sèrie de propostes per a millorar la qualitat de les traduccions de Canal 9 i Punt 2. El pla de millora preveu, entre altres coses, la creació d'un llibre d'estil i l'homologació dels traductors. Es tracta, però, d'una iniciativa que encara no ha aconseguit formar part dels objectius dels directius de l'ens autonòmic. El fet que no s'hi hagen plantejat uns criteris lingüístics generals, que encara es recorden casos de censura, com la famosa llista de paraules de l'època socialista dirigida per Amadeu Fabregat, i que hi haja hagut un interès polític clar del govern anterior i de l'actual, del PP, per *valencianitzar* el model lingüístic, fins i tot, a costa d'empobrir-lo, ha provocat i provoca una gran inseguretats en el traductor. Intentaré il·lustrar aquesta situació amb l'anàlisi d'un cas que es dona, de vegades, en la traducció de documentals i dibuixos animats. Em referesc a la utilització de versions intermèdies en català.

Exemple de mostra¹

El text audiovisual que analitzarem és el documental anglés *Wildlife on one: Serpent's secrets* i les corresponents traduccions catalanes (modalitats central, que funciona com a versió intermèdia, i valenciana). En el cas de la traducció de documentals com els que ens ocupa, des de la televisió autonòmica valenciana hi ha un interès per difondre una varietat estàndard pròxima al registre oral dels valencianoparlants. Aquest fet provoca que textos audiovisuals que ja han estat doblats a la varietat catalana de Catalunya, o millor dit, a la divulgada per Televisió de Catalunya, siguen rebutjats. El problema no aniria més enllà si en el cas de les versions valen-

1. Per a aquest punt, hem seguit Rosa AGOST i Joan Rafael RAMOS, «Mètodes de traducció: les versions intermèdies», *Quaderns de Filologia*, (2001), (en premsa).

cianes només es tractés de donar preferència a les solucions estàndards més pròximes, entre les quals podem destacar solucions morfològiques com ara: primera persona del present d'indicatiu en -e, subjuntius en -e i -a, imperfet de subjuntiu en -r-; formes possessives sense consonantitzar; o fins i tot els demostratius reduïts *este, eixe*. En el lèxic s'adopten solucions com: *eixir, paréixer, xic, hui, llavar, botella, pardal, prompte*, etc. Però el problema no es dona per aquesta aproximació a la varietat valenciana, sinó més aviat perquè realment no hi ha uns criteris clars a seguir. El traductor sap que la direcció de TVV pretén evitar paraules o expressions que sonen *catalanes*. Però el fet que, tret de la llista de paraules citades anteriorment, no hi haja cap altra orientació sobre el model de les traduccions, afavoreix l'estratègia de gran efectivitat, per cert, que siga el mateix traductor el que s'autocensure per evitar problemes professionals. En aquest sentit, el grau d'autocensura serà variable segons l'experiència o la por del traductor; una por que inconscientment va limitant més i més el traductor. Evidentment, en aquestes condicions la tasca del traductor, i dels professionals en general, repercuteix en el producte final. De fet, el traductor se sent insegur, ja que arriba un moment que no sap si l'equivalent que proposarà li serà acceptat o no. D'altra banda, el fet de fugir d'unes solucions per por de ser censurat, també provoca l'adopció de solucions poc encertades i forçades, i un empobriment lingüístic.

En la mostra que hem triat, podem detectar tres situacions diferents:

a) Les diferències de la versió catalana i valenciana respecte de l'original són merament d'opció de formes pròximes a la varietat geogràfica.

EXEMPLE 1

Versió original (VO): These are the strange snake-meetings of legend. Up to a hundred individuals may assemble in one writhing mass. They're all males. The females are still below ground and won't join the males for another two weeks.

Versió catalana (VC): Aquestes són les estranyes i llegendàries trobades de serps. Més de cent exemplars poden arribar a ajuntar-se en una massa recargolada. Tot són mascles. Les femelles encara són sota terra i no es reuniran amb els mascles fins al cap de dues setmanes més.

Versió valenciana (VV): Estes són les estranyes i llegendàries reunions de serps. Poden arribar a ajuntar-se'n més de cent exemplars en una massa de forma de caragol. Tot són mascles. Les femelles encara estan davall de terra i no es reuniran amb els mascles fins al cap de dos setmanes.

b) El fet d'apartar-se de les formes que apareixen a la versió catalana no únicament respon a una aproximació a la varietat valenciana sinó també a un intent per evitar la censura

EXEMPLE 2

VO: The courting male waits for the female to respond by raising her tail. He then attempts to mate. This time, he's unsuccessful. He may have to try many times before he succeeds.

VC: El mascle festejador espera que la femella li respongui amb un enlairament de la cua. Aleshores, ell intenta l'aparellament. Aquest cop no ha tingut èxit. Pot haver-ho d'intentar varies [sic] vegades abans de sortir-se'n.

VV: El mascle que festeja la femella espera que ella li responga alçant la cua. En eixe moment, ell intenta l'aparellament. Esta volta no ha tingut èxit. De fet, ho pot intentar diverses voltes abans d'aconseguir-ho.

c) L'intent d'evitar la censura fa que, en ocasions, el traductor adopte solucions equivalents forçades o amb significat distint.

EXEMPLE 3

VO: The skin comes off in one piece, splitting first at the head. As a snake travels through the undergrowth, the old skin catches on plants and stones and begins to peel backwards.

VC: La pell surt d'una sola peça, trencant-se [*sic*] primer pel cap. Quan la serp es desplaça pel sotabosc, la pell vella s'enganxa a les plantes i a les pedres, i comença a pelar-se cap enrere.

VV: La pell ix d'una sola peça. Primer es trenca pel cap. Quan la serp es desplaça arran del bosc, la pell vella s'enganxa en les plantes i en les pedres, i comença a pelar-se cap arrere.

En aquest cas, es tracta de la traducció del sintagma *through the undergrowth*, sintagma que troba una bona correspondència en la versió catalana, *pel sotabosc*, però que en la versió valenciana, el traductor es mostra recelós a utilitzar un mot que inclou una forma censurada pel mitjà. Ens referim a la preposició *sota*, que en aquest cas funciona com a prefix. Aquest tipus d'actituds, sotmeses a l'aplicació d'una determinada ideologia, expliquen una traducció amb tan poca fortuna com ara *arran del bosc*.

Epileg

Per finalitzar, només voldria insistir de nou en la complexitat del doblatge i en la necessitat d'aplicar controls de qualitat a tot el procés i no només a la fase de traducció. En l'actualitat, la millora del doblatge a València passa necessàriament per un control objectiu i complet realitzat bé des dels estudis, bé des de l'ens autònic, per unes condicions de treball dignes dels traductors i per una formació adequada d'aquests. Com a professora de traducció crec que aquesta tercera via està encetada amb la introducció en els plans d'estudi de la Llicenciatura en Traducció i Interpretació (UJI) d'un itinerari específic de traducció audiovisual. I això pot ser un bon inici.

Bibliografia

AGOST, Rosa. *Traducción y doblaje: palabras, voces e imágenes*. Barcelona: Ariel, 1999.
— «Traducción, ideología y norma: entre la institución y el destinatario». *Trans* [Málaga], núm. 5 (2001), p. 127-142.

- AGOST, Rosa; MONZÓ, Esther. *Teoria i pràctica de la traducció general. Espanyol-català*. Castelló: Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I, 2001.
- AGOST, Rosa; RAMOS, Joan Rafael. «Mètodes de traducció: les versions intermèdies». *Quaderns de Filologia* [Universitat de València] (2001). [En premsa]
- Col·lectiu de Traductors de RTVV. «Tots contra Fabregat». *El Temps* (17 setembre 1990).
- GARCIA-RIPOLL, Martí. «La intervenció lingüística en versions doblades i subtitulades: el cas català». A: AGOST, Rosa; CHAUME, Frederic [ed.]. *La traducción en los medios audiovisuales*. Castelló: Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I, 2001, p. 123-127.
- IZARD, Natàlia. *Traducció audiovisual i creació de models de llengua en el sistema cultural català. Estudi de cas del doblatge d'Helena, quina canya!* Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 1999. [Tesi doctoral inèdita]
- «La traducción audiovisual: registros lingüísticos, función y modelos de análisis». A: PAJARES, Eterio [et al.] [ed.]. *Trasvases culturales: literatura, cine, traducción*. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, núm. 3 (2001), p. 399-405.
- Pla de millora de la qualitat en la traducció de textos de producció aliena de RTVV*. APTAA, 2001. [Document intern]
- SELLENT, Joan. «Qualitat i recepció en la traducció per al doblatge». A: AGOST, Rosa; CHAUME, Frederic [ed.]. *La traducción en los medios audiovisuales*. Castelló: Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I, 2001, p. 119-122.

Les notícies d'agència: entre la interferència i els condicionaments del registre

Neus Nogué

Professora de la Universitat de Barcelona
i de la Universitat Oberta de Catalunya

En la traducció de notícies d'agència es dona un fenomen que segurament trobem en qualsevol traducció, però que en aquest cas sembla especialment rellevant a l'hora de valorar la incidència que pot tenir en el procés d'estandardització: la necessitat de distingir quines semblances entre les formes de la llengua de partida i les de la llengua d'arribada són degudes a la traducció en si mateixa (casos en què podríem parlar de fenòmens d'interferència) i quines altres, a les restriccions que imposen les característiques funcionals del gènere (casos en què caldria parlar de característiques pròpies d'aquest gènere també en català).

Algunes d'aquestes característiques funcionals de la notícia poden tenir una relació molt directa amb les formes lingüístiques que hi trobem, i per tant val la pena tenir-les en compte a l'hora de valorar la incidència del procés de traducció en l'ús lingüístic:

1) La distribució de les parts més o menys informatives dels textos i de les oracions, d'acord amb el propòsit del conjunt del text i amb la funció específica que hi compleixen algunes parts, concretament el titular, l'entrada i les primeres oracions del cos de la notícia.

2) Les limitacions d'espai, en el periodisme escrit, i de temps, en el periodisme oral i audiovisual, que afecten especialment algunes parts de la notícia, com ara el titular, l'entrada o, en els mitjans escrits, el peu de fotografia.

3) El poc temps que passa entre el moment en què té lloc allò de què s'informa i el moment en què es duu a terme l'acte mateix d'informar, que implica per força que el procés de producció dels textos —que inclou la traducció, però també el resum i la redacció a partir de fonts diverses— sigui ràpid i el resultat, doncs, poc elaborat. I quan informar implica traduir, aquest fet pot tenir com a conseqüència quasi inevitable un cert grau de dependència formal del text final envers el text font.

La posició dels circumstancials temporals

A les notícies és molt freqüent trobar els circumstancials temporals, no en la posició que sembla més habitual en altres registres, a l'inici de l'oració, sinó després del verb.¹ Així, l'oració de [1] es correspondria, en l'ordre «no marcat», amb la de [2].²

[1] El rei de Bulgària, Simeó de Saxònia-Coburg, va prendre possessió *ahir* com a primer ministre (diari, primera oració del cos de la notícia)

[2] *Ahir* el rei de Bulgària, Simeó de Saxònia-Coburg, va prendre possessió com a primer ministre

Aquesta mena de canvi d'ordre es pot explicar per la intenció d'evitar un element molt conegut pels destinataris del text al començament d'una notícia —que és on apareix més sovint, com veurem de seguida—, i de reservar aquesta posició inicial per a un element més nou des del punt de vista informatiu. El propòsit, en darrer terme, és captar amb més facilitat l'atenció dels oients, espectadors o lectors, tal com observa explícitament el llibre d'estil del diari *El País* per al castellà.³ L'adverbi *ahir* —i passa el mateix amb altres temporals similars— forma part del rerefons a partir del qual s'informa en un diari: el que esperen trobar-hi els lectors és precisament una selecció dels esdeveniments que s'han considerat més rellevants entre els que van passar el dia anterior a la data d'edició. És per aquest motiu que alguns llibres d'estil també diuen explícitament que, en general, s'han d'evitar els adverbis de temps en els titulars.⁴ En el cas dels noticiaris radiofònics o televisius, passa una cosa similar amb els temporals referits al dia anterior [3]; pel que fa als que es refereixen a les diferents parts del mateix dia d'emissió de l'informatiu (*aquest matí*, *aquest migdia* i *aquesta tarda*, segons quina sigui l'hora d'emissió de l'informatiu), tant poden aparèixer darrere del verb [4] com ser elidits, precisament per aquest mateix caràcter altament temàtic [5]. En aquest últim cas, a més, l'elisió permet utilitzar el temps verbal menys marcat pel que fa al temps, el present.

1. Vegeu, per al català, Joan SOLÀ, *Lingüística i normativa*, Barcelona, Empúries, 1990 i *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*, Barcelona, Empúries, 1997 (1a ed., 1994).

2. La majoria dels exemples que apareixen en aquest text s'han extret de diversos informatius radiofònics (Catalunya Ràdio i Com Ràdio) i televisius (TV3, TV1 i Antena 3) emesos el 24 de juliol del 2001, i de l'edició de l'endemà, 25 de juliol, dels diaris següents: *Avui*, *Diari de Girona*, *El Nou 9*, *El Periódico de Catalunya*, *El Punt*, *Regió7* i *Segre*. Quan és rellevant per a allò que es vol exemplificar s'especifica el tipus de mitjà (diari, ràdio o televisió) i la part de la notícia d'on s'ha extret (titular, entrada, primera oració del cos de la notícia, cos de la notícia o peu de fotografia). Quan un exemple correspon a un altre dia, s'indica explícitament. En cursiva hi ha les formes que són objecte específic de l'exemplificació. Vull agrair de tot cor a Margarida Hervàs (Unitat d'Assessorament Lingüístic de Catalunya Ràdio) que m'hagi facilitat l'accés a algunes notícies d'agència del mateix 24 de juliol, i també les observacions que m'ha fet sobre el tema d'aquest text.

3. EL PAÍS, *Libro de estilo*, Madrid, Ediciones Primera Plana, 1990 (1a ed., 1977), p. 119-120.

4. Vegeu, per exemple, Eusebi COROMINA, «*El 9 Nou*». *Manual de redacció i estil*, Vic, Premsa d'Osona, Eumo, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1995 (1a ed., 1991), p. 36 i EL PERIÓDICO DE CATALUNYA, *Libro de estilo*, Barcelona, Ediciones Primera Plana, 1997, p. 228.

- [3] Pere Macias va donar *ahir* detalls d'algunes de les infraestructures previstes (televisió, migdia, entrada)
- [4] Simeó de Bulgària [...] ha jurat *aquest migdia* el càrrec de primer ministre en nom de la República (ràdio, migdia, primera oració del cos de la notícia)
- [5] El Barça 2001-2002 es presenta al Camp Nou davant de trenta mil aficionats (televisió, vespre, titular)

La posposició pot tenir una explicació similar, tot i que menys forta, a mesura que el text de la notícia avança. I el cert és que, si comparem diverses notícies, ens adonem que fora del titular, l'entrada i la primera oració del cos de la notícia, aquest fenomen és molt menys freqüent.

La posposició dels complements temporals pot fer que es trenquin seqüències que habitualment apareixen seguides i, per tant, també que es forci, poc o molt, l'estructura sintàctica. La interposició entre el verb i un complement directe o locatiu [6-8], per exemple, sembla menys forçada que entre el verb i un predicatiu o entre un complement directe i el seu complement [9-10].

- [6] El fiscal havia demanat *durant el judici* vuit anys d'inhabilitació contra els dos processats (ràdio, cos de la notícia)
- [7] El Barça de la nova temporada s'ha presentat *aquest migdia* al Camp Nou (televisió, titular)
- [8] Terrassa inicia *avui* un projecte pilot per a la neteja dels torrents (diari, titular)
- [9] [...] van quedar *ahir* en llibertat sense càrrecs (diari, primera oració del cos de la notícia)
- [10] [Mariano Rajoy] Va reiterar que la prioritat *en aquests moments* del Govern basc ha de ser la defensa de la vida (diari, cos de la notícia)

Tant si aquesta mena de canvi d'ordre és degut al procés de traducció com si, com sembla, s'ha d'atribuir més aviat a les característiques del registre propi de les notícies, pot incidir en l'estandardització del català pel fet que apareix en textos formals força freqüents i molt familiars per al conjunt dels parlants. Per aquesta raó es pot acabar rutinitzant i els parlants el poden acabar identificant com una marca convencional de formalitat en els textos periodístics i en d'altres on potser ja no tindria l'explicació funcional que hem vist.

Els subjectes preverbals sense determinant ni quantificador

En general, un sintagma nominal que no contingui ni un determinant (*les cases*) ni un quantificador (*tres cases*), en català no pot ser el subjecte preverbal d'una oració (**cases eren modernistes*). Però, com ha observat Josep M. Brucart,⁵ pot ser-ho si porta algun complement especificatiu [11-15] o si està format per dos substantius coordinats [16-18]. Aquestes dues construccions es troben sobretot en els titulars periodístics, i també en altres parts de la notícia que

5. Josep M. BRUCART, «Els determinants», a: Joan SOLÀ, M. Rosa LLORET, Joan MASCARÓ [dir.], *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, 2002 (en preparació). També vull agrair molt sincerament a Joan Solà i al mateix Josep M. Brucart les facilitats que m'han donat per accedir a aquest treball.

hi comparteixen una de les restriccions contextuais a què fèiem referència al començament d'aquest text: les restriccions d'espai o de temps.

- [11] *Veïns de la badia de Pollença, a Mallorca*, inicien una campanya de protesta per la futura construcció d'una gran piscifactoria de dorades i llobarros (televisió, titular)
- [12] *Soldats de Sri Lanka* observen el cadàver d'un rebel tàmil mort ahir (diari, peu de fotografia)
- [13] *Guerrillers independentistes tàmls* van fer ahir un atemptat contra l'únic aeroport internacional de Sri Lanka (diari, primera oració del cos de la notícia breu)
- [14] *Associacions de veïns* animen a reclamar els talls de llum (diari, titular)
- [15] *Científics de Lleida* descobreixen un nou mecanisme que frena la sida (diari, titular, 24/10/01)
- [16] *Ajuntament i veïns* pacten les obres del lateral i la vorera (diari, entrada)
- [17] *Populars i socialistes* interrompen les converses fins al setembre (diari, entrada)
- [18] *Estudiants i professors* surten al carrer (diari, titular, 01/11/01)

En els exemples anteriors veiem que la primera construcció s'explica, certament, per la necessitat de concisió expressiva, i això fa que no ens sorprengui —o que ens sorprengui poc— en aquesta mena de contextos. Malgrat això, no sembla fàcil que s'estengui a d'altres registres en què no hi hagi aquesta mena de restriccions de temps o d'espai, on els parlants probablement la trobarien poc natural. El llibre d'estil del diari *Avui* explica aquest allunyament de la sintaxi que considera «normal» precisament per aquestes raons funcionals:⁶

[...] el fet que els titulars dels diaris hagin de fer violències sintàctiques per condensar informació en poc espai no vol dir que les subscriuem i les considerem gramaticals en un ús normal del llenguatge.

Pel que fa als noms coordinats, en canvi, es tracta d'una construcció més general, que també trobem tant dintre del cos de la notícia [19-21] com en registres no periodístics, també formals [22], on podria haver arribat a partir de l'ús periodístic.

- [19] *Populars i socialistes* van donar ahir definitivament per trencades les negociacions per renovar els membres del Consell General del Poder Judicial (CGPJ) (diari)
- [20] L'atac [...] coincideix amb la intensificació dels esforços de l'emissari noruec Eric Solheim perquè *Executiu i rebels* reprenguin les converses de pau interrompudes el 1995 (diari)
- [21] *Ajuntament i govern català* acaben de consensuar la creació del consorci d'educació de Barcelona (diari)
- [22] *Alumnes i famílies* poden participar en els fòrums per donar la seva opinió sobre temes d'interès general (fullet «Obert tot l'any per a tots! edu365.com», Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, novembre del 2001)

Quan no hi ha ni complements especificatius ni coordinació, la construcció resultant és clarament agramatical en català, i per això aquests subjectes sense complements habitualment

6. AVUI, *Llibre d'estil del diari «Avui»*, Barcelona, Empúries, 1997, p. 25-26.

porten un determinant o un quantificador al davant [23]. El fet que apareguin sense, d'una manera esporàdica, en algunes notícies [24], és més clarament atribuïble al procés de traducció i de producció ràpida.⁷

[23] *Els experts afirmen que l'explosió dels torpedes del Kursk va causar el naufragi* (diari, titular)

[24] *Experts van negar que el rescat del Kursk acabi en catàstrofe* (diari, peu de fotografia)

La distribució del pretèrit perfet i el pretèrit indefinit

L'ús del pretèrit perfet en lloc de l'indefinit en la traducció de notícies sembla que és degut, bàsicament, al procés de traducció [25-27], tal com observa el llibre d'estil de TV3, que hi dedica força atenció.⁸ Més concretament, en la traducció automàtica és on deu ser més fàcil que passin inadvertides les diferències en l'ús d'aquests dos temps verbals en català i en altres llengües, com ara el castellà i l'anglès. En la informació internacional, però, també hi deu influir la diferència horària entre les diferents parts del món, que fa més difícil establir el límit entre les parts d'un mateix dia en curs i el dia anterior, com pot haver passat a [26].

[25] *L'economia dels EUA, que ha crescut sense parar durant una dècada, va disminuir substancialment el seu ritme d'increment des de mitjans del 2000* (diari)

[26] *Almenys 18 persones van morir en les últimes hores en els atacs perpetrats per escamots guerrillers tàmls* (diari, cos de la notícia)

[27] *Un coordinador del PP sota sospites*

El fiscal que estudia el cas Formentera va anunciar que demanarà que l'exconseller d'agricultura del Govern balear [...] declari com a imputat (diari, titular i primera oració d'una notícia breu)

Altres aspectes

Hi ha molts altres aspectes en què seria interessant estudiar fins a quin punt les característiques lingüístiques de les notícies són degudes a les restriccions de tipus funcional d'aquest registre i fins a quin punt, al procés de traducció que hi trobem sovint. No voldríem deixar de referir-nos aquí a alguns d'aquests aspectes, encara que, per raons d'espai, hagi de ser molt breument: l'anteposició d'adjectius explicatius («el *destituït* Wahid», «la *penebista* Margarita Uría», «el *conservador* Luis de Grandes», «el *dimitit* secretari d'Estat d'Hisenda», «la *cisjordana*

7. Alguns llibres d'estil es refereixen, per mitjà d'exemples, a la impossibilitat que un substantiu pugui aparèixer sol en aquesta posició (vegeu, per exemple, per al castellà, EL PAÍS, *Libro...*, 1977, p. 43 i EL PERIÓDICO, *Libro...*, 1997, p. 226.

8. TELEVISIÓ DE CATALUNYA, *El català a TV3. Llibre d'estil*, Barcelona, Edicions 62, 1995, p. 95.

Ramal·la»),⁹ la col·locació prenominal o postnominal d'alguns adjectius especificadors en determinades expressions temporals («l'1 de juny *passat*» / «el *passat* 1 de juny»), els subjectes oracionals preverbals («*que les ciutats han estat des de sempre un dels escenaris preferits per al cinema* és una evidència»), algunes locucions (*fins al moment*), determinades formes verbals («el jove *hauria estat assassinat* per palestins», «si em *deixo* portar per la seva informació hauria augmentat el número de morts», «les mateixes fonts van assenyalar la possibilitat que aquesta xifra *es vegi* igualment *incrementada* amb alguns clients més»), i moltes altres.

Conclusions

Del que hem vist en aquesta anàlisi —per força panoràmica—, sembla que se'n desprèn que algunes de les característiques lingüístiques de les notícies en català s'expliquen per determinats factors contextuals i que d'altres, en canvi, són degudes a la influència del procés de traducció que hi trobem sovint. En estudis més detallats sobre aquest registre es podria determinar amb més precisió l'impacte que poden exercir les unes i les altres en el llenguatge periodístic català, i en l'estàndard en general. Aquests estudis podrien contribuir a fer que la formació lingüística dels professionals que treballen en aquest àmbit (tant periodistes com lingüistes) fos cada vegada més sòlida, i per tant també podria fer que el llenguatge periodístic i l'estàndard en general se'n poguessin beneficiar.

Bibliografia

- AVUI. *Llibre d'estil del diari «Avui»*. Barcelona: Empúries, 1997.
- BRUCART, Josep M. «Els determinants». A: SOLÀ, Joan; LLORET, M. Rosa; MASCARÓ, Joan [dir.]. *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, 2002. [En premsa]
- COROMINA, Eusebi. «*El 9 Nou*». *Manual de redacció i estil*. 4a ed. Vic: Premsa d'Osona, Eumo; Barcelona: Diputació de Barcelona; 1995. [1a ed., 1991]
- FERGUSON, Charles A. «Sports Announcer Talk: Syntactic Aspects of Register Variation». *Language in Society*, núm. 12 (1983), p. 153-172.
- EL PAÍS. *Libro de estilo*. 3a ed. Madrid: Ediciones Primera Plana, 1990. [1a ed., 1977]
- EL PERIÓDICO DE CATALUNYA. *Libro de estilo*. Barcelona: Ediciones Primera Plana, 1997.
- SOLÀ, Joan. *Lingüística i normativa*. Barcelona: Empúries, 1990.
- *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*. 3a ed. Barcelona: Empúries, 1997. [1a ed., 1994]
- TELEVISIÓ DE CATALUNYA. *El català a TV3. Llibre d'estil*. Barcelona: Edicions 62, 1995.

9. L'aparició d'aquesta construcció a les transmissions esportives en anglès i en altres llengües, s'ha explicat per la voluntat d'agrupar informació coneguda (*background information*) en la narració d'un esdeveniment (vegeu Charles A. FERGUSON, «Sports Announcer Talk: Syntactic Aspects of Register Variation», *Language in Society*, núm. 12, 1983).

Subtitulació i implicacions cognitives en la recreació dels personatges

Laura Santamaria

Professora de la Universitat Autònoma de Barcelona

No deixa de ser una paradoxa que hàgim decidit d'incloure la subtitulació en un debat sobre els tipus de traducció que amaguen el procés de trasllat als ulls dels nous destinataris del text, ja que els subtítols es fan prou evidents als espectadors quan els han de llegir per tal de comprendre la narració fílmica. Però malgrat ser un dels pocs tipus de traducció on comparteixen un mateix espai el text original i el text traduït, no sempre s'ha considerat la subtitulació com una modalitat de traducció.

La subtitulació sovint ha estat vista com una crossa que permet als nous espectadors d'arribar al text traduït d'una manera similar com el text original havia arribat als seus espectadors. I aquesta és la finalitat de la subtitulació, que es fa encara més evident quan va adreçada al col·lectiu d'espectadors sords o amb dificultats auditives. En aquests casos, les cadenes de televisió (com ara Televisió de Catalunya) no subtitulen directament del text original, sinó que parteixen de la versió doblada. Aquesta decisió es basa en la voluntat que els espectadors sords puguin veure la televisió en família i rebre el producte audiovisual de la mateixa manera que els altres membres de la família sense discapacitats auditives.

Aquesta estratègia de les cadenes de televisió ens podria servir de punt de partida per a la reflexió sobre la traducció en general, però en el cas de la subtitulació ens fa adonar que en el joc de mirades que desperta el text audiovisual, la mirada del traductor n'és una més, ja que s'afegeix a la mirada i a la memòria de l'espectador.

El text audiovisual ens narra una història a partir dels personatges que hi intervenen, i les seves paraules s'interrelacionen, alhora, amb les mirades que crea el text fílmic, constituït pels plànols, procediments mínims de construcció de sentit, i per les seqüències, els grans segments que amb contigüïtat i ben estructurats crearan el significat del text fílmic. Hi és també la banda-imatge: imatges fotogràfiques, mòbils, múltiples, com a expressió significants. I la banda-so, amb la música, els efectes, els sorolls. Per aquesta raó, malgrat que moltes vegades el guió té molt poc a veure amb el film, és l'únic material que es tradueix.

Com que en les produccions cinematogràfiques la informació arriba als espectadors del canal visual (amb elements verbals i no verbals) i del canal auditiu (verbal i no verbal), tot i que

només es tradueixen els diàlegs (i, de vegades, els rètols que apareixen en pantalla i les cançons que se senten), la traducció audiovisual ha rebut el nom de traducció subordinada, apel·latiu que subratlla la relació de subordinació del text escrit a les imatges que poden veure els espectadors.

Tot i així, no fa gaires anys que hi ha consens a l'hora de qualificar la subtítolació de traducció. Tant és així que un dels primers llibres sobre la subtítolació recalca ja en una de les primeres pàgines (Ivarsson, 1992, p. 7): «This book is about subtitling, not translation». També alguns mitjans de comunicació (Sianel Pedwar Cymru) s'havien negat a contractar traductors per fer tasques de subtítolació i en algunes universitats (Universitat de Copenhaguen) es negava l'accés als guions a les classes de subtítolació.

Tot aquest galimaties era fruit de les diferències que s'observaven entre el procés de traducció i de subtítolació. Normalment, quan parlem de traducció ens referim al trasllat complet del text original i, en canvi, quan es tracta de formes de traducció «subordinada», les imatges es consideren universals (i, consegüentment, no són tractades), mentre que es reconeix en el material verbal la necessitat de ser traslladat adequadament. Així, podríem derivar que els textos fílmics han creat un llenguatge universal que pot ser reconegut per tots els espectadors arreu del món i que només cal el suport de la traducció per als codis verbals (auditius i visuals).

Per centrar el debat en la recreació dels personatges que es fa en la subtítolació, partirem dels elements que els defineixen socialment. D'una banda, el seu llenguatge, és a dir la varietat lingüística que fan servir, els encasella en un espai social determinat. Però també les referències culturals que utilitzen serveixen per acabar de definir-los dins d'un sector concret de la població.

La subtítolació divergeix del doblatge pel fet que incrementa el joc entre oralitat i escriptura. Una de les característiques del llenguatge escrit respecte de l'oral és la condició de producte acabat, però sabem que en cinema i en televisió res no es deixa a l'atzar i que els diàlegs han estat estudiats fins a l'últim detall, amb la voluntat de poder assegurar que aconseguiran l'objectiu desitjat.

En el procés de subtítolació, primerament es parteix d'un diàleg escrit, per tant d'un text escrit per ser dit com si no fos escrit, com diria Gregory. En segon lloc, un cop l'escrit, planificat i elaborat —acurat amb els mínims detalls per reeixir en la il·lusió d'oralitat— ha passat a ser oral, és aleshores quan el subtítolador ha d'aconseguir que el discurs oral emès sigui resumit i passat a un text escrit, que es correspongui al màxim amb el registre oral, però tenint en compte que les limitacions formals, gramaticals, normatives imposen una sèrie de restriccions a la transcripció.

A més a més, el text subtítolat haurà de ser forçosament breu, amb la qual cosa un dels primers sacrificis que farà el traductor serà el d'aquells elements més expressius, els que aporten informació sobre el parlant, que si s'entenen bé les imatges es podrien desprendre a partir dels codis visuals, fent prevaler els més descriptius i narratius. De fet, es tracta d'un procés d'inscripció, una transcripció del discurs oral sotmesa als paràmetres de la llengua escrita. Aquest

procés és en bona mesura un procés d'interpretació. I per això s'ha relacionat també la subtitulació amb la interpretació.

La interpretació serà més evident com més necessària es faci la intervenció del traductor. Des del moment que hi ha d'haver una selecció i una articulació nova, l'original esdevé un espectre fantasmagòric, perquè el traductor crea un nou text. Com diuen els semiòtics, en el cas d'un text artístic es tracta més contundentment d'una forma de creació de sentit. El traductor realitza una pràctica significant, ja que deixa de banda uns elements de sentit i en posa de rellevància uns altres, els que considera imprescindibles d'acord amb la seva interpretació del fet cinematogràfic.

Mely (1998) destaca que les característiques comunes que comparteixen la traducció audiovisual i la interpretació són les següents (Mely, 1998, p. 93):

ce sont plutôt les capacités à synthétiser, à paraphraser, à retenir l'essentiel, à redonner des idées plus que des mots, que sont mises en œuvre.

Luyken (1991) ressalta dues consideracions més com a factors diferenciadors de la traducció audiovisual en general i la subtitulació en concret respecte d'altres modalitats de traducció (Luyken, 1991, p. 154):

the original must be altered and abridged.

La necessitat de sintetitzar també condiciona les tècniques de traducció que es poden fer servir per a la traducció de les referències culturals, al mateix temps que el fet de poder sentir els diàlegs originals condiciona l'estratègia global de traducció.

D'una banda, certs procediments de traducció, com l'ampliació, l'explicitació o la paràfrasi que s'utilitzen en altres formes de traducció que no requereixen tanta economia d'espai, no poden ser emprats en la subtitulació per la necessitat de condensar la informació del text oral. I de l'altra, no es poden introduir grans canvis per acostar la referència cultural aliena al nou públic, ja que els espectadors senten la banda original. Conseqüentment, el préstec conceptual (més que no pas l'adaptació o la supressió, pel fet que sentim en el diàleg original el terme que s'ha fet servir) acostuma a ser la forma de traducció més emprada amb tot l'esforç cognitiu que exigeix als espectadors.

Per tant, el caràcter sintètic dels subtítols pot influir en el concepte de *sincronia de caracterització* (entenem *sincronia de caracterització* —Fodor, 1976— com la coincidència entre el personatge que crea el text original i el text traduït), de tal manera que el fet que els referents no siguin coneguts (o identificats malament) en la cultura d'arribada pot dificultar la comprensió del personatge de ficció.

Si l'estratègia traductora és estrangeritzant, com més productes audiovisuals veiem d'una mateixa cultura, més ampliïm els coneixements sobre la seva societat. En aquesta nova situació, canvia el paper del traductor com a mediador cultural, ja que a mesura que el conjunt dels espectadors van ampliant els coneixements sobre la realitat aliena, cal menys intervenció per

aproximar els trets culturals que no són propis. Cal no oblidar, però, que els ponts de comunicació que erigeixen els traductors, quan es tracta de referents culturals, pel fet de tractar-se d'objectes que tenen un valor expressiu definit pel seu capital cultural, prenen cos a partir de la ideologia que representen.

Així, ens adonem que ja no cal buscar una traducció per a *hooligans* o per a *Halloween* perquè a mesura que anem adquirint nous coneixements sobre els altres la distància cultural s'escurça. És a dir que les cultures receptores de traduccions, incrementen el nombre de representacions socials per mitjà de la traducció que relaciona dues cultures diferents, una situació que podria ser considerada avantatjosa per a la cultura d'arribada, ja que n'incrementa el mestissatge.

Si analitzem amb més detall per què els cineastes fan servir referències culturals, ens adonem que al darrera de cadascuna hi ha també un concepte que representa una manera diferent d'entendre el món. Consegüentment, les referències culturals esdevenen trets distintius d'un grup per a la resta de grups de la mateixa societat, però també serveixen perquè cada membre del grup s'identifiqui com a tal a partir del referent.

Així, referències culturals com les institucions polítiques, o bé com l'afecció per una gastronomia determinada o una vestimenta concreta, són objectes culturals amb un valor cultural determinat socialment que cohesionen la integració dels membres de cada grup. Quan traslladem aquests objectes, traslladem també una estructura concreta de representacions de la realitat. Conceptes com el de *món lliure* que es fa servir als Estats Units per referir-se als sistemes polítics democràtics similars al seu quan són traslladats, si s'integren en el sistema de representacions de la cultura d'arribada, esdevenen uns referents que amplien la cohesió inicial, ja que els nous destinataris poden sentir que també formen part de la mateixa unitat cultural.

Els espectadors que s'han d'enfrontar a la necessitat de processar els referents, tots ells objectes amb capital cultural, que resulten incongruents un cop han estat traslladats apliquen estratègies cognitives per tal d'entendre el referent, categoritzar-lo i associar-lo a uns certs valors.

Si el trasllat dels elements que mostren una certa incongruència amb el sistema de representacions de la cultura d'arribada és estrangeritzant, aleshores el nou coneixement és perceptible, amb la qual cosa l'entrada de referents posa de relleu les diferències entre el sistema de representacions de la cultura original i de la cultura d'arribada amb la conseqüència que el coneixement implícit, emmagatzemat a partir del sentit comú de la societat destí de la traducció, esdevé explícit i pot arribar a desestructurar el sistema de representacions previ a l'entrada de representacions alienes.

D'aquesta manera els referents culturals aliens poden acabar per implantar-se en la societat que en rep les traduccions i esdevenir nous elements cohesionadors, ja que una vegada els referents pertanyen al coneixement implícit els individus arriben a oblidar que provenien d'una cultura aliena.

La pròpia naturalesa dels subtítols posa de relleu els elements culturals que no són propis de la cultura receptora perquè sovint trobem els termes estrangeritzants (*burka* o *sushi*) escrits entre cometes o en cursiva, fins que comencen a ser integrats en el sistema de representacions de la cultura destí i són aleshores préstecs acceptats (*pizza*) i finalment adaptats al nou sistema

morfològic (*hamburguesa*). En conseqüència, se subratlla en un primer moment la diferència entre *nosaltres* i *ells*, mentre que finalment l'adaptació del terme manifesta la integració dels individus en un mateix conjunt.

Com a resum, podem dir que la subtitulació tendeix a assimilar els personatges del producte cinematogràfic original en tant que apropa i neutralitza els trets lingüístics distintius que els caracteritzaven. Aquesta tendència, per la necessitat de síntesi i per tal d'ajustar el subtítol a les restriccions de la producció escrita, comporta que els elements conatius i expressius són els més propicis a desaparèixer. S'elimina juntament amb ells informació que pot provenir de la varietat lingüística concreta amb què s'hagin relacionat els diversos personatges de l'obra fílmica.

D'altra banda, la necessitat de sintetitzar la informació en els subtítols obliga a no poder fer servir certs procediments de traducció. Com a conseqüència, certs aspectes relacionats amb el personatge poden comportar identificacions diferents en la cultura d'arribada en relació amb la cultura d'origen si el trasllat no és prou adequat.

És a dir, mentre els personatges esdevenen més neutres i propers a la cultura destí a partir dels seus diàlegs i per les propietats intrínseques de la llengua escrita, els elements culturals, els seus referents culturals, es mantenen allunyats del nou públic. Conseqüentment, el gruix d'informació expressiva sobre cadascun dels personatges es va reduint

La permanència dels referents culturals en els subtítols pot ser una de les raons per les quals associem la subtitulació amb una forma de traducció molt fidel a l'original, malgrat la condensació d'informació que exigeix i que modifica, com hem vist, la percepció dels personatges en la cultura d'arribada.

De tota manera, són molt poques les pel·lícules subtitulades que podem veure en català si descomptem les hores setmanals de subtítols que Televisió de Catalunya ofereix per mitjà de les pàgines de teletext per als espectadors amb dificultat auditives. Cal pensar, doncs, que la influència de l'estratègia de traducció en els subtítols és molt menor a la incidència lingüística que podem pressuposar que exerceix el doblatge en els espectadors de productes doblats.

Bibliografia

- FODOR, István. *Film dubbing: Phonetic, esthetic and psychological aspects*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1976.
- GREGORY, M.; CARROLL, S. *Language and situation: Language varieties and their social contexts*. Londres: Routledge and Kegan Paul, 1978.
- IVARSSON, Jan. *Subtitling for the media: A handbook of an art*. Estocolm: Transedit, 1992.
- LUYKEN, Georg-Michael [et al.]. *Overcoming language barriers in television*. The European Institute for the Media, 1991.
- MELY, Josie. «Professionnalisme et traduction dans l'audiovisuel». *Traduire*, núm. 178-179 (1998), p. 87-99.

La traducció publicitària

Anna M. Torrent

Membre del grup Llengua i Mèdia
de la Universitat Autònoma de Barcelona

La incidència de la publicitat en l'estandardització d'una llengua és indiscutible. El petit format dels textos i l'extraordinària difusió que experimenten, la col·loquen en una bona posició per vehicular formes i maneres de dir altament memoritzables.¹ En el cas de la publicitat catalana, bona part de la responsabilitat d'aquesta operació estandarditzadora recau sobre les traduccions. Per això considerem molt oportuna l'atenció que es dedica a la traducció dels anuncis en les II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística.

En la publicitat, un original en llengua estrangera es pot fer arribar al públic objectiu que parla una altra llengua mitjançant alguna de les quatre formes d'intervenció:²

- 1) intervenció «0» o estrangerització,
- 2) traducció,
- 3) adaptació,
- 4) creació.

En aquesta comunicació es vol precisar l'abast i l'objectiu de cada procediment, tenint en compte la manera com s'aplica en la publicitat catalana, i extreure'n les conclusions pertinents sobre la seva contribució a l'estandardització. Com és obvi, les característiques sociolingüístiques del mercat català, amb dues llengües oficials i integrat en uns espais de comunicació més amplis —espanyol i europeu—, sumades als requeriments exigits als textos publicitaris, condiciona el tractament dels anuncis estrangers i el producte final.

1. HAUGEN (1983), citat per LAMUELA (1987, 1994); BIBILONI, 1997, p. 34-39. D'altra banda, és un àmbit que també es mostra actiu en l'elaboració de formes, creant lèxic i fórmules noves.

2. Isabel CÔMITRE, «La Belleza Sin Fronteras: los niveles de tratamiento traslativo en los spots de L'Oréal-Paris», a: *I Congreso SETAM: Estado Actual del Estudio de la Traducción Audiovisual en España*, Programa y versión escrita pre-congreso de las comunicaciones (2001), p. 81, basant-se en Gerardo VÁZQUEZ AYORA, *Introducción a la traductología*. Washington, Georgetown University Press, 1977 i TOURY (1980). També a Veronica SMITH i Christine KLEIN-BRALEY, «Advertising. A five-stage strategy for translation», a: Mary SNELL-HORNBY, Zuzana JETTMAROVÁ, Klaus KAINDL, [ed.], *Translation as intercultural communication: Selected papers from the 1st Congress-Prague 1995*, Amsterdam, Filadèlfia, John Benjamins Publishing Company, 1995, p. 182-183.

1. Intervenció «O» o estrangerització

Consisteix a deixar el text en l'idioma original, o bé perquè l'anunciant sap que el receptor comprèn aquesta llengua; o bé com a estratègia retòrica, per connotar el producte amb atributs no evidents; o bé com a tàctica identificadora del producte en un marc supranacional. Sigui com sigui, és una opció que va en augment, afavorida, sens dubte, pel fet que el multilingüisme ens va esdevenint familiar.

Per fer-nos una idea més ajustada de la incidència i la naturalesa del fenomen, hem de distingir l'estrangerització que afecta tot l'anunci i la que n'afecta una part.

1.1. *Estrangerització total*

L'estrangerització que afecta tot l'anunci sol tenir lloc en missatges verbals breus, normalment reduïts a l'eslògan o fins i tot al nom del producte o de la marca. Es tracta de marques prestigijades de productes com perfums, cigarrets, begudes amb alcohol i sense, o texans. Pretenen subratllar-ne l'origen, la seva pertinença a una cultura o a una manera de fer reconegudes, o, en el cas de l'anglès, el seu caràcter modern i cosmopolita. Generalment apareixen sense traducció:³

Nescafé. Open Up (café soluble)

Le temps Chanel (rellotges)

Les poques ocasions en què els missatges són llargs —anuncis amb cos—, se sol oferir alguna ajuda a l'espectador perquè els entengui: text escrit bilingüe, subtitulació, *voice over*... Únicament els anuncis en italià poden aparèixer en format relativament llarg, de vegades dialògic i tot, i sense traduir. La proximitat que hi ha entre el català i l'italià, sobretot si se seleccionen les paraules més semblants, permet que es comprenguin sense problemes.⁴

Finalment, no hem de deixar de parlar dels anuncis difosos en castellà a Catalunya, tant si han sigut creats en aquesta llengua com si hi han sigut traduïts a partir d'un original en anglès, francès, o qualsevol altre idioma europeu. Constitueixen un grup especial i molt nombrós. Pocs tenen un valor retòric afegit per causa de la llengua. Més aviat responen a l'interès de molts

3. La Llei de normalització lingüística no l'exigeix. En canvi, en la publicitat francesa, els eslògans en una altra llengua van gairebé sempre acompanyats de la traducció francesa, seguint les prescripcions de la *Loi 94-665 du 4 août relative à l'emploi de la langue française*. Així, l'eslògan de Galeries Lafayette «Men are in fashion. Go for it!» té la seva versió, a peu d'anunci i amb lletra diminuta «Les hommes sont à la mode. Profitez-en».

4. Així, els espots recents de la cervesa Budweiser utilitzaven la subtitulació, de manera que es podia llegir el text català mentre se sentia el text anglès: «What's up?» subtítol: *Què passa?* En canvi, en un anunci en italià de pasta emès també fa uns mesos, tothom es va fer càrrec del tràfec diari d'una mestressa de casa amb el seu discurs sobre els *cinque minuti* de què disposava per fer cada cosa. I, per descomptat, deixem de banda l'italià macarrònic d'alguna publicitat d'efecte còmic elaborada en agències espanyoles.

anunciants, emparat pel marc legal⁵ i el bilingüisme dels catalans, i també a la situació d'inferioritat que té la llengua catalana en els suports vehiculadors de publicitat.⁶ La consideració que hi ha un mercat publicitari predominant —l'espanyol— i la certesa que la versió castellana també és vàlida per al receptor català permet als anunciants de prescindir de versions catalanes que, al seu entendre, augmentarien el cost de l'anunci i, sobretot, en reduirien l'efectivitat.

1.2. Estrangerització parcial

Pot afectar la marca i el nom del producte, l'eslògan, o determinades paraules del cos de l'anunci que funcionen com a termes.

Pel que fa a la marca i el nom del producte, trobem estrangerització en la seva grafia i pronunciació, com en els exemples següents, apareguts en anuncis en català:

Lipton Ice ['lipton 'ajs]

Nova Neutrex Futura Fórmula Azul. Recupera la blancor ['nɔβə 'newtreks fu'tura 'formula a'θui]

Una primera constatació és, altra vegada, la freqüent mediació del castellà. En els anuncis audiovisuals catalans, moltes marques, noms de productes i genèrics que els acompanyen són pronunciat d'acord amb la fonètica i l'ortografia castellana —sons [θ] i [χ] per pronunciar <C> i <G> o <J>, timbre tancat de <E> i <O> quan en correspondria un d'obert, absència de neutralització de <A> i <E>...—,⁷ sigui quin sigui l'idioma d'origen:

Nou Citroën C5 ['nɔw θi'troen 'θe 'θinko]

Nou xampú HS ['nɔw tʃam'pu 'atʃe 'ese]

5. A la Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística, capítol v, article 35, només es prescriu l'ús del català en la publicitat de les administracions, institucions i corporacions locals feta en l'àmbit territorial de Catalunya, mentre que s'afirma que «el Govern de la Generalitat i els ens locals han d'afavorir, estimular i fomentar amb mesures adequades l'ús del català en la publicitat, especialment la de la via pública, amb l'objectiu que sigui la llengua d'ús normal del sector». Vegeu Anna M. TORRENT *La llengua de la publicitat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 53.

6. La publicitat acostuma a fer-se en la mateixa llengua del suport convencional que la vehicula, però el grau de normalització tendeix a ser una mica més baix. Quant als suports, l'any 1998, la difusió de premsa diària d'informació general en català va ser de 161.532, mentre que en castellà va ser de 466.372. Pel que fa a la televisió, el consum de televisió en català va voltar el 30% aquest mateix any. A la ràdio, en canvi, la normalització és més alta (un 39% va escoltar ràdios monolingües en català; un 13% ràdios monolingües en castellà i un 48% ràdios bilingües). Vegeu Maria COROMINAS i Llúcia OLIVA, «La llengua» a Maria COROMINAS i Miquel de MORAGAS (ed.), *Informe de la comunicació a Catalunya 2000*, Barcelona, Institut de la Comunicació, UAB, 2000, p. 259-273.

7. S'observa, però, que la ràdio tendeix últimament a normalitzar la pronunciació de sigles de marques i productes domèstics (AJ cuines pronunciat ['a'ʒotə]; TMB pronunciat ['te'emə'be]). Pel que fa als productes de multinacionals, de vegades es practica el doblat locutiú: un personatge catalanitzat el nom del producte, mentre que un altre —o bé la veu del narrador— manté la pronúncia en castellà. Per exemple, JB Scotch, pronunciat ['ʒotə'βe] i ['χotə'βe]; Wipp gel, pronunciat ['wip'ʒel] i ['wip'xel]. També hi ha el doblat català-francès en una falca de cava: Dubois, pronunciat [du'bojs] i [dy'bwa].

La raó, en aquest cas, és la cerca d'un rètol inamovible com un logotip per a la identificació gràfica i locutiva del producte. I com que el públic objectiu català també consumeix publicitat en castellà —molt més divulgada geogràficament i a través d'una diversitat més gran de canals—, el rètol que s'imposa és castellà. Hi estem tan acostumats que ho acceptem com un fet inevitable. Però altres països europeus, com França o Itàlia, tendeixen a aplicar la pròpia norma locutiva en la lectura de marques i noms.⁸ Un apunt d'interès sociolingüístic que es deriva d'aquest fet és que la publicitat catalana importa pronúncies forasteres, però difícilment n'exporta de pròpies a altres cultures.⁹

Pel que fa als estrangerismes que s'incorporen al cos de l'anunci, funcionen com a termes que generalment designen les novetats —qualitats o prestacions— que presenta el producte. La llengua predominant és l'anglès. El nou terme pot fixar-se en aquesta llengua o bé ser traduït més endavant, si es considera que té la mateixa força publicitària que l'estrangerisme¹⁰ i si la noció per a la qual s'ha creat té una vida prou llarga. Ara bé, com que en força casos és efímera, el terme dura tant com l'arribada d'un nou model: *airbag* (que ja gairebé sempre apareix traduït com *coixí de seguretat*) i *eco-pack* (que va durar només unes quantes setmanes) serien exemples de cada cas.

Dintre de la creació de neologia, un procediment molt emprat en la publicitat de cotxes és el de la siglació. El neologisme siglat està format amb la primera lletra de cada component del terme anglès,¹¹ i pot aparèixer amb parèntesis o sense, acompanyant la traducció catalana del nom sencer:

direcció amb sistema d'absorció d'impactes (EAS)
motor GDI d'injecció directa de gasolina

2. Traducció

Tot i que en l'àmbit del màrqueting internacional és l'estratègia menys freqüent,¹² aquesta és la solució preferida per a la redacció d'anuncis en català que parteixen d'una versió castellana, perquè permet conservar l'estructura del missatge original. El procés més habitual és, doncs:

8. Eusebi COROMINA, «Els estrangerismes: figura retòrica en els espots italians, francesos i catalans», Treball de doctorat de l'assignatura La llengua de la publicitat, 1995, p. 20, observa la pronúncia italiana de Cif [ˈtʃif], o la pronúncia francesa de Lancia [lɑ̃sja], d'acord amb la fonètica i l'ortografia d'aquestes llengües. En canvi, en els anuncis corresponents en català, es diu [ˈtʃif] i [ˈlɑ̃θja], d'acord amb la fonètica castellana.

9. De fet, els únics casos que recordo de manteniment de la locució catalana de la marca en la versió castellana són els de «la Caixa» i el del vi Blanc Pescador.

10. Vegeu Olga TORRES HOSTENCH, *La traducció del llenguatge publicitari*, Memòria de Traducció, Departament de Traducció i d'Interpretació, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996, p. 34-35. Comenta el cas de *freezer* per comptes de *congélateur* en la publicitat francesa, i el d'*snack*, que es resisteix a ser traduït per *laminadura*, en la catalana.

11. Per exemple, FPS correspon a *Fire Protection System*.

12. Veronica SMITH i Christine KLEIN-BRALEY, «Advertising. A five-stage strategy for translation», a: SNELL-HORNBY, Mary; JETMAROVÁ, Zuzana; KAINDL, Klaus [ed.]. *Translation...*, 1995, p. 183.

Sovint, però, la traducció no és satisfactòria, a causa de dos problemes principals: la presència de *formes interferides* que procedeixen d'una versió mimètica de l'anunci font, i el tractament poc reeixit de *certs jocs de paraules* en què intervé el nom, la marca o el benefici del producte.

2.1. *Formes interferides*

La presència de formes interferides es constata en la traducció de les estructures gramaticals més divergents de les dues llengües: la pronominalització adverbial, l'ús de *ser* i *estar*, el règim de certs verbs, les expressions modalitzades mitjançant determinades perífrasis, la sintaxi de les preposicions, l'ús abusiu de possessius...¹³

...aquí *està* el saló, aquí la cuina... (Badabaró)

Pot *ser* que necessitis temps per pensar-t'*ho* (Audi)

Puja *t* a la bici (Ajuntament de Barcelona)

Si no se'n va de vacances ara és perquè no pot, ja *s'anirà* més endavant (Halcón Viajes)

«És Dubois.» [du'bojs] «*Serà* Dubois.» [dy'bwa] (Cava Dubois)

Que no ens mirin els que es conformen *en* mirar (Vía Digital)

Amb acabats *en* fusta o alumini (Volkswagen Passat)

Si voleu vestir la *vostra* llar d'hivern, no perdeu el *vostre* temps (magatzems)¹⁴

És clar que, de vegades, no podem atribuir certs usos sintàctics estranys només a la interferència. Ja sabem que la llengua publicitària no és pas un model d'ortodòxia ni aquí ni enlloc.¹⁵ Per exemple, la cerca de missatges innovadors i contundents, obtinguts amb els elements semànticament forts —i amb el rebuig dels més febles o «opacs»—, complica molt la presència de determinats pronoms febles i dels complements regits d'alguns verbs, ja prou afeblits en la llengua col·loquial ciutadana:

13. Vegeu Anna M. TORRENT «Notes sobre la presència de la llengua castellana en els anuncis catalans», a: *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 347-368; *La llengua...*, 1999, p. 65-80. En els exemples he marcat amb cursiva les formes interferides.

14. L'ús de possessius és afavorit en la publicitat per l'apel·lació a la 2a persona, però en moltes ocasions denota un anglicisme mediàtic, que el castellà té incorporat fa temps. Vegeu Gerardo VÁZQUEZ AYORA, *Introducción...*, 1977, p. 119.

15. Reprodueixo les paraules d'Émond referides a la publicitat del Quebec: «L'aspect indirectement didactique de la publicité pourrait faire du traducteur ou rédacteur publicitaire un missionnaire du bon français. Mais l'apostolat se concilie très mal avec les affaires, et les gigantesques entreprises que sont les grandes maisons de publicité se soucient très peu de l'approbation de l'Académie.» Philippe ÉMOND, «La traduction dans les agences de publicité», *Meta*, xxi, 1, (1984), p. 82.

Encertaràs escollint el verd (targeta electrònica)
Si les tastes, canviaràs¹⁶ (sopes)
Via Digital. No ens miris. Uneix-te¹⁷ (comunicacions)

En el camp del lèxic, la traducció publicitària és la responsable d'altres fenòmens que es mouen en l'àmbit d'influència del castellà. Els més habituals són l'emergència de formes que no formen part del vocabulari quotidià, com *sabor* i el derivat *saborós*; la substitució de vocabulari genuí per un altre de suspecte, *arribar-se* per *acostar-se*; i la vehiculació moderada de castellanismes corrents, com *disfrutar*:

Espinacs Frudesa. *Sabor* més suau
...són tan *saboroses* i completes! (sopes)
Acosti's al seu concessionari més pròxim (cotxe)
Vine al Saló de l'Automòbil... i *disfruta!*

2.2. Jocs de paraules

La traducció dels jocs de paraules amb inclusió del nom o del benefici del producte —locucions i frases fetes, acudits, homonímies i homofonies, adaptació de fórmules conegudes (títols d'obres literàries, cinematogràfiques, etc.), és a dir, tots aquests recursos propis de l'ús lingüístic *tribal*—¹⁸ és un dels reptes més difícils del traductor publicitari, que sovint ha d'optar per «forçar-ne» la versió, deixar-la sense traduir o obtenir-ne una de clarament més bona:¹⁹

L'equipament és el de max... El preu és el de menyx < *El equipamiento es lo de max, el precio es lo de menox* (Peugeot 106 MAX)
Plaer de Dièsel < *Placer de Dièsel* (Citroën Dièsel)
ACE fa més < *ACE hace más* (Ileixiu ACE) [anunci àudio]
Encaixa amb tu < *En caja /Encaja contigo* (revista *Mi familia y yo*) [anunci àudio]

16. Pel context, *canviar* s'usa amb el sentit de 'deixaràs de comprar altres sopes per comprar només les sopes X'.

17. La versió castellana era idèntica: «Vía Digital. No nos mires. Únete». Tant en català com en castellà el verb *unir-se* (*unirse*) necessita un complement, però la seva presència afebliria la contundència de l'expressió. Per això s'ha omès.

18. Prenc el terme de Joaquim MALLAFRÈ, *Llengua de tribu i llengua de polis. Bases d'una traducció literària*, Barcelona, Quaderns Crema, 1991, p. 147-152. És lògic que la publicitat se'n serveixi, ja que sacsegen els ressorts més íntims i emotius.

19. En la versió catalana, la no-coincidència entre la vocal del nom del producte i la de l'adverbi, en el primer cas; la substitució d'una paraula monosil·làbica i aguda *déus*, per una de trisil·làbica i plana *dièsel*, en el segon; la pèrdua de l'homofonia en el tercer; i la pèrdua d'un dels dos significats que hi ha en la font («trobaràs la revista a la caixa» i «s'adiu amb tu»), en el quart, són exponents de traduccions poc reeixides, però difícilment millorables.

3. Adaptació

La modificació de l'estructura de la versió castellana de l'anunci original amb operacions que permeten obtenir un resultat millor en la llengua d'arribada —tals com l'amplificació, el canvi d'ordre, la paràfrasi, la reducció, la sinonímia o la transcategorització—²⁰ sembla estar poc prevista en la traducció publicitària en català, tot i que sigui un procediment molt habitual en altres llengües. I és que aquest és el procediment que permet conjuminar la fidelitat al sentit amb la reexpressió òptima per al nou destinatari.²¹

Però, en el món del mercat, hi ha un respecte tan gran pel text que surt de l'agència publicitària, o, més ben dit, una pressió tan forta per part de l'anunciant perquè el text de les dues versions que arriben al mateix públic objectiu sigui paral·lel, que és difícilment compatible amb canvis i ajustaments més o menys considerables.

Només excepcionalment trobem alguns eslògans que se n'han servit amb resultats desiguals. Així, el canvi d'ordre del primer exemple dona naturalitat al missatge, mentre que la reducció injustificada que hi ha en el segon provoca un canvi de registre del text sencer:²²

Menjar sa és un plaer < *Da gusto comer sano*

Eau de Toilette Alada. Fes-me un petó < *Eau de Toilette Alada. Bésame tonto*

4. Creació

La creació en la traducció publicitària en català és pràcticament inexistent. I això, una vegada més, per condicionants sociolingüístics i socioculturals. Expliquem-ho. Si la raó de ser de la creació, com a mètode de translació, és la diferència cultural entre el públic objectiu destinatari de la versió original i el de la versió traduïda, aquest conflicte es resol amb la redacció de la versió castellana, que pot ser molt creativa i diferenciada respecte de l'original. Una vegada es disposa d'aquesta versió, ja es té un text,²³ que pot ser traduït o no, vàlid també per al públic objectiu català, ja que es considera que no hi ha diferència cultural publicitàriament rellevant entre els

20. Probablement els procediments més utilitzats dels deu que destaca Isabel CÔMITRE, «La Belleza Sin Fronteras: los niveles de tratamiento traslativo en los spots de L'Oréal-Paris», a: *I Congreso...* (2001), p. 82.

21. Els conceptes de *fidelitat al sentit* i de *reexpressió* els manllevo d'Amparo HURTADO *La notion de fidélité en traduction*, París, Didier Érudition, 1990, autora que defensa el mètode interpretatiu en la traducció, segons el qual el traductor ha de reexpressar el sentit de l'original en la llengua d'arribada, mitjançant l'acompliment d'un procés en tres fases: comprensió, desverbalització i reexpressió.

22. Joan SABATÉ, *La publicitat en català*, Barcelona, Pòrtic, 1999, p. 210. Analitza aquests i altres eslògans amb adaptacions deficientes. De fet, en el segon, n'hi hauria hagut prou de traduir *tonto* per *xato* per mantenir el registre col·loquial.

23. I unes imatges i un so, si és el cas.

dos grups de receptors, castellanoparlants i catalanoparlants. El procés d'obtenció de la versió catalana és, doncs, el següent:

Anuncis per a un producte (P)

A: anunci original de P, en llengua X (anglès, alemany, francès...)

B: anunci original de P, en castellà < anunci traduït al català, a partir de B

D'altra banda, s'imposa cada cop més l'estratègia globalitzadora en la publicitat d'algunes multinacionals, per a la qual es confeccionen anuncis amb missatges vàlids per a determinats sectors socials —joves, dones...— pertanyents a cultures diferents. La base d'aquesta estratègia és incidir en els valors universals compartits, cosa cada vegada més possible en l'era digital.

5. Recapitulació i propostes

Aquest breu repàs als tractaments translatsius porta a la recapitulació i les propostes següents:

a) La llengua de la publicitat té potència estandarditzadora, tant pels formats utilitzats com per la difusió que experimenten. Com que molts dels anuncis en català són traduïts, la responsabilitat estandarditzadora recau també en aquestes versions.

b) Les estratègies translatives predominants són l'estrangerització i la traducció. En totes dues s'hi observa la freqüent mediació del castellà. En l'estrangerització, per la presència d'un volum d'anuncis molt gran en aquesta llengua, i «d'illes castelleses» gràfiques o locutives (marques, genèrics, eslògans, terminologia) en anuncis traduïts. En la traducció, la presència del castellà es deu al filtratge d'estructures interferides, a causa d'una competència deficient dels redactors i de les exigències de l'anunciant.

c) Mentre que la presència del francès, l'italià i altres llengües europees és esporàdica i té poca incidència en l'estandardització; la de l'anglès es fa de més en més freqüent, tant en els eslògans com en la terminologia dels anuncis de determinats productes sofisticats, de manera que la publicitat reflecteix i propicia alhora la implantació que ja té aquesta llengua en diversos camps culturals i tecnològics.

d) La publicitat tria sovint fórmules lingüístiques poc ortodoxes com a reclam. Aquest és un fenomen general que, lògicament, també afecta la publicitat en català. En alguns casos, aquestes fórmules consoliden certs usos interferits ja molt arrelats.

e) La traducció d'alguns anuncis comporta unes dificultats específiques i de vegades irresolubles —jocs de paraules, fraseologia, humor, etc.—, que fan que el text en la llengua d'arribada sigui menys reeixit i interessant que el de la llengua d'origen.

f) Els procediments d'adaptació i creació són rarament utilitzats en les traduccions en català. El primer, a causa de l'exigència de l'anunciant d'obtenir textos en català i en castellà que siguin

paral·lels. El segon perquè es considera innecessari, ja que en la publicitat el públic objectiu català és un subgrup del públic objectiu espanyol, de manera que no s'hi percep una identitat cultural diferent que mereixi una versió pròpia.

g) Hi ha una evident asimetria entre els models (fonètics, gramaticals, lèxics) que importa la llengua publicitària catalana i els que exporta, pràcticament inexistents. Aquest fet reflecteix la situació precària de la llengua catalana pel que fa a la seva presència en els mercats estatal i europeu.

Així doncs, tenint en compte que la publicitat és un dels àmbits lingüístics més dinàmics i eficaços per a l'estandardització, s'imposa adoptar una mesura lògica: assegurar bones versions en català dels anuncis originals en una altra llengua, mitjançant la formació de redactors publicitaris també competents en català,²⁴ disposats a explotar les possibilitats genuïnes de la llengua i a servir-se de les propostes terminològiques adequades. Això voldria dir en molts casos la substitució de la *traducció* per l'*adaptació*, que asseguraria un augment de la qualitat dels missatges que dignificaria el sector i potser encoratjaria els anunciants reticents.

D'altra banda, s'hauria d'intentar disminuir la subsidiarietat del català respecte del castellà incidint en els anunciants, i convencent-los que l'adequació lingüística al mercat català exigeix disposar d'una versió en aquesta llengua; i també que determinades solucions gràfiques i locutives —el que he anomenat «illes castellanes»— són sentides com a estranyes pel públic, que ja té un rodatge de més de vint-i-cinc anys en la recepció dels mitjans de comunicació en català.

Pel que fa a la resta, està estretament lligada a la ponderació que mereix la llengua catalana com a eina comunicativa i de mercat, en un món que tendeix cada cop més a la globalització, d'una banda, i en una societat que és culturalment cada cop més heterogènia, de l'altra.

Bibliografia

- BIBILONI, Gabriel. *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: Eliseu Climent, 1997.
- CÓMITRE, Isabel. «La Belleza Sin Fronteras: los niveles de tratamiento traslativo en los spots de L'Oréal-Paris». A: *I Congreso SETAM: Estado Actual del Estudio de la Traducción Audiovisual en España*. Programa y versión escrita pre-congreso de las comunicaciones (2001).
- COROMINA, Eusebi. «Els estrangerismes: figura retòrica en els espots italians, francesos i cata-

24. Actualment les versions en català es fan a l'agència de publicitat o bé al servei lingüístic del suport en què es difondrà. Com assenyalava Joan SABATÉ, *La publicitat...*, 1999, p. 194, en el primer cas, pot passar que el redactor publicitari no sigui prou competent en la llengua catalana; en el segon, s'esdevé sovint que l'assessor lingüístic fa una versió lingüísticament acceptable, però publicitàriament deficient.

Però aquest tampoc no és un problema exclusivament domèstic. Es tracta de la polèmica entre els defensors de versions publicitàriament atractives, però heterodoxes, i els de versions lingüísticament correctes. Vegeu Philippe ÉMOND «La traduction dans les agences de publicité». *Meta*, XXI, 1, (1984), p. 84.

Ara bé, en els anuncis en català que parteixen d'un model castellà, l'heterodòxia es concreta sovint en estructures on el castellà «pesa» molt.

- lans». Treball de doctorat de l'assignatura La llengua de la publicitat, curs 1994-1995, (1995).
[Document no editat]
- COROMINAS, Maria; MORAGAS, Miquel de [ed.]. *Informe de la comunicació a Catalunya 2000*.
Barcelona: Institut de la Comunicació, Universitat Autònoma de Barcelona, 2000.
- COROMINAS, Maria; OLIVA, Lúcia. «La llengua». A: COROMINAS, Maria; MORAGAS, Miquel de [ed.].
Informe de la comunicació a Catalunya 2000. Barcelona: Institut de la Comunicació,
Universitat Autònoma de Barcelona, 2000, p. 259-273.
- ÉMOND, Philippe. «La traduction dans les agences de publicité». *Meta*, XXI, 1 (1984), p. 80-86.
- HAUGEN, Einar. «The implementation of corpus planning: Theory and practice». A COBARRUBIAS,
Juan; FISHMAN, Joshua, [ed.] *Progress in language planning: international perspectives*. Berlín,
Nova York, Amsterdam: Mouton, 1983.
- HURTADO, Amparo. *La notion de fidélité en traduction*. París: Didier Érudition, 1990.
- LAMUELA, Xavier. «Fixació i funcionament de la gramàtica normativa en el procés d'estandardit-
zació de la llengua catalana». A *Català, occità, friüà: llengües subordinades i planificació lin-
güística*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987, p. 61-92.
- LAMUELA, Xavier. *Estandardització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62, 1994.
- MALLAFRÈ, Joaquim. *Llengua de tribu i llengua de polis. Bases d'una traducció literària*.
Barcelona: Quaderns Crema, 1991.
- SABATÉ, Joan. *La publicitat en català*. Barcelona: Pòrtic, 1999.
- SMITH, Veronica; KLEIN-BRALEY, Christine. «Advertising. A five-stage strategy for translation». A:
SNELL-HORNBY, Mary; JETTMAROVÁ, Zuzana; KAINDL, Klaus [ed.]. *Translation as intercultural
communication: Selected papers from the 1st Congress-Prague 1995*. Amsterdam, Filadèlfia:
John Benjamins Publishing Company, 1995, p. 173-184.
- SNELL-HORNBY, Mary; JETTMAROVÁ, Zuzana; KAINDL, Klaus, [ed.]. *Translation as intercultural
communication: Selected papers from the 1st Congress-Prague 1995*. Amsterdam, Filadèlfia:
John Benjamins Publishing Company, 1995.
- TORRENT, Anna M. «Notes sobre la presència de la llengua castellana en els anuncis catalans». A:
Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Barcelona:
Publicacions de l'Abadia de Montserrat, (1991) 1993.
- «La locució dels anuncis». *Escola Catalana*, núm. 333 (1996), p. 8-11.
- *La llengua de la publicitat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- TORRES HOSTENCH, Olga. *La traducció del llenguatge publicitari*. Memòria de Traducció.
Departament de Traducció i d'Interpretació, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996.
[Document no editat]
- TOURY, Gideon. *In search of a theory of translation*. Tel-Aviv: Porter Institute for Poetics and
Semiotics, 1980.
- VÁZQUEZ AYORA, Gerardo. *Introducción a la traductología*. Washington: Georgetown University
Press, 1977.

El paper de la traducció en el model de llenguatge administratiu i jurídic català

Marta Xirinachs

Cap de la Secció d'Assessorament i Llenguatges d'Especialitat de la Direcció General de Política Lingüística de Generalitat de Catalunya

L'objectiu d'aquesta intervenció és presentar dades sobre el paper de la traducció en el procés de fixació i estandardització del llenguatge administratiu i jurídic català, tenint en compte el marc de referència, és a dir, l'estatus de la llengua en l'àmbit administratiu i en el jurídic, la divisió administrativa i el sistema organitzatiu.

D'altra banda, em sembla necessari precisar que en alguns moments ens referirem al llenguatge administratiu i al jurídic com un tot i en altres, com a dos llenguatges d'especialitat. Si bé considerem que són dos llenguatges d'especialitat, també és cert que comparteixen molts criteris lingüístics. Per tant, parlant d'aquests llenguatges podem dir que la diferència més gran la presenta la tipologia de textos, i la més petita, les recomanacions d'estil i els criteris que en configuren el model, que pràcticament són els mateixos. Tot i que no és objecte d'aquesta intervenció, també volem deixar constància que el grau d'implantació del llenguatge administratiu és molt superior al grau d'implantació del llenguatge jurídic, perquè la situació de la llengua catalana, com sabem, no és la mateixa en tots dos àmbits.

La traducció com a fenomen sociolingüístic

En una comunitat amb una sola llengua, la traducció es planteja com un mitjà per facilitar les necessitats de comunicació que generen les relacions internacionals. Així, el volum i el ritme de les traduccions creixen al mateix ritme que les relacions internacionals polítiques, econòmiques, tècniques i culturals. En aquesta situació, és a dir, de comunitat unilingüe, hi ha qui diu que la traducció no exerceix gaire influència en la llengua d'arribada. Aquesta consideració probablement és certa per als llenguatges d'especialitat que es corresponen amb activitats «antigues» (el dret i l'administració, per exemple) i, potser no és tan certa per a altres llenguatges d'especialitat més nous (el llenguatge de la informàtica, per exemple).

En canvi, en un context de doble oficialitat i en països amb desigualtats lingüístiques, la traducció ocupa altres papers, a més de la funció d'intercanvi d'informació esmentada. D'entrada,

podem pensar en dos papers diferents segons el model de relació que mantinguin les llengües en contacte. D'una banda, la traducció pot ser una activitat unilateral de comunicació, en què la traducció desplaça la redacció (aquest seria el cas d'organismes que tradueixen del castellà al català com a única via perquè la versió catalana existeixi, per exemple), però també pot actuar com un mitjà transitori en el procés de recuperació d'una llengua. És a dir, la traducció pot ser el mitjà indispensable per poder disposar dels textos necessaris per comunicar-se en una llengua determinada a partir d'un moment donat. En el cas concret de la llengua catalana, la traducció ha estat fonamental perquè el català hagi esdevingut en un termini breu la llengua d'ús habitual i oficial de l'Administració a Catalunya, per exemple.

Traducció i planificació lingüística

Des de l'inici de la darrera etapa de recuperació de les institucions pròpies, la traducció va deixar de ser un interès privat (com ho havia estat en l'època anterior, en què traductors il·lustres del món de la creació literària es van dedicar a aquesta activitat perquè el català disposés de les obres essencials d'altres llengües) per passar a ser un instrument de la planificació lingüística. En aquest sentit, la traducció del castellà al català va començar tenint un caràcter funcional i normalitzador, i es va plantejar com una funció transitòria mentre el personal al servei de l'Administració es formava i adquiria la competència necessària per fer la seva tasca directament en català.

D'un dia per l'altre es poden traspasar competències i funcions, però el canvi d'usos lingüístics és més lent. D'altra banda, el punt de partida tampoc no permetia que fos d'una altra manera: no hi havia, com és lògic, un model de llenguatge administratiu i jurídic actualitzat i propi; el personal al servei de l'Administració no tenia coneixements suficients en llengua catalana, i el castellà era l'únic vehicle d'expressió de les normes i disposicions de referència obligada. Així doncs, la traducció havia de ser el pas obligat per poder disposar d'impresos i documents administratius en català.

La realitat política i sociolingüística és diferent a les diverses administracions de parla catalana i això fa que sigui difícil parlar del sistema organitzatiu com un tot igual. A més, per raons de temps i oportunitat, no podem entrar a fer un relat detallat, territori per territori, del sistema seguit a cada Administració de parla catalana, que d'altra banda moltes de les persones assistents en aquestes Jornades ja coneixen. Però sí que és oportú parlar a grans trets dels organismes que han tingut un paper rellevant en el procés d'estandardització del llenguatge administratiu i jurídic i del paper que hi ha tingut l'activitat de traducció.

L'estructura organitzativa seguida ha tingut diversos nivells, que en realitat es corresponen amb funcions pròpies del procés d'estandardització: l'elaboració funcional, la vehiculació o difusió d'un llenguatge d'especialitat i el seguiment de la implantació. Pel que fa a l'elaboració funcional, hem comptat amb la Comissió Assessora de Llenguatge Administratiu (CALA), integra-

da per juristes i lingüistes i encarregada de l'estudi i la fixació de criteris i models. A més, tenint en compte la divisió administrativa, també hem disposat d'un sistema de coordinació, per garantir l'acord i la unitat de criteri entre els responsables lingüístics de les diferents administracions de parla catalana (la Coordinadora Tècnica de Llenguatge Administratiu va ser el referent més clar). També cal situar en aquest mateix pla d'elaboració funcional el TERM CAT, responsable de l'estudi i la fixació de la terminologia. D'altra banda, pel que fa a la vehiculació, hem de fer referència a les escoles o instituts d'administració pública, responsables de la formació del personal, i, finalment, a una de les peces clau del procés de normalització lingüística: els serveis lingüístics de les diferents xarxes i administracions (local, autonòmica, de justícia i universitària).

Els serveis lingüístics han treballat i treballen tant en la vehiculació o difusió dels models lingüístics com en el seguiment de la implantació dels criteris. Han estat les unitats de treball que, de manera excepcional i transitòria com hem dit abans, s'han fet càrrec de la majoria de les traduccions del castellà al català dels documents i formularis administratius o jurídics de cada departament, ajuntament o jutjat en què treballen.

Traducció com a mitjà de transformació

En el mateix moment que es començava a traduir tota la documentació administrativa s'anava estudiant i configurant el model de llenguatge administratiu i jurídic català. Als inicis, els temes d'estudi de la CALA es plantejaven molt sovint com a problemes de traducció: com n'hem de dir de tal fórmula o terme? Cal fer servir els tractaments protocol·laris en tots els documents com es fa en castellà? I moltes altres preguntes que ens vam haver de fer per saber com havíem d'actuar en català.

Per al nostre llenguatge administratiu, la traducció del castellà al català ha estat un mitjà de transformació. És a dir, per elaborar els models de documents en català molt sovint es va partir de models en castellà, però no se'n va fer el que podríem dir una traducció literal. Era clar que calia disposar d'un model de llengua adequat a una societat democràtica i moderna; per tant, es volia evitar la imatge social del llenguatge administratiu i jurídic castellà més arcaïtzant, de tracte distant i no igualitari, i sintaxi complicada.

Com a sistema de treball per fixar els models de documents en català, els documents en castellà tenien, en general, la funció d'assegurar-nos que responien a la seva funció comunicativa (s'adequaven al marc legal, contenien els diferents blocs d'informació necessaris i usaven la terminologia i la fraseologia que corresponia). A partir d'aquests models, s'analitzava amb actitud crítica cada element per determinar si era imprescindible traslladar-lo al nou text en català (fórmules com *Es justicia que pido en... el día...* s'eliminaven). Calia que el marc legal i la funció del document justifiquessin la pertinença de cada element. Un cop es disposava d'aquesta informació, es passava a la fase de traducció transformació i s'aplicaven al text de partida els criteris que defineixen el llenguatge administratiu i jurídic català:

— modernitat (tracte igualitari entre homes i dones, *demanar* i no *suplicar* per posar un exemple que ens permet veure aspectes que no són netament lingüístics),

— economia del llenguatge (preferència per formulacions breus i concises: *que se sirva tener por presentado el escrito y lo admita* es transforma en *que admeti l'escrit*),

— claredat (identificació de l'emissor i adequació al receptor),

— precisió (ús de la terminologia i la fraseologia pròpia).

Pel que fa a la terminologia i la fraseologia, tot i que de manera inevitable s'havia i s'ha de partir de conceptes creats en castellà, perquè formem part del mateix ordenament jurídic i això té les seves conseqüències lingüístiques (interferències, calcs, manlleus), també s'ha procurat, quan ha estat possible, vetllar perquè les formes siguin més transparents. Vegem-ne uns quants exemples:

Castellà	Català
cohecho	suborn de funcionari
causar baja	deixar vacant, ser baixa, ser causa de baixa
dar vista al expediente	sotmetre a vista l'expedient
decaer en su derecho	perdre els drets // prescriure
emplazar	citar a termini
estar y pasar por	atenir-se (a una disposició), sotmetre's (a una decisió d'algú)
fallo	decisió
funcionario -a de empleo	personal eventual
noche de autos	nit dels fets
recurso de fuerza en conocer	recurs de coneixement forçós

L'exemple de com s'ha traduït la fórmula *ruegos y preguntas* per *torn obert de paraules* ens serveix per veure que hem prescindit de l'actitud poc democràtica que reflecteix el terme *ruego* (no cal pregar), però en canvi també ens serveix per veure que això no sempre és possible, ja que també pertanyem al mateix ordenament jurídic que legisla en castellà. A les sessions de les corporacions locals es parla de *precis i preguntes*, perquè la seva reglamentació (llei de bases redactada en castellà) fixa, detalla, defineix i distingeix aquests tipus d'intervencions.

Podríem continuar aquest apartat parlant dels canvis que s'han introduït en les traduccions al català dels textos administratius, però ens limitarem a presentar un esquema de resum d'alguns fenòmens prou rellevants.

<i>Castellà</i>	<i>Català</i>
Ordre gramatical dels elements de la frase alterat	Tendència a ordenar gramaticalment els elements de la frase
Sistema anafòric poc clar	Repetició del referent o substitució del referent per pronoms febles o relatius
Nominalitzacions abundants	Restricció de l'ús de les nominalitzacions (preferència per les formes verbals i per fer explícit el subjecte de l'acció)
Sistema verbal pensat des del punt de vista del legislador (futur d'obligació, per exemple)	Sistema verbal pensant en el destinatari (present d'indicatiu, per exemple)
Ús abundant de formes perifràstiques (<i>proceder a anular, atenerse al pago, practicar la inscripción</i>)	Preferència per les formes simples (<i>anul·lar, pagar, inscriure</i>)
Ús abundant de la passiva	Preferència per la veu activa
Ús dels tractaments protocol·laris en documents no protocol·laris	Reserva dels tractaments protocol·laris per als documents protocol·laris
Ús reverencial de la majúscula	Restricció de l'ús de la majúscula
Models de documents redactats pensant només en el gènere masculí	Tractament igualitari

A tall d'exemple pràctic, podem comparar la versió castellana i la catalana d'aquest document jurídic:

Escrito solicitando la celebración de vista

AL JUZGADO

Don... Procurador de los Tribunales, en la representación que tiene acreditada de don... en los autos de juicio de desahucio número... de... ante el Juzgado, DIGO:

Que a esta parte le interesa que se celebre vista en estos autos.

Por lo expuesto,

SUPLICO AL JUZGADO: se sirva admitir el escrito y acordar la celebración de vista, señalándose día y hora al afecto.

Es justicia que pido en (*lugar y fecha*).

Escrit en què es demana la realització de vista pública

AL JUTJAT

[nom procurador/a], procurador/a dels tribunals, en representació d[nom poderant], tal com he acreditat en les actuacions del judici de desnonament número..... contra [nom part contrària], comparec davant d'aquest Jutjat.

MANIFESTO:

Que m'interessa que es realitzi vista pública.

Per això,

SOL·LICITO:

Que admeti aquest escrit i que disposi el que convingui per complir el que he manifestat.

Amb aquesta enumeració, que no és exhaustiva, hem comentat els fenòmens que ens vam trobar en el procés de traducció inicial. Per ser justos, hem de dir que avui el llenguatge administratiu castellà (i no el jurídic) s'ha començat a transformar en el mateix sentit que el model català, més adequat a la realitat social.

Un altre cas específic de traducció en l'entorn administratiu, que també ha tingut un paper molt rellevant en el disseny de documents, és el del procés que es va seguir en la traducció d'impresos. A més del que ja hem comentat, la traducció dels impresos va posar de manifest que era urgent racionalitzar i normalitzar aquests documents, simplificar-ne el llenguatge i disposar d'un programa d'identificació visual propi de l'organització. Partiem de models que intentaven aplegar en el mínim d'espai possible el màxim d'informació i, a més, no feien cap concessió a l'usuari. Això significa que la informació no apareixia necessàriament ordenada per blocs homogenis i lògics, no sempre hi havia espai suficient per escriure-hi el que es demanava i no s'havia fet un esforç per aconseguir que el text fos entenedor.

En aquest camp, cal destacar especialment l'activitat duta a terme per l'Institut Català de la Salut, pioner en el disseny i la simplificació del llenguatge dels impresos. L'edició l'any 1990 del seu Programa d'identificació visual va representar un desplegament i una aplicació pràctica molt clara del Programa d'identificació visual que la Generalitat de Catalunya va editar l'any 1985.

La traducció avui

En l'àmbit administratiu, a Catalunya, la traducció del castellà al català ha deixat de ser una activitat dels serveis lingüístics i té la funció d'intercanvi d'informació, que comparteixen gairebé totes les llengües i comunitats. A més, el sentit de la traducció també ha canviat, si ens referim als textos propis de les administracions locals i de la Generalitat (no és el cas de l'Administració perifèrica de l'Estat que encara usa el català com a llengua de traducció): les traduccions es fan del català al castellà quan cal, d'acord amb el marc legal. D'altra banda, pel que fa a l'activitat de l'Administració en l'elaboració de criteris de traducció, aquests estan orientats a resoldre pròpiament necessitats o problemes de traducció i no de redacció. En són un exemple els dos opuscles de la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya següents:

— *Criteris de traducció de textos normatius del castellà al català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1999. (Col·lecció Criteris Lingüístics; 4) [ISBN 84-393-4981-5]. Criteris pràctics per resoldre diferents qüestions de llengua a l'hora de traduir els textos jurídics normatius, com ara lleis, reglaments, contractes d'adhesió... Conté un annex amb una llista d'equivalències entre el castellà i el català de terminologia i fraseologia jurídica i administrativa.

— *Criteris de traducció de noms, denominacions i topònims*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1999. (Col·lecció Criteris Lingüístics; 3) [ISBN 84-393-4748-0]. Propostes per resoldre homogeniament els problemes de traducció, entre el català i el castellà, que presenten els noms propis i els noms oficials en els textos de l'Administració, que també poden ser útils per als textos d'altres organismes.

En canvi, el paper de la traducció a l'Administració de justícia no es troba en aquest punt de normalitat, perquè encara és un mitjà de normalització lingüística, amb la finalitat que puguem disposar de les comunicacions en català. El llenguatge jurídic català disposa de models i criteris, però l'ús que en fan els professionals del dret encara és minoritari. D'altra banda, pel que fa a la qualitat de les traduccions, crec que hem de dir que al sector privat, bufets d'advocats i notaries, els textos que es tradueixen del castellà al català presenten, en general, força més interferències del castellà que no pas les traduccions de l'àmbit de l'Administració pública, que té al seu servei professionals de la llengua i ofereix cursos de llenguatge jurídic al personal. Als bufets i a les notaries la tasca de traducció o revisió de la traducció l'assumeix directament el personal i el resultat depèn del seu grau de formació en llenguatge jurídic.

D'altra banda, i com a aspecte positiu en el camp de la traducció jurídica i administrativa, avui també podem parlar de la traducció d'aquests textos d'especialitat amb mitjans automàtics. La traducció al català de lleis i altres disposicions estatals que s'editen d'ençà de mitjan 1998 en el suplement en català del butlletí oficial de l'Estat (BOE) i el pla pilot de les gairebé vuitanta oficines judicials que actuen en català es duen a terme amb l'ajuda de la traducció automàtica i la revisió o postedició, a càrrec d'assessors lingüístics. La publicació del BOE i de la versió catalana de les lleis estatals representa poder disposar de la versió oficial, per tant la qualitat de les traduccions d'aquests textos és molt important, perquè una traducció de qualitat significa no tenir necessitat de recórrer a la llengua de partida. Així, les editorials privades també poden disposar de la traducció feta, com ja disposen de la versió oficial en castellà, per fer les seves edicions anotades. En aquest punt, també hem de fer referència a l'edició en català feta a València d'un altre suplement del BOE, des de l'abril d'enguany. Pel que fa a les conseqüències en el model de llenguatge administratiu i jurídic que pugui tenir el fet de disposar de dues versions catalanes de les lleis estatals, primer cal que s'usin com a font de referència bàsica, i després cal esperar un cert temps per conèixer-ne l'impacte.

Finalment, i a tall de conclusió, volem remarcar la importància que ha tingut la traducció com a element de transformació de les comunicacions de l'Administració en el procés de normalització lingüística. Així, el català administratiu i jurídic, a partir del castellà, amb una imatge social determinada, ha sabut fixar un model de llengua moderna i adaptada a una societat democràtica. I com a contrapunt d'aquest final que pot fer pensar que tot està fet, també volem destacar la necessitat de continuar vetllant com fins ara perquè les traduccions tinguin la qualitat necessària, i molt especialment les traduccions que han de ser font de referència constant per als professionals del sector. Hem de tenir en compte que les traduccions enriqueixen el llenguatge jurídic i administratiu català i contribueixen a l'autonomia lingüística dels professionals del món del dret i de l'Administració. Com hem vist, doncs, a més de les funcions habituals d'informació i desenvolupament de la llengua, les traduccions també exerceixen altres funcions socials, com ara l'educadora i la normativa.

4

Àmbit de la traducció automàtica i assistida

4.1

Els avantatges i les servituds
de la traducció assistida per ordinador

Els avantatges i les servituds de la traducció assistida per ordinador

Carles Castellanos

Ramon Piqué

Professors de la Universitat Autònoma de Barcelona

1. La mediació automatitzada dins la mediació en general

És un fet innegable que la traducció automatitzada és un ajut valuós en les tasques de traducció; però, ben sovint li és discutida la possibilitat d'arribar a igualar la traducció humana.

En aquesta ponència, les nostres consideracions sobre la traducció que és realitzada mitjançant alguna mena d'automatització parteixen d'unes valoracions de tipus general entorn de la relació de la traducció amb l'estandardització de la llengua.

Sabem, en primer lloc, que la traducció és una de les activitats que intervenen en la creació de la llengua estàndard. És sabut que la traducció (especialment a partir de llengües elaborades que poden servir de model per a la pròpia llengua) és un instrument fonamental per a l'elaboració estilística de la llengua que es troba en procés d'estandardització. Aquest objectiu es va tenir clar en una primera època de l'estandardització de la llengua catalana, al primer terç del segle xx. Però actualment, aquesta funció no és assumida tan explícitament.

En segon lloc, és una realitat observada en totes les llengües cultivades que, per a la pràctica efectiva de la traducció, existeix la necessitat de poder comptar amb una llengua estàndard elaborada. La pràctica de la traducció, com tota activitat literària, demana la utilització adequada de la llengua en tota la gamma de la seva variació interna. I és un fet constatat en la pràctica literària (i en la traducció) que per a poder fer un ús literari efectiu de qualsevol variació, és imprescindible que tota comunitat lingüística tingui ben establerta una llengua estàndard. Si no existeix un estàndard establert les desviacions no seran captades adequadament, puix que aquestes només prenen sentit en relació a una referència estable.

Aquestes característiques remarquen la importància del lligam entre llengua estàndard i traducció, i serveixen així per a establir el marc global del nostre objecte d'estudi.

Per aproximar-nos més al coneixement concret de la traducció mecanitzada tot avaluant la repercussió de la traducció en l'estandardització, convé partir de la consideració de la seva *funció de mediació lingüística*. La funció de la traducció pot ésser més ben compresa si és considerada entre els processos de manipulació de la forma lingüística, és a dir, si es parteix del seu

caràcter mediador tot situant-la al costat d'altres funcions de mediació (com la correcció ortogràfica i estilística, l'adaptació en el doblatge etc.) i estretament lligada a elles.

Aquest enfocament és especialment útil per al cas del tractament dels diferents processos de *traducció assistida per ordinador* en els quals els productes lingüístics finals són el resultat de l'acumulació successiva de procediments de mediació. El text traduït pot ser concebut, per tant, com el resultat d'un sistema d'intervencions diverses el qual és sotmès a més rigideses quan, en el conjunt del procés, ens servim de l'ajut de sistemes proveïts d'algun tipus d'automatisme.

Enfocat des d'aquesta perspectiva de mediació, l'aspecte de la *qualitat lingüística* pren una especial rellevància, en la mesura que podem dir que tota traducció pressuposa una consideració expressa de la qualitat del producte lingüístic resultant. Aquest aspecte qualitatiu no és tan clar, per exemple, en d'altres productes lingüístics menys sotmesos a mediació (com la llengua d'una entrevista en un mitjà de comunicació oral, posem per cas). La consideració de la qualitat lingüística i la confrontació amb d'altres llengües elaborades, situen la traducció en el terreny de l'elaboració estilística. Per diferents raons que resulten del seu caràcter mitjancer, la traducció és un camp especialment apte per a un desenvolupament de l'estandardització de la llengua en tota la riquesa de la gamma estilística. No és tan sols que la traducció demani com a instrument necessari un estàndard ric i ben establert (com assenyalàvem més amunt) sinó que les condicions mateixes de producció de la traducció porten a l'exigència de la qualitat lingüística i a la diversificació de l'estil. Podem dir, així, que la traducció pot ajudar, de manera especial, a la construcció de la llengua estàndard per mitjà de l'observació i l'estudi de la qualitat lingüística, i per mitjà de la dinamització de la diversitat estilística.¹

És evident que l'enfocament decidit d'aquests aspectes de la llengua estàndard (la qualitat lingüística i la diversitat estilística) contribueixen a situar la reflexió sobre l'estandardització com un dels aspectes importants d'estudi en l'àmbit de la traducció.

La consideració de les característiques precedents ha d'ajudar-nos a comprendre les característiques específiques de la mediació automàtica en els processos d'estandardització.

2. Què entenem per *mediació automàtica*?

Abordarem la mediació automàtica des de dues perspectives: d'una banda, apuntant quines són les eines i els recursos informàtics més rellevants que intervenen en el procés de traducció, és a dir,

1. No és pas casual que aquests dos aspectes de la lingüística estiguin trobant actualment un acolliment especial al si dels estudis de traducció, en forma de diferents disciplines que desenvolupen i estudien diferents conceptes vinculats amb la qualitat i la diversificació de l'estil: la correcció i la qualitat lingüística, el llenguatge del còmic, el doblatge, la subtítolació, les interjeccions i les onomatopeies, el llenguatge informal, etc.

el conjunt científicotècnic que anomenem tradumàtica;² i de l'altra, centrant-nos a veure quines són les principals estratègies de què disposem actualment per a l'automatització de la traducció.

2.1. Eines

Designem com a eines un conjunt heterogeni de propostes informàtiques que van des de programes informàtics a recursos tan diversos, com poden ser glossaris, textos paral·lels, bancs de corpus de textos, etc.

Si prenem com a punt de partida un esquema lineal del procés de traducció com el que presentem a la figura 1 podem observar fàcilment quines són les eines més rellevants a què ens volem referir i quina és la seva missió:

— Navegadors: eina clau per a la cerca d'informació diversa a través de cercadors, la consulta de bases de dades terminològiques, l'accés a textos paral·lels, la comunicació amb d'altres traductors, l'accés a informació relacionada amb la professió, etc. (Internet Explorer, Navegador, Opera, AOL 123, etc.)

— Correu electrònic: eina imprescindible per a la comunicació entre els usuaris de la xarxa.

— Transmissió de fitxers (FTP): eina que permet a l'usuari l'accés a servidors que fan de contenidors de fitxers.

— Reconeixadors de veu: eina que permet convertir un senyal oral en un document digital manipulable com a text.

— Reconeixadors de caràcters (OCR): eina que permet convertir un text en format paper, en un text en format digital manipulable com a text.

— Gestors de corpus: eina que permet l'extracció de termes i de llistes classificades per freqüències, per ordre alfabètic, etc., i obtenir resultats estadístics d'índole descriptiva.

— Memòries de traducció: eines que permeten el reciclatge de textos traduïts i que incorporen funcions diverses, com ara la uniformització de la terminologia d'una traducció, l'anàlisi lexicomètrica d'un text abans de ser traduït, la creació de lèxics específics...

— Sistemes de traducció automàtica: eines que permeten obtenir de manera automàtica una traducció sense cap intervenció humana en el primer resultat.

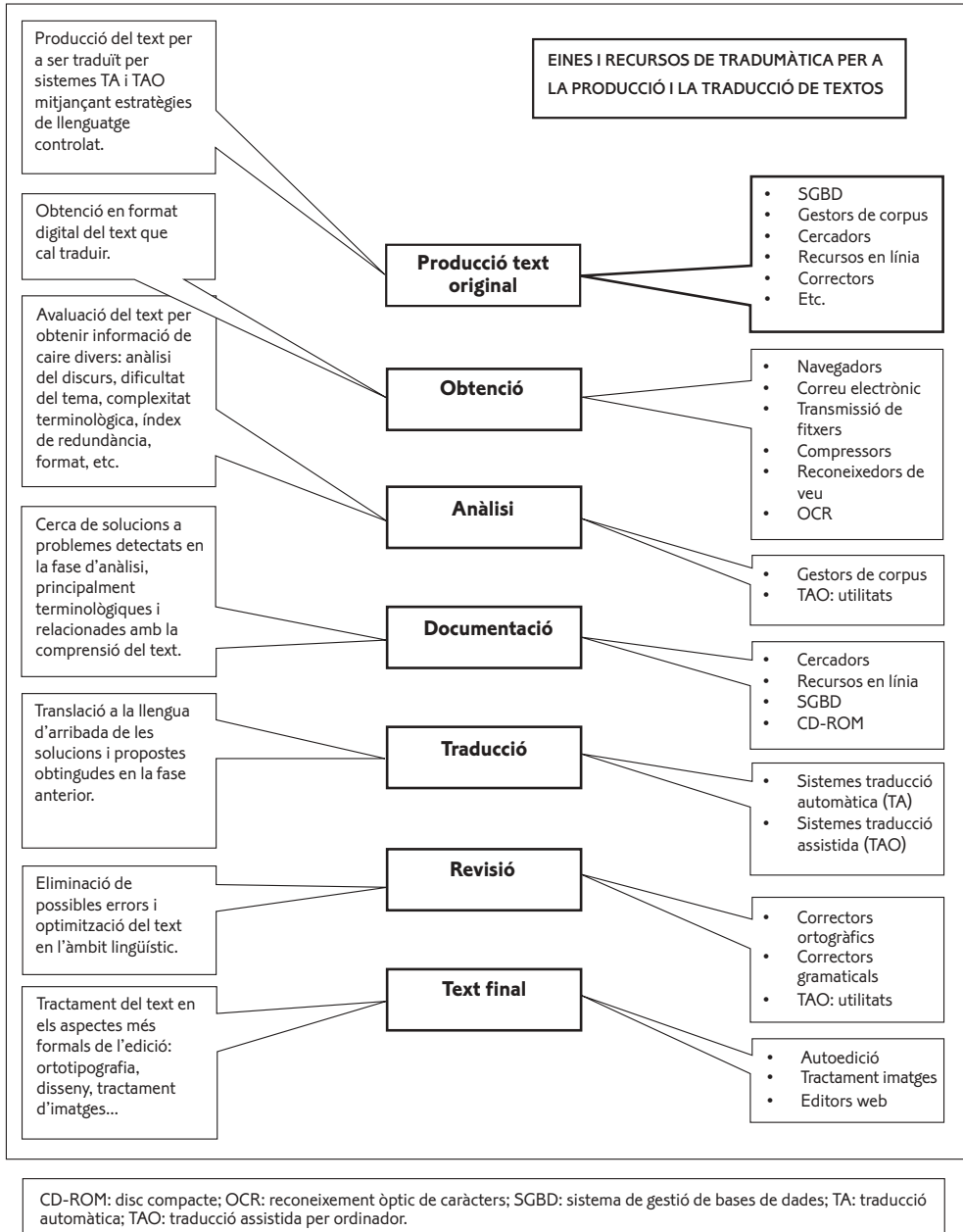
— Correctors ortogràfics: eines que es basen en la comparació de totes les paraules d'un text amb un llistat de paraules correctes des del punt de vista ortogràfic. No detecta, per tant, errors ni de caire morfològic ni sintàctic.

— Correctors gramaticals: funcions que alguns programes incorporen i que permeten detectar alguns problemes de caire gramatical tractables mitjançant la comparació entre el text i la llista de disfuncions.

2. Prenem la definició de tradumàtica proposada per Vilarnau, com al conjunt de coneixements i habilitats en l'ús de les tecnologies de la informació de la comunicació (TIC) que permeten desenvolupar la tasca de la traducció d'una manera més ràpida, eficaç i fiable.

— Programes d'autoedició: eines que permeten editar documents amb prestacions orientades a la compagnació de textos.

Figura 1

— Programes de tractament d'imatges: eines que permeten l'edició d'imatges i de gràfics en general, molt útils per als traductors quan es tracta de traduir textos integrats dins d'imatges.

— Programes de tractament de textos: eina bàsica per a qualsevol activitat humana que requereixi l'escriptura. Són eines molt potents i de gran ajut per als traductors, especialment en els processos de caràcter repetitiu.

— Editor de pàgines web: eina fonamental per a la manipulació de documents amb informació preparada per poder-hi accedir a través d'Internet. És imprescindible, doncs, per als traductors quan han de traduir documents en format electrònic, com ara documents HTML.

Amb un objectiu diferent al d'aquest treball hauríem d'incorporar probablement aquells programes accessoris de caire general que són útils per al treball del traductor. Ens referim a eines com ara compressors, programes de xifratge, programes de xats i derivats, copiadors de webs, programes de control de descàrrega, programes per a compartir arxius, antivirus, tallafocs, etc.³

2.2. Estratègies per a l'automatització de la traducció

Tal com podem observar en la figura 1, en la fase de traducció hem apuntat dos tipus d'eines: les que hem denominat *sistemes de traducció automàtica* (TA) i les que hem denominat *sistemes de traducció assistida per ordinador* (TAO). De fet corresponen, a grans trets, a les dues estratègies per a l'automatització de la traducció de què disposem actualment en el mercat. Vegem-ne les característiques:

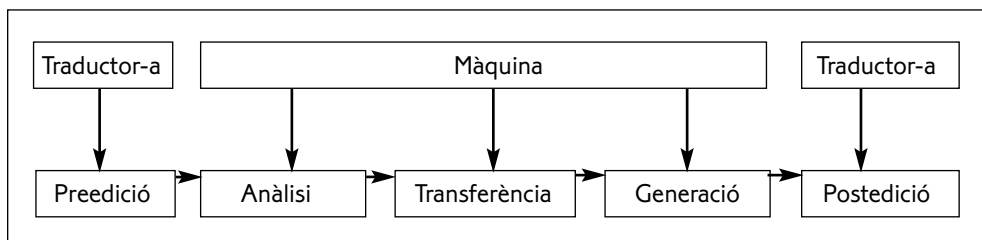
— *Sistemes de traducció automàtica*. Aquests sistemes es caracteritzen pel fet que el text objecte de la traducció és analitzat mitjançant l'aplicació de regles gramaticals. Aquestes regles persegueixen l'elaboració d'un arbre sintàctic de la llengua d'origen a partir del reconeixement dels diferents elements lingüístics que configuren l'oració. En aquest sentit, hi juguen un paper fonamental a l'hora de discriminar les ambigüitats del llenguatge natural, tant ortogràfiques, com morfològiques, sintàctiques o semàntiques, de manera que assegurin que la generació de la frase en la llengua d'arribada sigui correcta des del punt de vista gramatical.

L'èxit o fracàs d'aquests sistemes resideix justament en la capacitat de desambiguació lingüística. Depèn, doncs, d'una banda de l'abast de les regles gramaticals que s'hi han introduït, i de l'altra, dels diccionaris que puguin incorporar. Els resultats són millors en aquells textos que tenen una complexitat sintàctica i una variació lèxica reduïdes, com per exemple el sistema METEO, utilitzat al Quebec per a la traducció dels informes meteorològics, entre el francès i l'anglès. Això vol dir que hi ha textos que poden ser traduïts amb millors resultats que d'altres; i dins del mercat de la traducció aquests textos representen un percentatge significatiu.

3. Joan VILARNAU, *La tradumàtica. Delimitació conceptual i importància en el procés de formació del traductor* (treball de recerca), Bellaterra, UAB, 2001.

És important apuntar, però, que el procés de treball amb aquests sistemes requereix la intervenció humana en dos moments: en la preedició, és a dir, quan cal que el text sigui preparat per a la traducció mitjançant la reducció o l'eliminació de possibles problemes; i en la postedició, un cop traduït el text, quan caldrà que un traductor vetlli per la qualitat del text final, exercint tasques de correcció. L'esquema de funcionament seria el de la figura 2.

Figura 2

— *Sistemes de traducció assistida per ordinador.* El concepte de traducció assistida és força ampli, però hi ha un cert consens a parlar essencialment dels sistemes de gestió de memòries de traducció quan ens referim a la TAO. El principi de les memòries de traducció és el reciclatge de les traduccions, és a dir, l'aprofitament automatitzat dels textos que ja hem traduït prèviament.

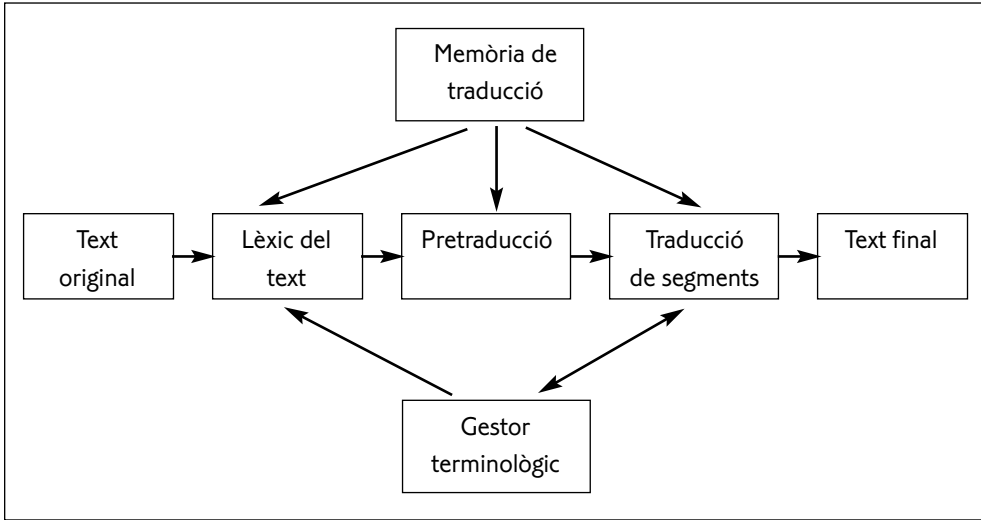
Els sistemes de gestió de memòries de traducció cerquen dins dels parells de textos ja traduïts cadascuna de les oracions del nou text i substitueixen les que són idèntiques; és el que s'anomena pretraducció. La unitat de cerca dins el text és el segment, que normalment ve delimitat per signes de puntuació. Els segments que no són idèntics, però que tenen un cert grau de semblança, són detectats igualment per tal que sigui el traductor humà qui decideixi el seu possible aprofitament; i tant en aquest cas, com en el cas que calgui traduir el segment sencer, aquestes noves traduccions es podran aprofitar en casos posteriors, és a dir, que passen a formar part de la memòria de traducció.

Aquest esquema de treball dóna els seus millors resultats en aquells textos que tenen un índex de repetició formal important, i allí on el factor terminològic és especialment rellevant, com és el cas d'algun tipus de traducció especialitzada.

Els primers sistemes que van aparèixer incorporaven també un diccionari, de tal manera que presentaven al traductor els equivalents de les diferents paraules d'un segment específic. La gestió terminològica és un dels punts forts d'aquests sistemes, especialment pel que fa al món de la traducció especialitzada. Tanmateix, els sistemes actuals han incorporat noves funcions que ajuden a sistematitzar encara més algunes parts del procés de traducció tal com ho desenvoluparem en l'apartat 3.

El procés de treball amb els sistemes de gestió de memòries de traducció també requereix la intervenció humana. Tanmateix, es produeix en moments diferents respecte a la traducció automàtica, ja que ara el traductor pot interactuar mentre es va produint la traducció. L'esquema de treball, si bé pot variar d'un sistema a un altre, conceptualment seria el de la figura 3.

Figura 3

Darrerament comença a haver-hi propostes amb resultats interessants, basades en la reformulació del segment de traducció, és a dir, que parteixen de la cerca de porcions de segment fins a arribar a la paraula simple si no s'ha trobat el segment sencer. Això obre el ventall de textos que poden ser beneficiats pels sistemes de gestió de memòries de traducció. Igualment, alguns sistemes de gestió de memòries de traducció proporcionen interfícies amb sistemes de traducció automàtica. L'objectiu és que les oracions que no han pogut ser trobades dins la memòria de traducció, siguin traduïdes per un sistema de TA. És dir, que el traductor humà *només* ha de revisar aquestes frases i validar-les per a usos posteriors.

Una conseqüència dels sistemes que cerquen l'automatització de la traducció (tant mitjançant estratègies de traducció automàtica, com per mitjà de la traducció assistida) és que cal la preparació del text que ha de ser traduït, concretament en el fet de redactar pensant que el text en qüestió ha de ser traduït per un d'aquests sistemes. És el que hom anomena llenguatge controlat, el qual persegueix una major optimització dels sistemes esmentats, adequant el que s'escriu a les possibilitats de la màquina.

Una de les propostes més innovadores considera l'ús de corpus multilingües, marcats amb codificació TMX, com si fossin grans memòries de traducció accessibles a través d'Internet. Aquesta idea il·lustra clarament la importància que va prenent l'estratègia del reciclatge de traduccions en el procés d'automatització de la traducció.⁴

4. Joseba ABAITUA, «Memorias de traducción en TMX compartidas por Internet», *Revista Tradumàtica*, [en línia] 2001 <<http://www.fti.uab.es/tradumatica/revista>>.

3. Sistemes de traducció assistida

Un mínim aprofundiment en la mediació automàtica ens demana una ullada especial a la traducció assistida per ordinador.

Actualment pel cap baix hi ha al mercat una quinzena de sistemes de gestió de memòries de traducció,⁵ cosa que indica la importància que tenen aquests tipus d'eines en el món de la traducció professional. Podem destriar fàcilment dos grups d'eines en funció de l'estratègia que fan servir per a emmagatzemar les memòries de traducció: 1) els sistemes basats en sistemes de gestió de bases de dades; i 2) els sistemes basats en el marcatge dels textos traduïts.

Els primers són bases de dades que funcionen com a magatzems de frases amb la seva traducció i la informació relacionada, conjunt que en alguns sistemes s'anomena unitat de traducció. El procés de treball es basa en la gestió de la base de dades mitjançant el programa corresponent.

Els segons són col·leccions de parells d'arxius (un text i la seva traducció) que funcionen com a corpus lingüístics paral·lels. Cadascun dels segments està relacionat amb el seu equivalent mitjançant etiquetes XML. En aquest cas, el traductor ha de determinar quins són els arxius que han de servir de base per a una nova traducció.

L'opció per a una de les dues estratègies ve determinada principalment per raons de gestió del treball. Si el treball del traductor forma part d'un procés que implica d'altres traductors o d'altres professionals que tenen el text com a objecte, probablement haurem de tenir en compte aspectes relacionats amb l'emmagatzemament de les frases. En canvi, un traductor autònom que tradueix textos que pràcticament no han de ser manipulats per d'altres professionals pot valorar d'altres prestacions d'un sistema.

Recollim en forma sintètica quins són els elements més importants d'un sistema de gestió de memòries de traducció:

— *Editor*: Fa referència a l'eina que fa servir el traductor per a escriure. Pot ser integrat en el sistema o independent. Cal valorar les capacitats d'edició, especialment les que poden ajudar a mecanitzar aspectes del treball: macros, autotext, etc. També cal tenir en compte si incorpora correctors ortogràfics i en quines llengües.

— *Gestor de memòria de traducció*: Fa referència al sistema de gestió de les unitats de traducció, és a dir, a la recuperació de segments i al manteniment de la memòria. Des del punt de vista de l'emmagatzematge pot ser una base de dades o un conjunt de textos paral·lels marcats adequadament. Cal valorar si pot cercar concordances i veure contextos; si pot gestionar més de dues llengües per a un mateix projecte; si permet la creació de lèxics específics per a un text; si pot invertir les llengües de treball si treballa amb alfabetos no llatins fent ús de jocs de caràcters estàndards, etc.

5. Pilar SÁNCHEZ-GUJÓN, «Catàleg de sistemes de gestió de memòries de traducció», *Revista Tradumàtica*, [en línia] 2001 <<http://www.fti.uab.es/tradumatica/revista>>.

— *Segmentació*: Fa referència a la divisió de les oracions que fan aquests sistemes per tal de determinar els segments. Aquests segments seran les unitats de cerca en les memòries de traducció. La majoria es basen en referents de puntuació (un segment pot acabar en un punt, un punt i coma, dos punts, un salt de paràgraf, un signe d'admiració o d'interrogació, etc.). Alguns sistemes permeten editar les regles de segmentació perquè s'adaptin a situacions específiques, unir o dividir segments de manera ràpida, i gestionar porcions més petites que el segment.

— *Filtres*: Fa referència a la capacitat de convertir un document, des del punt de vista del seu format electrònic, en un format manipulable pel sistema de gestió de memòries de traducció. Aquest aspecte és important quan s'han de traduir textos que tenen un format d'arxiu diferent al que utilitzem habitualment, perquè evita que el traductor hagi d'adquirir i/o d'aprendre noves eines.

Hi ha sistemes que incorporen filtres per a intercanviar memòries de traducció de formats diferents, de tal manera que el traductor pot aprofitar memòries de traducció fetes amb d'altres sistemes. En aquesta línia s'adreça la proposta de llenguatge estàndard d'intercanvi, denominat TMX (Translation Memory eXchange) que alguns desenvolupadors han començat a incorporar als seus productes.

— *Gestor terminològic*: Fa referència a la possibilitat d'accedir a una base de dades terminològica mentre estem traduint. I des d'aquest punt de vista, haurem de valorar la potència de cerca, la facilitat d'incorporar nous termes, etc. D'altres aspectes que també haurem de valorar, és si l'usuari pot modificar l'estructura de la base de dades; si podem tenir oberts més d'un diccionari alhora; si pot treballar amb alfabetos no llatins, fent ús de jocs de caràcters estàndards, etc.

— *Alineador*: Fa referència a la possibilitat de convertir textos traduïts anteriorment en memòries de traducció. L'equivalència dels segments segueix les normes de segmentació basades en criteris de puntuació, la qual cosa exigeix una revisió del resultat en tant que hi poden haver equivalències errònies a causa de la diferència de puntuació entre el text original i el text final.

— *Traductor automàtic*: Fa referència a la possibilitat que el sistema de gestió de memòries de traducció faci ús d'un sistema de traducció automàtica per a aquelles frases que la memòria de traducció no hagi pogut traduir. En aquest cas els segments traduïts són marcats pel mateix sistema, de tal manera que el traductor pot accedir de manera ràpida a aquestes oracions per revisar-les.

— *Interfície de l'usuari*: Fa referència al disseny i a la presentació dels elements de la pantalla i a la forma d'interactuar entre el traductor-usuari i el sistema. En aquest sentit, té implicacions directes en l'aprenentatge i en l'ús adequat del sistema, ja que un disseny poc reeixit pot comportar la infrautilització de la seva potencialitat. També en aquesta línia caldrà valorar l'existència de versions amb la interfície localitzada cap al català i d'altres llengües.

Un cop exposats els diferents elements d'un sistema de gestió de memòries de traducció, apuntem tot seguit algunes de les característiques més rellevants dels tres sistemes de gestió de memòries de traducció més implantats en el mercat europeu i català: TRADOS Translator's Workbench, Transit i Déjà Vu.

Translator's Workbench de TRADOS és avui dia el gestor més estès entre els usuaris de la traducció. D'entre els punts més favorables destacariem:

- la seva facilitat d'ús,
- l'editor és el programa de tractament de textos Word,
- el gestor terminològic és molt potent,
- incorpora un corrector de català.

Transit és l'altre gran sistema existent al mercat. S'ofereixen dues versions del programa, una versió *workstation*, pensada per a traductors que treballen de manera autònoma, i la versió *professional*, que conté eines per a la gestió de projectes. Podem destacar els següents aspectes:

- el treball amb corpus de textos marcats,
- possibilitat de treballar amb molts formats d'arxiu diferents,
- el gestor terminològic és molt potent,
- té funcions per a la gestió de projectes (versió professional),
- interfície amb el sistema de traducció automàtica Logos,
- incorpora un corrector de català,
- propera aparició de la interfície d'usuari en català.

Déjà Vu és un sistema que està tenint força acceptació entre els usuaris d'aquests tipus d'eines pel fet d'incorporar prestacions que intenten superar la limitació imposada per les regles de segmentació. Els punts més forts serien:

- fàcil aprenentatge,
- funcions d'assemblatge per a porcions menors al segment,
- creació automàtica d'un lèxic sobre el text a traduir,
- possibilitat de treballar amb molts formats d'arxiu diferents,
- possibilitat d'invertir les llengües de la memòria de traducció,
- propera aparició de la interfície d'usuari en català.

4. Consideracions de caràcter general

La panoràmica ràpida que hem fet sobre la traducció automatitzada ens permet d'establir diferents consideracions en relació amb l'estandardització de la llengua.

Des d'un punt de vista general podem observar que hi ha diversos aspectes i fases del procés de la traducció mecanitzada que influeixen en la producció del català estàndard:

En primer lloc, la forma produïda en el text final, és a dir, el producte lingüístic que resulta de la traducció sotmesa a alguna mena d'automatisme.

En segon lloc, les servituds que emmarquen la preparació dels textos que han d'ésser objecte de mediació automatitzada. Es tracta especialment del que hem anomenat més amunt llençatge controlat.

En tercer lloc, i d'una manera general, els hàbits de producció i de control (o de manca de control) de la forma lingüística, hàbits adquirits en el maneig dels instruments informàtics utilitzats.

Començant pel darrer aspecte, hem de remarcar que l'anàlisi dels diferents instruments informàtics utilitzats pel traductor, fa evident que existeixen algunes eines informàtiques que comporten hàbits reduccionistes en la manipulació de la llengua. L'existència de programes de tractament de textos poc adequats a les especificitats ortogràfiques de la llengua catalana, la necessitat d'emetre missatges, instruccions o informacions de característiques estructurals extremament simples, comporten sovint un ús reduccionista de la llengua que porta a la *simplificació dels estils*. D'altra banda, l'ús generalitzat de correctors ortogràfics, per exemple, pot comportar una certa descurança envers la forma lingüística i també la fossilització d'alguns errors no percebuts per l'usuari.

Pel que fa al que hem anomenat llenguatge controlat, podem dir que és un aspecte que influeix de manera molt important en l'estil de la llengua que intervé en la traducció. L'estil dels textos preparats per a ésser sotmesos a traducció automatitzada, és així objecte d'una important simplificació, de tal manera que el ventall de possibilitats estilístiques queda molt restringit. Qualsevol estructura de realçament hi és expressament evitada, les oracions hi han d'ésser curtes i declaratives, les expressions idiomàtiques informals hi són desaconsellades: els textos resultants apareixen així simples, plans, sense contrastos.

Pel que fa al producte mateix de la traducció automatitzada cal advertir que pot ser objecte de diferents servituds: d'una banda, per exemple, *la traducció automàtica*, que és realitzada sempre en funció de diferents transformacions de la llengua de partida, porta a diferents reduccions de la llengua d'arribada causades per *processos de calc*, o bé a *desviacions* del sentit, a causa d'una insuficient desambiguació. D'altra banda, les *memòries de traducció* comporten forçosament una *monotonia* i una *fragmentació* dels textos, en l'estil resultant. En el cas de la segmentació en paraules podem tenir tant *calcs de les estructures* de la llengua d'origen, com també *equivalències errònies*.

La traducció automatitzada porta, doncs, d'una manera general, a la producció de textos fragmentats i monòtons o amb possibles elements fallits, que resulten de calcs, d'errors o d'inadequacions, sovint també amb estructures que essent gramaticalment correctes són de fet inadequades en la llengua d'arribada.

En síntesi la utilització d'automatismes comporta dificultats per a un desenvolupament adequat de la llengua estàndard en dos àmbits fonamentals:

- 1) Promovent *hàbits lingüístics simplificadors* de la llengua, (tant a causa de l'ús generalitzat de la majoria d'instruments informàtics, com de l'ús específic dels anomenats llenguatges controlats).

- 2) Difonent *textos fragmentats i monòtons*, sense contrastos; i/o amb calcs i contrasentits.

La traducció automatitzada té, doncs, de manera general un efecte reduccionista de la llengua estàndard, de manera que en restringeix la variació i n'uniformitza l'expressivitat. És un fet

conegut, però, que aquests efectes negatius tenen una repercussió que no és la mateixa en tots els casos. Segons el tipus de text que es consideri i l'eina automàtica requerida, els errors poden ésser minimitzats o més fàcilment negligibles. Sempre, però, el text produït per la màquina mostrarà rigideses en l'estil.

Tanmateix, a la part inicial d'aquesta ponència, assenyalàvem que un enfocament adequat de la mediació automatitzada pel que fa a la qualitat lingüística ens porta a considerar que els elements de rigidesa que introdueix la mediació automatitzada no han de comportar forçosament una reducció estilística final de la llengua del text resultant. Remarcàvem que el procés total de traducció no es clou pas forçosament amb la simple intervenció automatitzada pel fet que sempre hi ha (o hi pot haver) la intervenció humana, cloent la tasca global de mediació.⁶

Si ens hi fixem bé, doncs, la mediació automàtica no és pas un capgirament total del procés de traducció sinó que n'és tan sols una forma evolucionada en què els automatismes tenen una amplitud més gran que en d'altres tipus de traducció⁷ i en què les tasques de revisió (correcció i control de qualitat) hi prenen un altre relleu.

En resum podríem dir, doncs, que per tal de tractar adequadament els efectes de la mediació automàtica, és a dir, si volem que el producte resultant de la traducció assistida per ordinador sigui una llengua estàndard de qualitat, rica i variada, caldrà no sols vetllar per un disseny adequat dels instruments informàtics, sinó també caldrà poder comptar amb una formació adequada del revisor humà final (el traductor-corrector-controlador de qualitat).

Allò que pot variar, doncs, en el nostre cas, en relació amb l'esquema tradicional del procés de traducció és que, en la mediació automatitzada, la persona responsable de la revisió final ha de posseir no sols un coneixement profund de la llengua sinó que també haurà de tenir un domini suficient de l'instrument informàtic utilitzat, de les seves potencialitats i de les seves limitacions, tot assegurant la qualitat adequada del producte resultant.

La formació d'aquestes persones expertes en aquest tipus de mediació ha de tenir lloc, sens dubte, al si dels estudis de traducció. Aquests estudis no s'haurien de limitar, però, tan sols a garantir que els coneixements de llengua i d'informàtica, cadascun per la seva banda, fossin aportats al conjunt dels estudiants, sinó que haurien de preveure la integració d'aquests coneixements en un sol procés educatiu que incideixi en tot el procés de mediació, des de la producció i la captació del text original fins a l'obtenció de la qualitat lingüística requerida.

L'experiència de la docència de traducció —avui ja amb més de dos decennis d'estudis sistemàtics al nostre país— permet de fonamentar aquesta hipòtesi de la possibilitat d'assolir la qualitat lingüística adequada, també en el procés de traducció automatitzada.

6. Cal assenyalar, però, que seran més difícils d'aconseguir uns resultats acceptables en aquells processos en què la traducció automatitzada entre dues llengües es faci sempre en un mateix sentit (pel fet que, en aquest cas, els efectes de calc són cumulatius) i en aquells en què el sistema utilitzat sigui menys elaborat, és a dir, que sigui incapaç d'evitar els errors poc perceptibles per una revisió humana final.

7. No hem d'oblidar que també existeixen automatismes clars en tota traducció, si més no, a escala cerebral.

És evident que, com en qualsevol cas de traducció, aquest objectiu de qualitat lingüística no es pot establir de manera abstracta, independentment del temps i del cost de producció. La qualitat requerida per a un text tècnic descriptiu serà, sens dubte, menys costosa que la que requeriria un text argumentatiu d'un article de la premsa diària. En qualsevol cas, però, els costos totals per a l'obtenció de la qualitat requerida no seran mai més grans que els que comportaria la realització de la traducció sense intervenció mecànica.

El que variarà, en aquest tipus de traducció serà així, tal com ho hem apuntat més amunt, la forma i l'abast de la tasca de correcció i de revisió que tindrà lloc en aquest cas. La preparació necessària per a la traducció voldrà dir, doncs al capdavant, una preparació real per a assolir funcions d'estandardització.

D'acord amb aquestes consideracions podem dir que els estudis de traducció —si se saben establir de manera adequada— han de contribuir a formar un dels grups importants d'estandarditzadors. Aquest fet ha de tenir sens dubte un pes important en l'estandardització pel fet que el conjunt de les persones que exerceixen la traducció constitueixen un col·lectiu que, a més, tendeix a desenvolupar-se de manera creixent en la nostra societat.

El punt feble de la traducció automatitzada en relació a l'estandardització no seria, doncs, finalment segons les nostres anàlisis, l'existència de la interposició de la màquina, sinó la dificultat que pot existir —entre diferents usuaris d'aquest tipus de traducció— per reconèixer la necessitat d'una intervenció humana qualificada i suficient en el conjunt d'aquest procés.

5. Incidències informàtiques i professionals

L'automatització de la traducció continua tenint reptes que demanen l'exploració permanent de nous camins. En aquest sentit, cal insistir en el fet que no es persegueix que la màquina produeixi traduccions de qualitat sense intervenció humana, sinó el fet que hi hagi una integració més gran entre els sistemes d'automatització i el traductor humà, especialment en aquells processos més mecànics i repetitius. Dit altrament: hi ha tasques que podem deixar en mans de la màquina i d'altres que haurà de gestionar el traductor humà.

Des d'aquest punt de vista s'ha de produir una integració més gran des de dos vessants:

- 1) El millorament dels sistemes de traducció automatitzada, tant de TA com de TAO; i
- 2) Una orientació en la formació dels traductors que comporti un aprofitament més gran d'aquestes eines.

El millorament dels sistemes de TA dependrà en bona mesura dels avanços que es facin en camps del coneixement com la intel·ligència artificial i la lingüística computacional. El millorament dels sistemes de TAO, com per exemple les memòries de traducció, tindran lloc principalment en dos àmbits:

— Lingüístic: en la gestió i explotació de bases de dades i de corpus paral·lels, incorporant les propostes que l'enginyeria del coneixement (tant pel que fa a augmentar el coneixement lin-

güístic —per exemple la combinatòria de lèxic, col·locacions...— com pel que fa a l'organització de xarxes conceptuals que permetin una extracció més acurada de la informació).

— Informàtic: en la unificació d'estàndards d'intercanvi que permetin un reaprofitament de les memòries de traducció independentment del seu format; en la creació de memòries de traducció gestionables directament a través d'Internet; en una integració més gran dels sistemes de traducció automàtica amb els sistemes de traducció assistida.

Tanmateix, un dels reptes de futur més importants per al desenvolupament i l'aprofitament adequat d'aquests sistemes dins la comunitat internacional continuarà situat en un terreny específicament polític, com el que podria resultar d'una opció pràctica i universal per unes relacions presidides pels principis del plurilingüisme igualitari i sostenible.

Ja hem apuntat en l'apartat anterior algunes de les implicacions que l'automatització de la traducció té en la formació del professional de la traducció. Aquest aspecte, però, l'hem de veure també des de l'òptica de l'aparició de noves demandes professionals relacionades amb l'automatització de la traducció i amb el món de les tecnologies de la informació. Hi ha tasques que un traductor està més ben situat per realitzar, com:

- L'alineació de textos per a la creació de memòries de traducció.
- El manteniment i la gestió de bases de dades terminològiques per a la traducció.
- La gestió de sistemes de traducció automàtica.
- La correcció i el control de qualitat de textos traduïts per mediació automàtica.
- La gestió de projectes de traducció.
- La localització i la traducció multimèdia.
- El disseny i l'elaboració de documentació multilingüe.
- La redacció amb llenguatges controlats.
- Etc.

Per a afrontar aquestes demandes, totes vinculades amb la traducció, i tenint en compte el paper del traductor en l'estandardització de la llengua, cal que els estudis de traducció dissenyin un currículum amb una formació adequada. En aquest sentit, caldrà vetllar de manera especial perquè l'ensenyament de les eines més vinculades amb les fases principals del procés de traducció reposi més sobre l'ensenyament de la traducció que no pas sobre les eines en elles mateixes. Les conseqüències d'aquest enfocament en l'estandardització de la llengua són de pes i no haurien de ser menystingudes.

4

Àmbit de la traducció automàtica i assistida

4.2

Sessió monogràfica:
Els models de traducció
assistida per ordinador

Àmbit de la traducció automàtica i assistida

Joan Vilarnau

Professor de la Universitat Autònoma de Barcelona
i administrador de la llista de distribució electrònica Zèfir

El desenvolupament de les eines informàtiques i la telecomunicació ha comportat molts canvis, entre els quals unes necessitats de traducció molt més grans que uns anys enrere i unes eines —les informàtiques— que permeten al traductor traduir molt més text en menys temps. El propòsit d'aquest tercer bloc —que es va desenvolupar el divendres, 29 de novembre— va ser, precisament, analitzar l'impacte que l'aplicació de les eines informàtiques a la traducció té sobre la llengua estàndard.

Com en els altres dos àmbits, el tercer va començar amb una ponència conjunta dels senyors Carles Castellanos i Ramon Piqué, intitulada *Els avantatges i les servituds de la traducció assistida per ordinador*, un títol prou explícit per a una ponència que incloïa una detallada explicació dels sistemes i productes que s'apliquen en la traducció i les repercussions que comporten en la diversitat estilística. La sessió monogràfica que seguia aquesta ponència, *Els models de traducció assistida per ordinador*, tenia per objectiu presentar propostes d'aplicació real de la traducció automàtica i reflexionar sobre el futur d'aquestes tecnologies amb relació a l'estàndard. Hi van intervenir els senyors Jordi Graells i Ricard Fité, que van aportar l'experiència de l'aplicació de la traducció automàtica al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya i a *El Periódico de Catalunya*, respectivament; el senyor Josep Lacreu, que va parlar del programa de traducció automàtica Salt a la Generalitat Valenciana, i els senyors Xavier Arderiu i Salvador Aparicio, que van reflexionar sobre el present i el futur de la traducció automatitzada i la seva relació amb el model de llengua estàndard.

Aquesta sessió monogràfica va incloure un col·loqui en el qual van poder intervenir qualsevol de les persones assistents. Concretament ho van fer, per ordre d'intervenció, els senyors i les senyores Xavier Arderiu, Lluís de Yzaguirre, Eva Navarrete, Lluís Garcia Petit, Salvador Aparicio, Ramon Piqué, Ricard Fité, Esther Franquesa, Ramon Sistac, Laura Santamaria, Jordi Graells i Jem Cabanes. Al debat general es va tractar novament aquest tema, amb la presentació dels punts tractats durant la sessió monogràfica per part del seu moderador, i a continuació es va obrir un altre col·loqui, amb la intenció de recollir les observacions i suggeriments per a elaborar les conclusions, i hi van intervenir Joan A. Argenter,

Salvador Aparicio, Isidor Marí, Marta Torres, Ricard Fité, Lluís Garcia Petit, Joan Artés i Joan Sellent.

Les conclusions de les II Jornades, doncs, reflecteixen totes aquestes aportacions.

Apropament a una anàlisi de futur de la llengua i de la indústria de la llengua

Salvador Aparicio
Director de SIC, SL

D'ençà que una llengua neix no fa res més que recórrer el camí cap a la seva mort. L'únic que pot esperar és que els seus gens es perpetuïn en una nova línia evolutiva, en un nou llinatge pel qual lluitar.

Cada any moren llengües i dialectes, a tots els continents; estic content d'haver-ne salvat una. (Georges Dumézil —1898-1986—, lingüista i erudit que va documentar i confeccionar un diccionari de la llengua ubikh.)

Una jove veu l'amenaça (I)

Els avenços tecnològics dels darrers anys han donat una nova perspectiva a la visió relativista del temps. Einstein va inferir de la capacitat de modificar l'estat d'un cos i portar-lo fins a la velocitat propera a la de la llum que el temps tenia un comportament relatiu.

La tecnologia actual ens ha forçat a canviar la concepció del temps. Ara els moments també es mouen. En el context de les tecnologies de maquinari informàtic, els anys duren sis mesos; a Internet, en duren quatre.

La veu de la nova tecnologia és una amenaça per a les llengües tecnològicament dèbils, però també és el remei d'aquelles que se'n sàpiguen aprofitar: «La societat que no reïx a canalitzar la pròpia cultura dins el flux de la comunicació digitalitzada perd el tren del futur» (Miquel de Moragas).

Dues són les tecnologies que tindran una incidència cabdal en l'esdevenidor de la llengua: el reconeixement de la veu i la traducció automatitzada.

L'aplicació dels nous sistemes de reconeixement basats en la cognició dels fonemes, els micròfons intel·ligents, l'aplicació d'algoritmes de lògica difosa a patrons sonors i la suma de tots els petits i grans avenços que sorgeixen cada dia permeten, sense grans marges d'error, afirmar que en poc més de deu anys el teclat dels ordinadors serà un record anacrònic d'un passat molt proper.

I aquest serà el nostre primer gran escull. L'ortografia deixarà de ser un maldecap per a estudiants de primària. La sintaxi serà, aleshores, el seu, i el nostre, oïre particular.

Els programes de reconeixement de veu actual es troben encara lluny del que, amb un optimisme envejable, feia servir un del més coneguts (i avançats) com a motiu publicitari: *jo parlo, ell escriu*. Els productes actuals pateixen una manca de coneixement lingüístic de la parla, especialment de la parla natural, i de constituent psicològic. Ningú no parla substituint les pauses per «coma» o per «punt» ni acaba una pregunta dient «signe d'interrogació».

Però en la seva maduresa parlar a l'ordinador serà un acte natural del qual moltes llengües es veuran excloses.

Per contra, la traducció automàtica, flagell de traductors i riota de lingüistes, pot esdevenir el millor aliat de la llengua.

Les tecnologies actuals, i molt probablement les futures allà on abasta la imaginació científica, no resoldran el problema del traductor universal. Traduir és pensar, i construir màquines que pensin desperta totes les nostres pors. Però el que sí que assenyalen, com si d'una brúixola tremolosa es tractés, són les possibles dreces que ens apropen a eines bilingües prou fiables. La llengua és infinita, però alhora predictable i els recursos habituals dels seus usuaris són limitats.

Dues són les tecnologies que es fan servir per a la traducció d'informació en format electrònic: la traducció automàtica i la traducció assistida. L'única sortida raonable d'aquest coll d'ampolla on ens trobem és sumar esforços.

El cost de perfeccionament dels traductors automàtics fins a cotes de fiabilitat properes al 100% és asimptòtic amb la impossibilitat. Recursos de transferència sintàctica, de generació de metallenguatges ens acosten a la frontera, però són incapaços de travessar-la. Provar de desambiguar la llengua és lluitar contra la seva pròpia naturalesa.

Per contra, la possibilitat de comparar patrons sintàctics i semàntics preestablerts comença a ser una possibilitat econòmicament viable. Al mercat fa temps que es poden trobar productes on el flirteig entre traducció automàtica i memòria de traducció és un fet (T1, TRADOS o ATRIL en són un bon exemple).

Els resultats, els acceptables, encara són lluny.

Per començar els algorismes de la llengua són encara força desconeguts, i encara ho és més la manera de reduir-los a operacions matemàtiques coherents. Però els treballs en aquesta línia són constants. CREL, CLIC, IULA... i molts altres són referències fàcils i encoratjadores.

Però el coneixement cal aplicar-lo, i per fer-ho cal disposar d'uns corpus de text paral·lel de magnituds ciclòpies i perfectament acotats. L'emmagatzemament de memòries de traducció és gairebé una fal·lera entre els traductors *tecnològicament avançats*. Institucions, empreses i professionals liberals de la llengua recopilen informació, malauradament sense cap criteri estandaritzat. TMX o Martif, si bé solucions parcials i incompletes, són totalment desconeguts per un nombre molt elevat d'usuaris de les tecnologies de traducció assistida.

Coneixement i dades són un tamboret de dues potes al qual cal un gestor de dades, un ordinador, de potència i capacitat de càlcul inabastable ara per ara.

La nanotecnologia i l'aplicació dels principis de la mecànica quàntica al desenvolupament de productes informàtics ens obre la porta a especulacions poc sibil·lines. En poc més de vint-i-cinc anys, nanoconductors de carboni, commutadors moleculars, emmagatzemament de dades en estructures cristal·lines, permetran capacitats de càlcul i de gestió de dades que requeriran noves unitats de mesura.

Aquesta terra de promissió es dibuixa en un horitzó de poc més d'un quart de segle. La veritable era digital encara ha d'arribar. Utopies de somiadors podran fer-se realitat: ordinadors de la mida d'un gra de sorra, previsió climàtica, anàlisi genètica, i qui sap què, a més de traductors universals.

Però no tothom hi serà present. La major part de les llengües no hi seran a temps.

A més, tampoc no podem oblidar el component sociolingüístic del problema.

En un entorn socioeconòmic on preval la *ratio cost/benefici*, el manteniment de símbols d'identitat es fa a costa de voluntats personals i polítiques. La pèrdua de valors és un fet constatat. Abandonar una reivindicació activa, fins i tot militant, de la defensa de la llengua i adoptar una postura conformista és un perill que una llengua com la catalana no pot permetre's.

En un entorn social que avança cap a la unió paneuropea podem observar senyals prou evidents d'evolució lingüística i cultural. De les onze llengües oficials reconegudes per als 377 milions d'habitants de la Unió Europea, el 95% de la documentació generada es troba disponible, només, en anglès o en francès. Llengües tan significatives i potents com l'espanyola o l'alemanya han de compartir amb altres set idiomes un misèrrim 5% de quota de mercat. Quan es trigarà a adoptar una llengua franca? Només és qüestió de temps.

Cal, doncs, esmerçar recursos i esforços per a provar d'evitar l'inevitable? Provem-ho.

Una jove veu l'amenaça (II)

Les noves generacions, nascudes i formades en les lleis de la competitivitat i la productivitat poden arribar a qüestionar la validesa de determinats conceptes inamovibles per a nosaltres. Les veus del trilingüisme a Catalunya són ja un fet. I volen saber què els en compensarà l'esforç.

Les empreses estrangeres manifesten «una preocupació latent» per l'existència del català com a element desincentivador per impulsar les seves activitats a Catalunya. Les *Majors* fa temps que ens etziben bastonades, ara ja sense cap mena de pudor i els mercats laborals evolucionen cap a un mestissatge on prevalen molts altres valors aliens a la llengua.

En una societat on el temps i els costos són els valors més preuats la millor moneda de canvi és l'estalvi de temps i de diners.

Però, en canvi, el mercat de la llengua a Catalunya es troba marcat per un fort sentiment català. Pel nostre pes demogràfic podem considerar-nos una veritable potència en coneixement, investigació i desenvolupament de productes relacionats amb la nostra llengua i amb la llengua en general. Ara bé, tota aquesta potencialitat pateix, en general, una manca de planificació global, especialment des de les diverses plataformes públiques.

Podem ser un dels pobles amb més pàgines web per habitant, però amaguem el cap sota l'ala al fet que generen un volum de negoci molt inferior a les seves homòlogues en castellà o anglès. Les nostres universitats virtuals són de les millors del món, però la seva supervivència depèn de la seva expansió en mercats estrangers. Desenvolupem productes d'alt nivell tecnològic, però els hem de posar una interfície en anglès si volem projectar-los com a productes rendibles. Disposem d'un bon grapat d'opcions adaptades a la nostra llengua, però, o han estat mal gestionades (el cas del Windows 98 en català), o ens hem conformat amb un breu maquillatge facial (la data automàtica en català al Microsoft Word pren la ridícula forma de «diumenge, 29 / abril / 2001» quan el mateix programa compta amb recursos suficients per controlar el problema de l'apostrofació de la preposició).

Tot aquest ventall de queixes no ens portarà enlloc.

En futurologia, i no parlem de cap altra cosa, hi ha tres temps ben definits: és massa tard, aquest és l'últim tren i encara tenim temps per fer proves. Estem a les acaballes d'aquest darrer estadi, encara som a temps de provar, d'equivocar-nos i de rectificar, encara som a temps d'escollir entre més d'un camí.

Ara, la pregunta obligada sorgeix sense esforç: quins són aquests camins? I la resposta és clara: els que la imaginació i el coneixement ens marquin.

Calen moltes més inversions en el reconeixement de la parla: en investigació, en tecnologia del so i en desenvolupament de productes. L'actual oferta de mercat es redueix a un producte desenvolupat per Philips, el FreeSpeech, que és poc més que inoperant.

Calen moltes més inversions en lingüística aplicada i en lingüística computacional. El mercat de la indústria de la llengua necessita nous coneixements en què fonamentar el desenvolupament de nous productes. Sense una empenta seriosa en aquest camp no podrem resoldre els tres reptes que molt encertadament defineix en la seva presentació el CREL: el repte econòmic de la concurrència en el mercat lingüístic; el repte cultural de la supervivència de les llengües com a llengües vehiculars aptes per a qualsevol tipus de comunicació i tractament; i el repte polític d'adaptació a la modernitat i d'inserció en el multilingüisme.

Calen nous plantejaments de política de la llengua que en fomentin l'ús i abarateixin els costos de conviure en una societat plurilingüe: disponibilitat real dels fons de dades públiques i la seva adaptació a formats estàndards que permetin la seva reutilització en qualsevol àmbit, públic o privat.

Cal un nou plantejament, més coordinat, a la societat electrònica: recopilar i classificar tot el que hi ha a la xarxa que faci referència a la llengua catalana en un únic portal independent, és a hores d'ara, un projecte inajornable.

Calen nous plantejaments educatius. Els professionals i els estudiosos de la llengua, en una gran majoria, presenten grans mancances formatives en tecnologies que els haurien de ser molt properes. I els nous professionals que surten de les nostres universitats no es troben en condicions gaire més bones pel que fa a aquest apartat.

Cal un nou plantejament polític més bel·ligerant, però alhora més conseqüent. Les justifica-

cions i les solucions donades, per exemple, en el cas de la traducció de la darrera fornada d'aplicacions Microsoft, amaguen un desconeixement esfereïdor del tema.

Molts més són els camins que hauríem de fer, però parafrasejant un americà famós no hem de preguntar-nos què pot fer la tecnologia per nosaltres sinó què podem fer nosaltres per la llengua i adonar-nos que ja que Mahoma s'apropa molt lentament a la muntanya, potser fóra bo que la muntanya s'atansés una mica cap a Mahoma.

Amb la recança que sempre fa obrir la capsa dels trons, el marc d'aquestes Jornades és el més adient per llançar la pregunta a l'aire. És possible interactuar sobre la llengua per tal de facilitar l'entesa home-màquina? És possible dissenyar un nou estàndard, un llenguatge controlat per a registres determinats? Com s'hauria de fer, a què es podria renunciar? N'ignoro les respostes, però crec saber el temps de què disposem per obtenir-les.

Ens apropem al centenari d'una època de discussions, pactes i resolucions que van elevar el català al rang de llengua moderna. Potser és l'hora de reprendre de nou aquest tarannà.

Al cap i a la fi, fa temps que se sap, que va ser en fer-se un xic ençà que va néixer l'Empordà.

Eines informàtiques de suport a la traducció: tendències actuals i camps futurs de desenvolupament

Xavier Arderiu
Traductor

En aquest article intentaré exposar breument l'estat actual d'aplicació de les tecnologies informàtiques en l'àmbit professional de la traducció. Repassaré breument els principals programes del mercat, la forma com interactuen i finalment proposaré algunes possibles tendències d'actuació futura en aquest camp.

1. Les tecnologies actuals

En l'actualitat, podem afirmar que les tecnologies relacionades amb les memòries de traducció i la gestió de terminologia tenen un grau d'aplicació elevat en el sector professional de la traducció.

Pel que fa a les memòries de traducció, les empreses, els professionals independents i els organismes públics o privats amb departaments interns de traducció i documentació tenen al seu abast diferents programes existents en el mercat (alguns dels més estesos a casa nostra serien TRADOS Translator's Workbench, STAR Transit, ATRIL Déjà Vu).¹ En alguns casos utilitzen les seves pròpies eines internes, com en el cas del programa IBM TranslationManager/2, que de ser pioner en el camp dels programes gestors de memòries de traducció ha passat a quedar gairebé exclusivament restringit a un ús intern per part dels diferents centres de traducció d'IBM repartits pel món, o fins i tot el cas de Microsoft, que progressivament està incorporant els programes de TRADOS (empresa de la qual posseeix un percentatge important de les accions) com a eines estàndards de treball. Ens trobem també amb el cas de grans proveïdors de serveis de traducció, a escala internacional, que han optat per desenvolupar les seves pròpies solucions de memòries de traducció: SDL, amb el seu programa SDLX, Alpnet, amb el seu programa WinJoust, de poca difusió externa, o Lionbridge, amb el ForeignDesk.

1. A l'article «Catàleg de sistemes de memòries de traducció», de Pilar SÁNCHEZ-GUJÓN, publicat a la revista *Tradumàtica* [en línia] <<http://www.fti.uab.es/tradumatica/revista/sumari/sumari.htm>>, trobareu una llista detallada dels programes gestors de memòries de traducció que hi ha disponibles al mercat.

Tots aquests programes incorporen eines que permeten reaprofitar traduccions antigues realitzades sense memòria de traducció, sempre que es conservi en suport informàtic la versió original i la traduïda. Són el que anomenem programes d'alineació, que aparellen cada segment del document original amb la seva traducció corresponent, i emmagatzemen els parells en una base de dades, que directament o posteriorment es convertirà en memòria de traducció.

TRADOS, amb el seu programa Translator's Workbench, va implantar la seva hegemonia en el mercat a partir de mitjan anys 90, i encara la manté; els principals competidors, STAR Transit i ATRIL Déjà Vu, malgrat ser productes d'una qualitat perfectament comparable, no han assolit la quota de mercat de TRADOS a escala mundial, tot i que sembla que progressivament guanyen adeptes.

Els programes de gestió de terminologia han estat molt relacionats tradicionalment amb el desenvolupament de les memòries de traducció. De fet, podem dir que els principals programes de gestió de memòries de traducció tenen el seu corresponent programa gestor de terminologia, per treballar de forma interactiva. Així podríem parlar de TRADOS MultiTerm, Transit TermStar i també del gestor de terminologia incorporat al programa ATRIL Déjà Vu. Sembla que en aquests últims anys aquestes solucions han perdut una mica de protagonisme davant la progressiva implantació dels gestors de memòries de traducció. Així, TRADOS ha estat endarrerint durant bastants anys la revisió de la seva versió de MultiTerm, afavorint el desenvolupament de Translator's Workbench, i podem dir que en l'actualitat l'elecció dels gestors de terminologia en l'àmbit professional generalment se subordina a l'elecció del programa de gestió de memòries de traducció.

Finalment, cal simplement comentar que qualsevol de les tecnologies, i més específicament els programes esmentats anteriorment, suporten sense cap mena de problema el treball en català.

2. Les tecnologies emergents

La implementació d'aquestes dues tecnologies (memòries de traducció i gestió de terminologia), és complementada per altres tipus d'aplicacions, que les diferents corporacions implicades en el sector de la traducció tenen també al seu abast. Esmentarem ràpidament l'existència progressiva de programes destinats a facilitar o millorar la gestió dels projectes, específics per al sector de la traducció, com el programa LTC Organiser, de Language Technology Centre, o el nou mòdul de gestió de projectes incorporat a l'última versió de TRADOS Translator's Workbench, anomenat Workspace.

Pel que fa a la traducció automàtica, sota aquesta denominació apleguem totes les tecnologies en les quals a partir d'un text original i amb la intervenció exclusiva de sistemes informàtics obtenim un text traduït. Amb unes bases teòriques i pràctiques molt anteriors a les de les memòries de traducció, les diferents iniciatives d'investigació en el camp de la traducció

automàtica han passat per diverses etapes de desenvolupament al llarg dels anys. Inicialment, la traducció automàtica es va percebre com una possible amenaça per als traductors, però en l'actualitat s'ha consolidat com un possible complement a la seva feina. Podem afirmar que les memòries de traducció han agafat el protagonisme que originàriament se suposava que assumiria la traducció automàtica. A escala internacional, i entre els productors multilingües, cal destacar les empreses Sail-Labs, empresa alemanya amb un centre de desenvolupament de parells de llengües a Barcelona, SYSTRAN, empresa francoamericana pionera en les tecnologies de traducció automàtica, amb més de trenta anys d'activitat, Softissimo, propietari de la tecnologia i el grup de productes Reverso, i IBM, que continua desenvolupant iniciatives en aquest camp, a través de la seva empresa Alphaworks i el seu centre de desenvolupament i recerca a Nova York, que recentment ha incorporat la seva tecnologia al conjunt de programes WebSphere. Cal esmentar, per la qualitat especial del seu producte, en l'àmbit europeu, l'empresa alemanya LinguaTec, hereva de la tecnologia d'IBM i propietària del software Personal Translator, reconegut àmpliament com el millor paquet de software de traducció automàtica, amb la limitació de comptar amb dues úniques combinacions de llengües (alemany-anglès i alemany-francès).

A l'àrea lingüística de parla catalana ens trobem amb quatre models diferents adreçats a elaborar solucions informàtiques de traducció automàtica bidireccional català-castellà. Es tracta de les solucions de Sail Labs, que funcionen en una plataforma Sun, la iniciativa Internostrum de la Universitat d'Alacant, accessible mitjançant un servidor d'Internet, el programa Salt de la Generalitat Valenciana (amb el seu programa corresponent adaptat al dialecte oriental, Autotrad Ara), en plataforma Windows, i la tecnologia utilitzada pel diari *El Periódico*, vinculada comercialment amb l'empresa AutomaticTrans. Les proves realitzades amb alguns d'aquests sistemes mostren que el nivell de qualitat final de la traducció és molt correcta en tots ells, facilitada enormement per la proximitat estructural d'ambdues llengües. De cara a usuaris professionals, podríem aproximar un grau d'error (frases traduïdes no utilitzables) del 15%, quan en la majoria de combinacions de llengües europees ens movem en uns graus d'error acceptables propers al 25-30%.

3. Relació entre traducció automàtica i memòries de traducció

Pel que fa a la relació entre les memòries de traducció i la traducció automàtica, bona part dels programes gestors de memòries de traducció incorporen la possibilitat d'interactuar d'alguna manera amb la traducció automàtica. Alguns dels programes de traducció automàtica permeten també que l'usuari emmagatzemi el producte d'una traducció feta per la màquina en memòries de traducció (Sail Labs, LinguaTec).

Cal destacar també que els grans grups internacionals de serveis relacionats amb la traducció han començat a interessar-se activament pel camp de la traducció automàtica. Així, SDL ha adquirit recentment l'empresa americana Transparent Language per incorporar la tecnologia

Transcend al seu programa de gestió de memòries de traducció SDLX, amb la qual cosa pot oferir a grans clients un conjunt de solucions integrades que inclou traducció automàtica, memòries de traducció i serveis de postedició, sense la intervenció d'altres empreses en el procés. Berlitz col·labora activament amb SYSTRAN i Lionbridge ha signat recentment un extens acord de col·laboració amb Sail Labs.

4. Qüestions pendents i futures tendències

Com he comentat anteriorment, la utilització de les memòries de traducció en el sector professional està ben assentada, i en aquest sentit la principal incògnita de cara al futur se centra en els possibles programes i estàndards que dominaran el mercat. Pel que fa als estàndards, sembla que el TMX, reconegut com a estàndard d'intercanvi de memòries de traducció, s'acabarà imposant, tot i que la seva implantació, avui per avui, encara no està generalitzada. Pel que fa als programes, sembla difícil que TRADOS perdi fàcilment la seva hegemonia, tot i que sembla que STAR i ATRIL retallaran progressivament la seva quota de mercat.

La situació de l'ús de la traducció automàtica és ben diferent, i ofereix una sèrie d'incògnites que alhora es converteixen en possibles camps de desenvolupament.

Els grans problemes que els usuaris professionals han trobat en la traducció automàtica han estat, habitualment, els següents:

a) **Qualitat.** Les expectatives elevades de qualitat dels potencials usuaris fan que tradicionalment es consideri que la qualitat general de les traduccions generades pels programes de traducció automàtica és molt baixa. Un estudi més aprofundit d'aquesta qüestió demostra que molta part dels problemes que s'atribueixen a la qualitat de la traducció automàtica tenen una relació directa amb la baixa qualitat dels documents originals que es tradueixen, i també que l'elevat grau d'expectatives de qualitat dels usuaris sovint és fruit d'una manca de coneixement sobre les possibilitats i els usos idonis del software de traducció automàtica.

b) **Terminologia.** Una altra queixa tradicional dels usuaris de la traducció automàtica ha estat la poca adequació terminològica o de registre de la traducció automàtica. La incorporació de lèxics específics o l'ajut de les eines d'extracció de terminologia sovint no es tradueix en una millora de la qualitat de traducció, i tampoc s'ha acabat de trobar un bon model per tractar el tema de la traducció no desitjada dels noms propis, percebut molt negativament per part dels usuaris finals.

5. Futurs reptes per al català

a) La visió global a l'àrea de llengua catalana, en definitiva, és la següent: tenim perfectament al nostre abast un ampli ventall de programes que ens permeten treballar amb memòries de tra-

ducció. Tenim també a la nostra disposició quatre diferents tecnologies de traducció automàtica per elegir, amb un grau de qualitat de traducció suficient. El primer repte, doncs, és fer que aquestes memòries de traducció i la traducció automàtica es combinin efectivament i permetin una millora de la producció i de la qualitat final de les traduccions. Tard o d'hora, les empreses i organismes públics de l'àrea lingüística catalana responsables de tecnologia relacionada amb la traducció automàtica hauran d'adaptar els seus programes per tal que incorporin memòries de traducció o per aportar als possibles clients solucions d'interacció entre la traducció automàtica i la traducció assistida.

b) Paral·lelament, cal un major desenvolupament d'eines informàtiques que permetin ajudar a controlar la qualitat dels documents originals, com a pas previ al procés de traducció. Els correctors ortogràfics i gramaticals tradicionals (corrector de l'MS Word, WordCorrect, etc.) s'han mostrat insuficients en aquest sentit. Calen eines d'anàlisi similars al que en el cas de l'anglès s'està fent des de fa bastant de temps amb el llenguatge controlat, i que en el cas d'altres llengües com el català està en un estadi molt incipient.

c) Cal, finalment, donar una empenta a la utilització de les eines d'anàlisi i extracció terminològica, i cal fer que els programes existents de traducció automàtica incorporin plenament la possibilitat d'incorporar bases de dades terminològiques de programes externs.

En definitiva, el que es planteja és una major necessitat d'investigar en camps nous, amb vista a millorar la qualitat final de les traduccions, tant si es fan exclusivament utilitzant memòries de traducció com si s'utilitza el suport de la traducció automàtica. Més que no pas insistir en el desenvolupament de més iniciatives relacionades amb la traducció automàtica entre català i castellà, o en la millora de la qualitat de traducció proporcionada pels programes existents, sembla que el camp d'investigació que queda més descobert, avui en dia, és el de la millora del procés previ a la traducció, com a clau per millorar de forma ostensible el resultat final, és a dir, els textos traduïts.

El programa de traducció d'*El Periódico*

Ricard Fité

Coordinador lingüístic de l'edició catalana
d'*El Periódico de Catalunya*

L'edició en català d'*El Periódico de Catalunya* ha complert quatre anys, i el que podem dir un cop transcorregut aquest període és que el programa d'ajuda a la traducció que fem servir ens va la mar de bé, ja que ens permet fer el diari cada dia i tancar-lo a l'hora, sense que el procés de producció hagi variat gens ni mica: el diari s'escriu en castellà, passa per un programa de traducció i un grup d'editors revisa el text resultant per donar-li la forma definitiva. I si bé és evident que el programa ens va més bé que fa quatre anys gràcies al manteniment que en fem nosaltres mateixos, també ho és que no ha estalviat ni un sol lloc de treball. És a dir que el pas del temps ha desmentit la idea que la postedició seria cada cop menys rellevant i menys necessària. No és veritat. Com a traductors, ens estalviem de picar el text, i prou. No ens estalviem de revisar-lo atenent a la forma i al sentit. Per això som trenta-set lingüistes en plantilla, i dotze més per fer substitucions al llarg de l'any i sobretot a l'estiu. Fins i tot som un equip més nombrós encara que fa quatre anys, perquè fem més productes en català, els suplementes que no fèiem al començament, o sigui més pàgines.

Com és el programa

El programa d'*El Periódico* és tan i tan senzill, que acaba convertint-se en peculiar. Diuen els experts en lingüística computacional, i en aquesta taula n'hi ha uns quants, entre els quals no m'incloc, que existeix la traducció automàtica, la traducció assistida i la traductora d'*El Periódico*, que sembla que no és ni una cosa ni l'altra. Sigui com sigui, aquest programa que ens permet fer el diari cada dia funciona per comparació, mai per anàlisi. No té regles d'anàlisi gramatical ni regles lèxiques. I això és bo o és dolent?, us preguntareu. Doncs, finalment, i contra tots els pronòstics que al seu moment es van formular, entre els quals ara sí que incloc el meu, és més bo que no sembla. El programa és, efectivament, molt beneït: davant de cada paraula-estímul reacciona sempre amb una mateixa paraula-resposta, sempre la mateixa, sense tenir en compte el context. No li demaneu intel·ligència morfològica ni sintàctica ni semàntica, només

coneix l'ortografia i el lèxic que volem que conegui. Per no saber, no sap si una paraula és masculina o femenina, ni si és singular o plural, ni si és un substantiu o un adjectiu o una forma verbal o un adverb o una preposició. (Posats a dir la veritat, l'únic que sap és com funcionen l'apòstrof i les contraccions. Són les úniques regles que té, i encara, perquè sap apostrofar mentre la regla catalana és regular, ja m'enteneu: perquè tant li fa si una paraula masculina comença amb vocal, amb semiconsonant o amb *hac* aspirada: la regla arrasa i ho apostrofa tot. I una *essa* és una *essa*: no pretengueu que distingeixi si és líquida o no. I com que sap que el famós *la* no s'apostrofa davant les *is* i les *us*, doncs no ho farà mai, per més tòniques que siguin aquestes *is* i aquestes *us*.) Però, precisament gràcies a aquesta simplicitat, en qualsevol moment del procés de producció es pot tenir accés directe i immediat als motius pels quals el programa ens ha servit un sintagma incongruent. Un disseny tan simple potencia la transparència dels resultats, i per tant fa molt més detectables les males traduccions. El programa té una base de dades amb més de 400.000 paraules en castellà, a cada una de les quals li correspon una paraula en català, i només una. Així de senzill.

Si el programa acabés aquí, els editors tindriem bastant més feina, i potser hauríem de ser més dels que som i tot per poder enllestir les pàgines a l'hora convinguda. Però no acaba aquí. Al costat de l'esmentada base de dades de paraules, el programa disposa d'una base de dades de seqüències en castellà, a cada una de les quals li correspon una traducció catalana. Gairebé 100.000 seqüències. I gràcies a aquesta base de dades de seqüències, que actua abans que la base de dades de paraules, el programa resulta més fiable. Amb un exemple es veurà prou clar. Segons la base de dades de paraules, *dos tarjetas* són *dos targetes*, perquè hi té *dos = dos* i *tarjetas = targetes*. Segons això, estariem condemnats a trobar-nos sempre *dos targetes*. L'única manera d'aconseguir que el programa faci bé la traducció de *dos tarjetas* (almenys en català central, que distingim entre *dos* i *dues*) és introduint a la base de dades de seqüències el sintagma *dos tarjetas = dues targetes*, i així successivament amb tots els substantius femenins comptables del diccionari de la llengua: *dos mujeres = dues dones*, *dos camisas = dues camises*, *dos sillas = dues cadires*, *dos guitarras = dues guitarres*, etcètera, etcètera, etcètera. Tres vegades etcètera. Perquè es vegi la magnitud del problema. Aquesta possibilitat d'introduir seqüències també ens soluciona els errors que comet la regla de l'apòstrof, i d'aquesta manera el programa acaba fent bé els casos no regulars: *el iogurt*, *de Hudson*, *l'staff* i *l'illa*.

Com es manté el programa

Ara sí que el programa s'acaba aquí. I aquí en comença el manteniment. El fa un dels trenta-set lingüistes esmentats, que no és pas informàtic. Aquest és un altre dels avantatges de l'eina que tenim: la seva simplicitat tècnica fa que el manteniment no requereixi coneixements informàtics, sinó simplement lingüístics i, això sí, una gran dosi de lògica, intuïció i sentit comú. Per exemple, una de les feines de manteniment consisteix, des de fa quatre anys, a anar intro-

duint a la base de dades seqüències com les que acabo d'esmentar, amb criteris tan pragmàtics com els que es deriven de la mateixa productivitat diària. Seguint amb el mateix exemple de *dos/dues*, davant el descoratjador panorama que suposa haver d'entrar a la base de dades totes les seqüències possibles de *dues* + substantiu femení segons el contingut del diccionari de la llengua, i aquest només és un cas entre milers, hem optat per introduir-hi només les seqüències d'aquesta mena que han aparegut alguna vegada en els textos del diari, i aquest constitueix un dels criteris amb què de mica en mica hem anat adaptant el programa a les nostres necessitats: partint dels errors que hem hagut d'esmenar cada dia.

L'experiència ens ha demostrat que és possible millorar la qualitat del programa a còpia d'anar combinant la informació que donem a la base de dades de paraules amb la que donem a la base de dades de seqüències. Es tracta d'anar provant solucions, i si veiem que no ens van bé, podem fer marxa enrere immediatament. Agafem, per exemple, un terme com *sosa*, substantiu i adjectiu. Per la base de dades de paraules resollem l'adjectiu, i li diem que *sosa* = *insípida*. Per la base de dades de seqüències resollem el substantiu, i li diem que *sosa cáustica* = *sosa càustica*, *sosa dura* = *sosa dura* i *sosa comercial* = *sosa comercial*. Fins al dia que el programa ha de traduir el sintagma *sosa líquida*, o bé *sosa en malas condiciones*, en què *sosa* és substantiu, i la base de dades no té aquestes seqüències. Què fa aleshores el programa? Tracta el mot *sosa* com si fos l'adjectiu i li clava *insípida líquida* i *insípida en males condicions* respectivament. Doncs tornem-hi: li diem a la base de seqüències que *sosa líquida* = *sosa líquida*, i *sosa en malas condiciones* = *sosa en males condicions*, i un altre dia ja ho farà bé. El problema és sempre el mateix: no és possible preveure-ho ni resoldre-ho tot, però sí anar tapant forats. Aquestes seqüències, unes més útils que altres, són com granets de sorra que contribueixen modestament a fer el programa més eficaç.

Un altre exemple seria el mot *médico*, substantiu i adjectiu alhora, amb traducció diferent segons sigui la categoria gramatical. Doncs en aquest cas el que ens surt més a compte és que la base de paraules tingui l'equivalent com a adjectiu, *médico* = *mèdic*, i per la base de seqüències resollem el substantiu: *un médico* = *un metge*, *el médico* = *el metge*, *varios médicos* = *uns quants metges*, etcètera. En realitat, per la base de seqüències podem resoldre tot allò que tingui una traducció invariable, al marge de categories gramaticals. Així, si en la base de dades de paraules hi ha *parte* = *part* i *médico* = *mèdic*, per evitar l'automàtic *part mèdic* caldrà introduir a la base de seqüències *parte médico* = *comunicat mèdic*, en què *mèdic* és adjectiu. És qüestió d'anar fent segons el cas.

A això ens dediquem. I això no vol dir que estiguem esperant que arribarà un moment que el programa ja no cometrà errors. Algú s'ho pensava al començament. Però ja no s'ho pensa. La postedició és i serà sempre imprescindible, perquè hi ha errors evitables i errors inevitables. *Dos targetes* és un error que podem evitar per sempre, amb la introducció de la seqüència corresponent. En canvi, *aliento*, *tanto*, *alcanzar*, *esas*, *cuyo*, *le* i *lo*, per exemple, són paraules que la màquina no ens traduirà mai. Fixeu-vos que no he dit *no ens traduirà mai bé*, sinó *no ens traduirà mai*, perquè ho hem decidit així. La senzillesa del programa ens permet triar entre donar

un equivalent a una paraula sabent que no sempre serà la traducció correcta, o bé no donar-li cap equivalent per poder tenir la certesa que la màquina «no ha traduït». En el primer cas, l'editor del text corre el risc que li passi per alt una traducció que atempti contra el sentit i la coherència de la frase. En el segon cas, sap que el programa «no ha actuat», és a dir que ha deixat la paraula tal com se l'ha trobada, sense traduir, i que segurament haurà d'actuar ell. I ho sap, formalment, perquè li apareix entre angles i de color vermell. L'experiència d'aquests quatre anys ens ha portat a preferir cada cop més aquesta segona opció (és a dir, que el programa no tradueixi), perquè fa disminuir considerablement el percentatge d'errors que li poden passar per alt a l'editor, i per tant fa augmentar en la mateixa proporció la qualitat final de la traducció.

No cal dir, d'altra banda, que portar a terme el manteniment del programa amb aquest criteri va en contra de la idea simplista, però molt estesa entre alguns fabricants de programes traductors, segons la qual la qualitat de l'eina és directament proporcional a la quantitat de paraules que és capaç de traduir, capacitat que expressen sense rubor en tants per cent: «Tradueix el noranta-tres per cent del text original!», et diuen cofois, recalcant la xifra. No descobreixo res de nou si dic que la quantitat d'entrades de què disposa la base de dades és un dels grans arguments, si no el principal, que esgrimeix algun fabricant per persuadir el comprador de la fiabilitat del seu producte. Però tampoc descobreixo res de nou si dic que la qualitat d'un programa de traducció, sigui de la mena que sigui, automàtic, assistit o de color de catxumbo, no es pot avaluar segons la quantitat de paraules que és capaç de traduir, sinó segons la quantitat de paraules que és capaç de traduir bé. L'adverbi *bé* és fonamental perquè tots plegats ens puguem entendre sense enganyar-nos. Per això el manteniment del programa consisteix, com és lògic, a donar d'alta paraules i seqüències que no tenia, però també a donar-ne de baixa quan descobrim que no genera traduccions fiables. I això últim passa més sovint que no sembla.

Altres aspectes del manteniment són:

- 1) Donar informació al programa sobre què ha de fer quan es troba una paraula en majúscula. D'entrada, el programa no distingeix una majúscula d'una minúscula. No dic que no ho pugui distingir. Simplement, dic que no ho fa. Una decisió que vam haver de prendre al començament va ser si ens estimàvem més que no traduís cap paraula en majúscula o que les traduís totes. Caixa o faixa. Què és millor: tot o res. La intuïció ens va portar a preferir que ho traduís tot, pensant en la gran quantitat de paraules en majúscula que s'han de traduir, des dels topònims amb forma tradicional catalana fins als noms propis transparents d'institucions públiques, sense oblidar les transcripcions dels simpàtics antropònims russos i àrabs, que no tenen la culpa, pobrets!, de no utilitzar l'alfabet llatí. Però la servitud ha consistit a haver de donar al programa la informació necessària perquè un cognom d'alfabet llatí *traduïble* quedi salvat de la diguem-ne transformació gràcies a la majúscula. És a dir, *punte* en minúscula serà *pont*, però en majúscula continuarà sent *Punte*. El problema és que aquesta informació l'hi hem hagut de donar cas per cas, al programa, després d'haver pres la decisió esmentada. I això és feina. Una feina interminable, d'altra banda, si pensem que tot cognom és susceptible de confondre's amb un nom comú. I si pensem, també, que el programa no distingeix entre llengües i processa tota

la informació com si fos castellà. Per aquest motiu, l'actor nord-americà *Lee Marvin* es converteix els primers dies en *Llegeix Marvin*. I un conte en català com *La cigala i la formiga*, citat així en l'edició del diari en castellà, es transforma en *L'escamarlà i la formiga*. I si et passa per alt, cosa no gens difícil si tenim en compte la versemblança de la traducció, original al marge, ja has begut oli davant l'estimat lector, t'has cobert de glòria i has acabat fent un pa com unes hòsties. És a dir: el ridícul més espantós. Qui pensi, doncs, que la postedició és estalviable, ja sap a què s'exposa. Perquè el programa, diria que cap programa, no té el coneixement del món que sí que tenim les persones.

2) Donar informació al programa sobre alternatives de traducció quan no volem que tradueixi res. L'editor té la possibilitat de visualitzar el diccionari de la traductora i comprovar si una paraula o una seqüència són a les bases de dades o no, i amb quin equivalent. En el cas que no vulguem que tradueixi res, aquest diccionari permet contenir informació sobre possibles alternatives, no precisament sinònimes, o bé informació que justifiqui per què no es vol que una determinada paraula o seqüència siguin traduïdes. Per exemple, *pincho* apareix no traduït, en vermell, i si volem saber per què, el diccionari del programa ens diu que, si som en una taverna basca, n'hem de dir *pintxo*, a la basca, i que genèricament n'hem de dir *broqueta*. De tal manera que en qualsevol moment del procés d'edició del text podem saber per quin motiu la màquina ha traduït o ha deixat de traduir el que sigui, i quines solucions concretes ens ofereix davant el cas que ens ocupa.

Influència del programa en la llengua d'*El Periódico*

No hi ha dubte que la utilització d'un programa de traducció contribueix a homogeneïtzar el model de llengua que es fa servir, molt més que no pas un llibre d'estil. *El Periódico* mateix n'és un bon exemple, si es compara el procés d'elaboració del diari en castellà i en català. En castellà hi ha centenars de mans diferents, entre redactors, corresponsals i col·laboradors, i els editors responsables d'unificar-ne l'estil han de tenir en principi més feina, encara que la disciplina del redactor en relació amb les normes del llibre d'estil de la casa sigui elevada. En canvi, en català hi ha d'entrada un sol redactor, el programa, i un equip de postedició que en modifica els resultats pel que fa a la qualitat i la fidelitat de la traducció, però que en principi accepta per defecte el text estilísticament uniforme que li arriba de manera automàtica.

Amb exemples potser es veu més clar. *Dijo* serà sempre, per defecte, *va dir*. I a més a més, ja volem que sigui així. Llevat, és clar, dels articles d'opinió que ens arriben originalment escrits en català, que també n'hi ha, encara que no gaires, als quals no apliquem les normes del llibre d'estil de la casa. O sigui, que el primer que trobi un *digué* en una pàgina d'informació d'aquest diari té un sopar pagat pel senyor Ricard Fité. Des d'aquest punt de vista, el programa és una eina útil per aplicar amb coherència una tria estilística. I qui diu una tria estilística diu qualsevol criteri que es consideri oportú d'aplicar. Si el programa té *atrae* = *atrau*, ja us podeu imaginar que la

forma *atreu* no sortirà mai, entre altres raons perquè el traductor editor ja sap que si el programa li diu això és que s'ha triat aquesta forma en detriment de l'altra i que ja es vol que sigui així. És a dir que tornem allà mateix: fins i tot en un terreny fins a cert punt poc rellevant com és el de les variants morfològiques, un programa de traducció unifica molt més que no pas una redacció de dos-cents periodistes amb un equip d'editors correctors al darrere que li revisi la feina.

Al costat d'exemples com aquest últim, d'unificació necessària des del punt de vista de la varietat estilística que es vol difondre, en què un programa de traducció pot contribuir positivament a consolidar usos estàndards, també n'hi ha molts altres en què la simplificació proposada pel programa no només no estandarditza, sinó que fa augmentar el perill d'empobriment del llenguatge o bé, cosa encara pitjor, porta a un ús imprecís i inadequat. Seria el cas del verb castellà *elegir*, que el programa tradueix invariablement per *elegir* (amb totes les formes verbals incloses, naturalment). Aquí l'experiència ens demostra, per una banda, que en castellà *elegir* té més rendiment que *escoger*, i per tant que té una freqüència d'aparició més alta que el paral·lel català *elegir*, quan a més a més el català pot optar per *triar* com a sinònim perfecte d'*escollir*. És evident que en aquests casos el programa no ens fa cap bé, i s'ha de confiar en l'experiència del posteditor per compensar la simplificació.

Sigui com sigui, com en tot en la vida, fa de mal generalitzar a partir d'uns quants exemples fins a determinar amb claredat i contundència si el programa de traducció ens facilita l'estandardització o no. En alguns aspectes ens la facilita, i en altres no és que ens la compliqui, simplement no és bo que la faci. Del que no hi ha dubte és que un programa ajuda a unificar criteris i grafies, en la mesura que sigui fàcilment modificable per l'usuari com aquest que estem descrivint. I en tot cas, ens ajuda a estandarditzar el que volem estandarditzar. Vull dir que aquest programa ens fa el que volem que faci, a diferència d'altres no modificables o difícilment modificables per l'usuari particular. Així, per posar un altre exemple, si en l'edició en castellà constatem una vacil·lació entre *el burka* i *la burka* i volem que en català surti publicat *el burca*, en masculí, que és el que diu que hem de fer el Cercaterm dels amics del TERMCAT, n'hi ha prou d'introduir a la base de dades de seqüències *la burka = el burca*, i l'editor s'estalvia el dubte, el comentari en veu alta i la intervenció, tot plegat un temps preciós, indispensable per tancar l'edició a l'hora.

En conclusió, com he dit al començament, tenim un programa fantàstic que ens serveix per fer la feina que hem de fer, i que ja fa quatre anys que fem: acabar un diari en català cada dia, mitja hora més tard que en castellà. Sense programa no hi hauria diari. Ni trenta-set llocs de treball. Per tant, no podem sinó expressar satisfacció per l'eina de què disposem, més enllà de com ha estat concebuda. A nosaltres ens funciona. I ja està. I pel que fa a la llengua, sembla que el diari es pot llegir i es llegeix amb normalitat i naturalitat, i que es ven. Doncs endavant, no? I que s'hi apunti *La Vanguardia*, si pot.

L'automatització de les traduccions al Departament de Justícia

Jordi Graells
Responsable dels serveis lingüístics
del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

1. Introducció

Al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya ens trobem immersos en un procés d'automatització de les traduccions del nostre àmbit corporatiu. La mecanització d'aquest tipus de feines es fa amb estacions de treball ubicades en xarxa (sistema de traducció automàtica de Sail Labs) i amb d'altres situades localment en el PC (com el programa de traducció ARA¹ o el de traducció assistida amb memòries de traducció Déjà Vu).

En el cas concret d'aquesta intervenció, em centraré a parlar bàsicament del sistema de traducció automàtica de l'empresa Sail Labs amb el qual donem servei a determinats jutjats de Catalunya des de la xarxa informàtica judicial.

2. La traducció automàtica al Departament de Justícia

El 9 d'octubre de 2000 el Departament de Justícia va iniciar el Pla pilot de funcionament en català de quaranta oficines judicials a Catalunya amb l'objectiu de fer avançar l'ús del català en aquest àmbit. Calia demostrar que els jutjats podien treballar en català sense dilacions ni provocar indefensió a les parts per desconeixement de la llengua (les últimes dades sociolingüístiques mostren que un percentatge molt elevat dels residents a Catalunya entén el català).²

En el marc del Pla s'ofereixen eines als jutjats per treballar en català. D'entre aquests mitjans, destaca el sistema de traducció automàtica de Sail Labs, els drets de propietat del qual van ser

1. Jordi GRAELLS i Núria VIVES, «Els serveis lingüístics», *Administració, societat, llengua i Internet*, Barcelona, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 2001, col·lecció «Papers de Recerca», núm. 7, p. 50-51.

2. Rosa LIZANDRA, «El pla pilot de funcionament en català de 40 oficines judicials», sessió de formació de la CILAJ (Comissió Interuniversitària de Llenguatge Administratiu i Jurídic) a la Universitat de Barcelona (maig de 2001).

adquirits per la Generalitat de Catalunya a l'empresa Incyta (actualment Sail Labs) per poder proveir d'aquest servei tots els seus departaments.³

El traductor automàtic ha acabat resultant el recurs més útil. Com la resta de programes de traducció automàtica, té en la qualitat final del text la seva principal limitació. Aquesta qualitat del text es pot incrementar al llarg de les diferents fases del procés de traducció automàtica:⁴

a) La preedició. El sistema treballa analitzant sintàcticament frase per frase. Per això, és important que el text original que s'hagi de traduir sigui acurat, sense errors de transcripció, amb frases curtes i ben estructurades.

b) La postedició. El lingüista edita el text que surt del traductor corregint errades i problemes d'interpretació del sistema.

L'entorn de la preedició i la postedició funciona sobre el processador de textos Microsoft Word.

3. Com funciona el sistema Sail Labs

El sistema funciona amb un servidor situat a la xarxa informàtica judicial. Les oficines judicials envien el document a traduir. Un cop traduït, abans de tornar-lo a l'oficina corresponent, el servidor el trameta a un lingüista perquè el corregeixi.

Aquest sistema de traducció es val d'informació lingüística d'alt nivell. A diferència dels sistemes anomenats *de traducció directa o de paraula per paraula*, es basa en l'anàlisi i la generació lingüística. Per traduir en cada parell de llengües, el sistema requereix tres mòduls:

a) El d'anàlisi. En el traductor castellà-català, és el diccionari monolingüe castellà que conté informació morfològica, sintàctica i semàntica de les paraules en castellà.

Per exemple: Si volem traduir al català la forma *Yo disfruto*, el sistema la reconeix com la primera persona del present d'indicatiu del verb *disfrutar*.

b) El de transferència (o bilingüe). S'hi emmagatzemen les traduccions de cada paraula, amb les condicions de selecció (si hi ha més d'una possibilitat de traducció) i les accions associades (transformacions morfosintàctiques necessàries). En l'exemple, identifica que la forma catalana de l'acció *disfrutar* és *gaudir*.

c) El de generació. En aquest cas, és el diccionari monolingüe de català i indica que la primera persona del singular del present d'indicatiu del verb *gaudir* és *jo gaudeixo*.

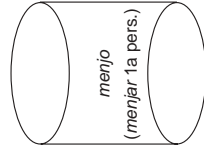
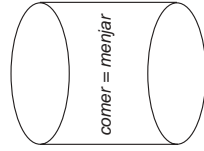
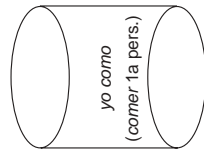
Si el procés falla en el mòdul d'anàlisi, el sistema ens dona com a desconeguda la forma *yo disfruto*. Si l'errada té lloc en el mòdul de transferència, només ens indicarà que la forma

3. DIRECCIÓ GENERAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA, «3.2. La traducció automàtica i assistida», a: *Informe anual de política lingüística 2000 (XII Noves Tecnologies i Internet)* [en línia] <<http://cultura.gencat.es/llengcat/informe/cap12%2000.pdf>>.

4. Rosa PÉREZ i Judit RODÀ, «La traducció automàtica i l'experiència del BOE en català», *Llengua i Ús*, Direcció General de Política Lingüística, núm. 21 (segon quadrimestre de 2001).

Sistema de traducció automàtica Sail LABS-INCYTA

ANÀLISI TRANSFERÈNCIA GENERACIÓ

LÈXIC MONOLINGÜE CASTELLÀ

Si error → yo como com a forma desconeguda

1. Analtzador morfològic (AM)

Per a cada paraula s'obtenen un conjunt d'interpretacions morfològiques (lema + informació morfològica deduïda de la forma).

2. Analtzador sintàctic (parser)

Agafen cada sortida de l'AM + informació del lèxic monolingüe + dades de la gramàtica d'anàlisi = arbre d'anàlisi sintàctica.

LÈXIC MONOLINGÜE CASTELLÀ

Si error → ens indica que la forma yo como té per infinitiu comer

1. Condicions de selecció

Més d'una possibilitat de traducció.
P. ex. *calle*.

2. Accions associades

Canvis de gènere/ nombre o canvis estructurals.
P. ex. *dinero - diners, estornudar - fer un esternut.*

LÈXIC MONOLINGÜE CASTELLÀ

Si error → per a la forma yo como ens ofereix l'infinitiu *menjar* però sense conjujar-lo

A partir de l'arbre d'anàlisi amb les paraules traduïdes al català i amb algunes modificacions estructurals ocasionades pel lèxic bilingüe, s'activen les tasques per generar la frase final en la llengua de destinació, en aquest cas el català.

yo disfruto té per infinitiu *disfrutar*. En canvi, si el problema es produeix al mòdul de generació del català, per a la forma *yo disfruto* ens oferirà la forma infinitiva *gaudir* sense fer-ne la conjugació.

L'avantatge d'aquest sistema de traducció és que els mòduls es poden tornar a aplicar per a la traducció d'altres parelles de llengües. Així, per exemple, el mòdul de generació del català del parell de llengües castellà-català es va poder usar per al parell de llengües anglès-català.

4. Fases de la traducció automàtica

4.1. Fase de la preedició

Com hem dit, correspon a la preparació del text original donant-li el màxim de qualitat en qüestions lingüístiques, gràfiques i textuals per optimitzar el procés de traducció.

La fase de la preedició la duen a terme directament les oficines judicials emissores del document. Per facilitar-los aquesta tasca, es col·loquen filtres lingüístics al servidor i s'elaboren macros d'Access i Word específiques que poleixin el text original en algunes qüestions bàsiques (com el format del document i la tipografia). També es recomana activar els verificadors ortogràfic i gramatical de l'idioma de partida.

4.2. Fase de la traducció automàtica

S'envia el document al servidor perquè el retorni traduït, ja sigui per mitjà d'un formulari HTML o mitjançant l'aplicació informàtica específica de l'àmbit (Temis 2).

El document resultant el rep sempre un lingüista per fer-ne la postedició.

4.3. Fase de la postedició

Com ja hem dit, l'entorn de la preedició i la postedició funcionen sobre el programa Word. La postedició disposa, a més, d'una barra d'eines específica. En aquesta barra d'eines, mitjançant el botó *Processa marques*, s'hi apliquen unes macros que visualitzem amb claus, barres i diferents colors per indicar-nos els casos d'homografia, de traducció de noms propis i, en general, on s'ha produït el problema en la traducció, si és en el mòdul d'anàlisi del castellà, en el de transcripció o bé en el de generació del català:

- enjudiciament{judici}, esmentat{citat}, testimoni{testimoniatge/testimoniança}
- decretamos (cast.) → vam decretar/decretem (cat.)
- L.E.C., D.T. → (en l'anàlisi del castellà no reconeix abreviacions amb punts)

Un cop posteditat el text traduït, s'han d'eliminar aquests senyals (colors, claus, etc.). En la postedició també es poden aplicar macros que corregeixen de manera automatitzada errors freqüents detectats en els textos traduïts pel sistema.

5. Una aproximació al model de llengua resultant

Com hem vist, la versió final del text català traduït amb aquest sistema dependrà principalment d'aquestes condicions:

- a) Grau de correcció del text original en castellà.
- b) Aptitud del sistema per traduir i interpretar el text castellà.
- c) Capacitat i temps disponible de la persona que el postedita.

El resultat de la traducció amb aquest sistema és sens dubte positiu. Els textos judicials en la versió catalana esdevenen correctes ortogràficament i gramaticalment. Ara bé, com que no han estat pensats originàriament en aquesta llengua, presenten en general problemes morfosintàctics:

- a) Pel que fa a la frase, l'ordre dels elements es presenta sovint alterat.
- b) Pel que fa al nom, hi ha dificultats per refer la relació anafòrica amb els elements ja apareguts en el text, alhora que s'usen nominalitzacions injustificades.
- c) Pel que fa al verb, s'empren construccions passives en comptes d'haver-hi una preferència per la veu activa (perifràstiques, falses passives pronominals, participis passius), construccions perifràstiques innecessàries (inclou, per exemple, les construccions castellanes que no funcionen en català *venir a + infinitiu* i *ser d'aplicació*), gerundis incorrectes (especificatius, finals i de posterioritat) i futurs d'obligació. Actualment l'empresa proveïdora Sail Labs estudia diverses possibles solucions per aplicar-les a les construccions passives i a les de futur d'obligació.

De les intervencions sobre altres qüestions textuais (puntuació i cohesió, estructuració del contingut, precisió i variació del llenguatge) i gràfiques (abreviacions, majúscules i minúscules, etc.), algunes es poden automatitzar, mentre que unes altres (com ara la puntuació o l'estructuració del text) han de ser totalment manuals.

Passem tot seguit a observar qüestions estrictament lingüístiques en aquest sistema de traducció.

5.1. En els diccionaris

El sistema conté terminologia jurídica i administrativa elaborada pel Centre de Terminologia TERMCAT, per la Comissió Assessora de Llenguatge Administratiu (CALA) i pel Departament de Justícia. Tot i amb això, de vegades el sistema no arriba a traduir correctament la paraula o expressió equivalent en català; alguns exemples:

- Tradueix *por falta de* (castellà) per *a falta de* (català).
- Tradueix sistemàticament el *don* (castellà) per *en* (català).
- Tradueix erròniament algunes locucions llatines (tradueix *res nullia* per *cap de bestiar nullia*), abreviacions (LEC), dates, etc.

En els noms propis de persona i topònims, podem trobar casos de traducció no desitjada i amb provada concordança com *Llabor Esquerra* per *Pepita Izquierdo* o *Jordi Amb oliva* N'hi hagi prou per *Jordi Baste Oliva*.

5.2. En l'anàlisi sintàctica

Hi ha errades del sistema causades normalment per una anàlisi incompleta o inexacta de la frase del text en castellà. En són exemples:

- Traducció de participis. El sistema tradueix de vegades el participi *pendiente* per *arracada*.
- Concordança errònia entre substantiu i adjectiu quan el substantiu és femení (tradueix *su capacidad* per *el seu capacitat*).
- Relatiu incorrecte. El sistema habitualment ofereix la forma del masculí singular (*les acusades els advocats del qual*).
- Reproducció de l'ordre dels elements de la frase en castellà.
- Calcs sintàctics castellans (*a la major brevetat possible, en tal intel·ligència*).
- Col·locació sempre de la preposició *a* davant de l'objecte directe en català (*informa als advocats*).
- Règims preposicionals erronis de verbs catalans (*recórrer [contra] la sentència, haurà de traslladar-se de la documentació* provinent de la perífrasi castellana *deberá darse traslado de*).
- El pronom castellà *le* només se'l fa correspondre amb el pronom *li* (objecte indirecte) i no pas també amb el d'objecte directe (*el*).
- Traducció errònia, incompleta o inexacta de formes verbals com les formes castellanen *carece de* (el tradueix per *té de*; aquesta traducció inadequada pot induir a errors greus en els documents jurídics), *se acuerda* (per *se'n recorda* en comptes de *s'acorda*), *fue* (només per *va anar* i no també per *va ser*), etc.
- Execució errònia en alguns casos de les contraccions *de+el* i *a+el* (*d'el procés*).
- Ús inadequat de les preposicions (*a Vïc, a vuit de..., documents que consten en actuacions*).

5.3. Altres casos

- Tradueix termes menys freqüents en l'àmbit judicial: *aixecar* per *alzar* en comptes d'*alçar* que és la que s'usa més.

— En alguns casos tradueix símbols i números erròniament, com e) per i) i el número romà VI per *vaig veure* (cast., vi).

Fins aquí hem enumerat algunes mancances lingüístiques que presenta el sistema i que de moment no s'han pogut esmenar. Malgrat aquestes mancances, volem destacar que es tracta d'un sistema apte per a les necessitats de traducció de la xarxa judicial. En un any, la versió del sistema Sail Labs s'ha anat adaptant a les especificitats de l'àmbit, gràcies a la col·laboració de l'empresa proveïdora amb els serveis lingüístics del Departament de Justícia.

6. Conclusions

1) Com acabem de dir, cal una estreta col·laboració entre el proveïdor tecnològic i l'usuari, en aquest cas, els serveis lingüístics de Justícia.

2) La qualitat dels textos traduïts pel sistema de traducció automàtica depèn, a més de la millora continuada del sistema, d'una bona execució de les fases de preedició i postedició i de les possibilitats de mecanitzar-les. S'ha d'invertir en formació per fer competitius els recursos humans que s'hi dediquen.

3) El sistema tradueix des d'un sistema ubicat a la xarxa informàtica judicial. Aquesta circumstància permet establir un procés de traducció client-servidor i instal·lar directament filtres lingüístics al servidor.

4) Cal completar el procés d'automatització de les traduccions amb el reaprofitament dels textos resultants de la traducció automàtica per convertir-los en memòries de traducció, les quals filtrarien prèviament aquella part del text que ja s'hagués traduït anteriorment. Aquesta tècnica de traducció, anomenada traducció assistida amb memòries de traducció, també tradueix terminologia, fraseologia i altres expressions contingudes en la seva base de dades. Amb aquest plantejament es rendibilitzaria el cost de la traducció automatitzada, ja que només traduiríem automàticament la part del text realment necessària i situaríem la traducció automatitzada de documents en un flux de treball global.

5) El que caracteritza principalment el llenguatge jurídic és una morfosintaxi i una fraseologia específiques més que una terminologia pròpia. Per això, en aquest àmbit és tan important basar l'automatització de les traduccions en l'anàlisi morfosintàctica i en la fraseologia de l'àmbit.⁵

5. GRETEL (GRUP D'ESTUDIS DE TÈCNICA LEGISLATIVA), *La redacció de les lleis*, Barcelona, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 1995, col·lecció «Manuals i Formularis», núm. 10.

Valoració de la incidència social dels programes de traducció: el cas del Salt

Josep Lacreu
Lingüista

Potser, una de les peculiaritats més remarcables del programa de traducció i correcció Salt, respecte a altres programes de traducció automàtica, és que es va concebre no sols com un mitjà per a transvasar informació automàticament d'una llengua a una altra, sinó també com un instrument per a fomentar l'ús del valencià. El Salt no és —o, almenys, no ho és exclusivament— una ferramenta per a ús exclusiu dels traductors professionals, dissenyada per a augmentar la seua rendibilitat productiva o per a fer més còmoda la seua faena. El Salt és també —i caldria dir: sobretot— un recurs tècnic per a facilitar l'ús del valencià a aquelles persones o entitats que, tenint voluntat de fer servir aquesta llengua, no acabaven de decidir-s'hi, especialment per falta de seguretat en el seu domini del codi lingüístic. Aquest objectiu, sens dubte, n'ha condicionat decisivament el disseny, el funcionament i, fins i tot, les mateixes solucions lingüístiques.

El Salt, efectivament, és una aplicació informàtica que, a banda de traduir del castellà al valencià o de corregir textos en valencià, té també integrades tot un conjunt d'utilitats auxiliars destinades a augmentar l'autonomia de l'usuari a l'hora d'utilitzar el valencià. Així, per exemple, porta incorporat un diccionari de definicions, un diccionari de sinònims, una flexió verbal (tant en castellà com en valencià) i moltes altres ajudes concretes, referides a qüestions gramaticals, lèxiques, de majúscules i minúscules, de signes de puntuació, de criteris de traducció, de toponímia, de símbols i abreviatures, de documents administratius... En definitiva, centenars de fitxes, enllaçades a paraules determinades, amb la finalitat donar respostes immediates als dubtes que puguen assaltar qualsevol usuari en el procés de generació o de revisió d'un text escrit en valencià.

Aquest programa de traducció té també unes opcions de configuració que intenten abastar la gamma més àmplia possible de sensibilitats lingüístiques, per a facilitar-ne la utilització al màxim nombre d'usuaris, de manera que es puga fer servir, posem per cas, per a redactar textos de determinades manifestacions de la cultura popular (com ara falles, fogueres o gaiates), per a textos científics i, naturalment, per a textos de tenor més funcional (com puguen ser els de caràcter tècnic, administratiu, comercial o mediàtic).

A fi de donar unes referències més precises que permeten apreciar més clarament el ventall de possibilitats lingüístiques que presenta el Salt en les seues opcions de configuració, podem dir,

per posar-ne algun exemple concret, que, pel que fa a l'ortografia, ofereix la possibilitat d'utilitzar l'accentuació valenciana (és a dir, accentuar *café*, amb accent agut, d'acord amb la pronúncia habitual de tot el català occidental) o l'accentuació general (això és: *café* amb accent greu). Quant a la variació morfològica, les possibilitats d'elecció encara són més grans, com és lògic. Així, permet triar entre el plural en *-os* o el plural en *-s* per a les paraules acabades en *-sc*, *-st*, *-xt* o *-ig* (és a dir, *fosc* o *foscs*, *gestos* o *gests*, *textos* o *texts*, *rojos* o *roigs*); entre els demostratius simples (*este*, *eixe* i variants) o els demostratius reforçats (*aquest*, *aqueix* i variants); entre la terminació en *-eix* o en *-ix* per al present d'indicatiu dels verbs incoatius (és a dir, *pateix* o *patix*); entre les formes simples o perifràstiques del pretèrit perfet (*cantí* o *vaig cantar*); entre les formes en *-ra* o en *-s* del pretèrit imperfet de subjuntiu (*cantara* o *cantés*) i, finalment, entre la terminació en *-it* o *-ert* per a certs verbs de la tercera conjugació (com ara *establí* o *establert*, *oferí* o *oferit*, etc.). Quant al lèxic, el Salt també presenta una sèrie de possibilitats alternatives perquè l'usuari trie les formes que considere més adequades per al tipus de text que vol traduir o corregir. Per posar-ne algun exemple concret, permet elegir entre *hui* i *avui*, *huit* o *vuit*, *quint* o *cinqué*, *tindre* o *tenir*, etc. Evidentment, cada opció porta associat tot un seguit de formes lèxiques coherents amb l'alternativa escollida. Així, per exemple, si es tria la forma *huit*, lògicament apareixerà *huitanta* com a traducció de *ochenta*, i si per contra se selecciona *vuit*, la traducció serà *vuitanta*.

L'objectiu d'aquesta comunicació, però, no és tant presentar el Salt, sinó sobretot valorar la incidència que ha pogut tenir en una societat com la valenciana, plena de contradiccions i de confrontacions al voltant de la identitat lingüística. La primera versió del Salt va començar a distribuir-se en 1997. Oficialment, només se'n van fer dues mil còpies, que es van difondre de manera molt titubejant. De la versió 2, se n'han fet deu mil. Encara que, al començament, val a dir-ho, va costar una miqueta l'arrancada, finalment se n'ha fet una distribució prou àmplia. No tan sols s'ha enviat a tots els organismes de la Generalitat, sinó també a tots els centres d'ensenyament, públics i privats; a tots els ajuntaments de la Comunitat Valenciana, inclosos els de la zona de predomini lingüístic castellà; als jutjats i altres dependències de l'Administració de Justícia; a tots els diputats de les Corts Valencianes; s'han atés també les peticions de múltiples associacions de l'entramat civil, com ara col·legis professionals, associacions de veïns, culturals, recreatives, esportives, falles, etc.; els sindicats també han participat molt activament en la seua distribució; s'ha posat a la venda perquè qualsevol ciutadà el puga adquirir en la Llibreria de la Generalitat Valenciana, al preu de 3.000 pessetes (18,03 euros), i em consta que té una venda molt fluida, i així mateix s'ha penjat en la web de la Generalitat, perquè es puga descarregar gratuïtament a través d'Internet. La pàgina del Salt actualment compta amb més de vint-i-tres mil sis-centes visites.

A banda de la distribució oficial, el Salt s'ha difós també a través de molts altres canals, que han augmentat considerablement la seua eficàcia. Des de les mateixes universitats valencianes, que l'han penjat en els seus servidors, a disposició d'alumnes i professors, fins a portals com Softcatalà, LincaWeb, l'Institut Joan Lluís Vives, la Fundació Joan Baptista Melià Bisbal, la CAPPEV (Coordinadora d'Alumnes i Pares i Professors per l'Ensenyament en València) i molts

altres que, en total, fan quasi un centenar d'enllaços que apunten al Salt. I, de manera més notable encara, cal fer una referència específica a la reproducció que han fet pel seu compte alguns ajuntaments, com el de Vila-real, el d'Almenara o el d'Ontinyent, per a proporcionar-lo gratuïtament a tots els veïns. I em consta que n'hi ha d'altres que també tenen aquesta mateixa intenció entre els seus projectes immediats.

Els mitjans de comunicació, per la seua banda, també han tingut un paper destacat en la important difusió social que ha aconseguit el Salt. El diari *Levante-EMV* va publicar diversos articles sobre el Salt, i fins i tot un editorial amb l'eloqüent títol de «Oro en paño», que va provocar al seu torn una interpel·lació parlamentària del PSOE al conseller de Cultura i Educació interessant-se pel tema, amb l'objecte de pressionar políticament per a aconseguir que el programa es distribuïra adequadament. *El País* també va publicar dos articles d'opinió elogiosos sobre el programa, i la revista *Saó*, un article de Joan Baptista Melià amb el suggeriu títol de «Tinc un regal per a tu», en què mostrava la seua disposició a proporcionar el Salt a qui li'l demanara. Per l'altra banda, el *Diario de Valencia* també va tractar el Salt en diversos articles, encara que, evidentment, des d'una perspectiva molt crítica, qualificant el lèxic del diccionari com «catalán puro y duro», i al conseller de Cultura, com «el colmo del cinismo». La situació sociolingüística valenciana és —ja se sap— extremadament complexa, i aquests retalls d'hemeroteca no en són més que un pà·lid reflex.

Realment, és molt difícil poder concretar, ni tan sols aproximadament, la quantitat de còpies que poden circular del Salt. Cal constatar que, en qualsevol cas, la difusió que ha tingut desbor·da qualsevol previsió, per optimista que fóra, que haguérem pogut fer. I, sens dubte, és francament encoratjadora per als que hi hem estat treballant durant molt de temps la receptivitat social que ha tingut.

Ara bé, independentment d'aquest seguit de referències, que poden donar una idea aproximada de les importants repercussions que ha tingut el Salt en la societat valenciana, des de la meua perspectiva, l'efecte social més important és que ha contribuït de manera considerable a traure el valencià del gueto dels especialistes. Tinc constància que, gràcies al Salt, moltes persones s'han sentit capaces de llançar-se a utilitzar el valencià autònomament, sense necessitat d'haver de recórrer als gabinets de traductors per a fer un escrit qualsevol en valencià.

És cert que, molt sovint, aquestes persones continuen redactant en castellà i després li apliquen el Salt, i prou! Però val a dir que, abans, aquestes persones, si treballaven en l'administració, també redactaven exclusivament en castellà, i després, a través de l'ordenança o del correu electrònic, enviaven a traduir el document al departament de traducció corresponent, i el text traduït al valencià ni el veien. Ara, com a mínim, fent ús del Salt s'enfronten a les qüestions dubtoses que el mateix programa els planteja en el procés de traducció. I, després, molts —no tots, evidentment— revisen el text traduït, i consulten fins i tot molt sovint les ajudes que proporciona el mateix programa per a millorar-ne el resultat final. És clar també que, per a molts, la qüestió del valencià continua sent un feixuc tràmit, i utilitzen el programa per a superar-lo de la manera més expeditiva possible. Amb un resultat penós, no cal dir-ho.

D'altra banda, en aquells àmbits socials en què no hi ha disponible cap *expert* a qui poder recórrer (com ara molts ajuntaments xicotets, botigues, associacions, etc.), el programa de traducció ha actuat molt sovint com a desinhibidor a l'hora de llançar-se a utilitzar el valencià. Moltes persones que, d'una altra manera, no s'haurien atrevit mai a usar el valencià, gràcies al programa han adquirit la suficient seguretat per a sentir-se capaces de començar a generar textos en valencià. I fins i tot tesis doctorals! I llibres! En més d'una editorial valenciana —em consta feiaentment— s'han presentat llibres en valencià redactats originàriament en castellà, i passats posteriorment pel Salt.

Algú pot pensar que això és una perversió. I, en part, tenen raó. Però només en part. Per a qui no té el més mínim interès pel valencià, és clar que ni programes de traducció, ni cursos de llengua, ni qualsevol altre recurs que es puga utilitzar, serà suficient per a fer que es preocupen per utilitzar el valencià dignament. Però el que no podem fer és valorar els mitjans pel mal ús que en puguen fer uns quants. És com si, traslladant la qüestió a un altre àmbit, valoràrem els cursos de llengua que es fan per als funcionaris en l'horari laboral a partir de les actituds d'aquells que, més que per aprendre llengua, hi acudeixen per aconseguir punts que milloren les seues possibilitats en un eventual concurs de trasllats, o per fugir simplement de les rutines laborals de la faena diària.

Cada actuació, cada mitjà, quasi sempre té uns pros i uns contres. Difícilment podrem disposar d'un mitjà amb uns efectes exclusivament positius. Però hem d'evitar que les fulles ens impedisquen veure el bosc. El programa de traducció Salt pot ser utilitzat en certs casos, sens dubte, de manera contrària als objectius amb què s'ha concebut. I és lamentable, certament. Però aquests efectes *perversos* no ens han de cegar a l'hora de valorar ponderadament la incidència social sobre l'ús del valencià que ha pogut tenir un programa com aquest. Des de la meua perspectiva, almenys, amb les informacions de què dispose, crec que, globalment, el Salt ha tingut uns efectes positius indubtables en l'objectiu fonamental d'ampliar l'ús social del valencià. I que, justament, aquesta grandíssima acceptació social ens obliga als responsables del programa a treballar amb més ganes i intensitat, si això és possible, per a intentar corregir els dèficits que, sens dubte, encara té, i a intentar millorar-lo per a aconseguir que els usuaris del programa puguen utilitzar el valencià de la manera més fàcil i digna possible.

5

El Fòrum d'Estandardització
de l'Institut d'Estudis Catalans
(FOREST)

El Fòrum d'Estandardització de l'Institut d'Estudis Catalans: balanç de l'etapa pilot

Isidor Mari

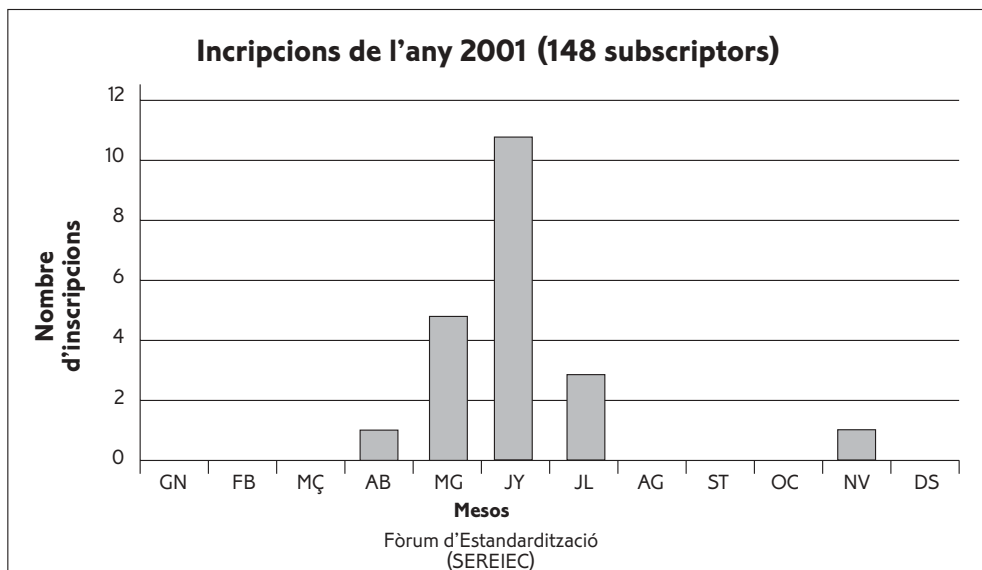
Cap del Fòrum d'Estandardització

Josep M. Mestres

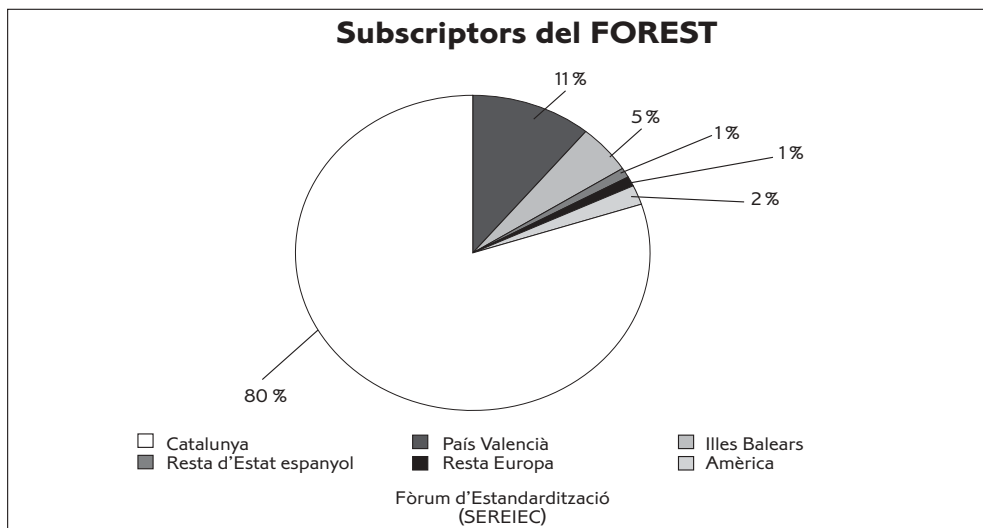
Cap de l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístic
del SEREIEC

Una de les conclusions de les primeres Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística va ser la creació d'un fòrum virtual que permetés als professionals de la llengua que ho desitgessin fer arribar observacions, propostes o suggeriments a la Secció Filològica i que facilités a aquesta Secció la consulta als especialistes en un camp determinat sobre criteris o estudis en preparació. Es tractava d'establir un procediment d'intercomunicació destinat a la reflexió i l'elaboració meditada de criteris, distint doncs de les vies establertes per a la resolució ràpida de consultes. Les conclusions apuntaven també que inicialment es podria començar per una prova pilot.

El Fòrum d'Estandardització (FOREST) va iniciar la seva activitat el 17 d'abril de 2001 i fou adscrit al Servei de Relacions Exteriors de l'Institut d'Estudis Catalans (SEREIEC). En el moment d'efectuar aquestes II Jornades, doncs, s'ha desenvolupat aquesta primera etapa pilot del Fòrum al llarg de set mesos de funcionament i compta amb cent quaranta-vuit subscriptors.

Del total de subscriptors, el 54% són homes i el 46%, dones. Per procedència, el 80% provenen de Catalunya, un 11% provenen del País Valencià, un 5% provenen de les Illes Balears i un 4% provenen de la resta de l'Estat espanyol, d'Europa i d'Amèrica.

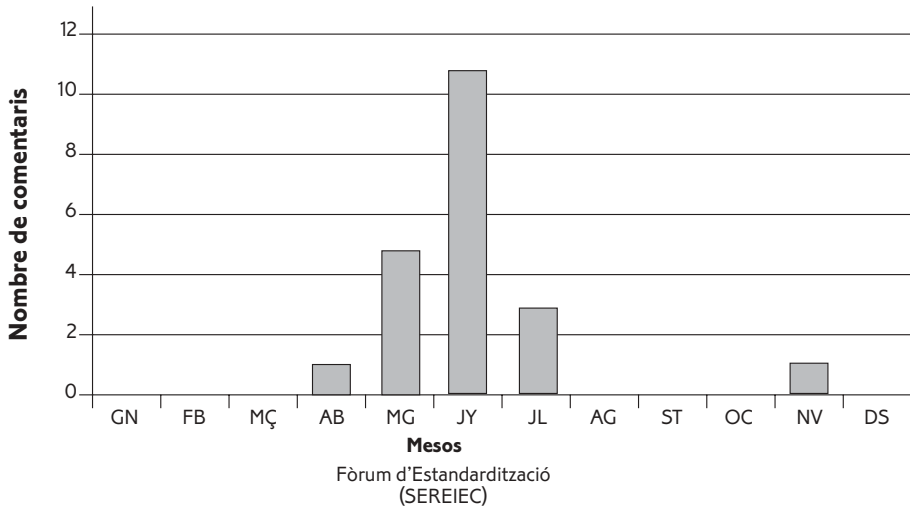
Els debats s'hi han iniciat entorn de dos temes: *Els circumstancials de temps* —un dels apartats de la *Proposta d'estàndard oral (sintaxi)* que prepara la Secció Filològica— i *Observacions sobre l'ús de les preposicions 'per' i 'per a'* —tema proposat per la llista de distribució Zèfir. Aquests temes han rebut vint-i-un comentaris dels subscriptors (vuit al primer tema i tretze al segon), concentrats en els tres primers mesos en què van estar exposats. Aquest fet sembla indicar que l'interès per un tema sol decaure al final del tercer mes de debat.

Així mateix, han estat proposats dos temes nous pels mateixos subscriptors: *Duplicació de erres i esses en les fronteres del formants* —proposat per Xavier Rull— i *Normativa sobre 'per' i 'per a'* —proposat per Rafael Torné. La Secció Filològica va decidir que aquests temes es mantinguessin en reserva fins que tingués lloc aquesta sessió de balanç en les II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística.

En la seva reunió del 16 de novembre de 2001, la mateixa Secció Filològica va fer el seu propi balanç del funcionament del FOREST, que es pot resumir de la manera següent:

1. Es fa una valoració molt positiva del Fòrum com a sistema de relació amb els professionals de la llengua.
2. Es considera necessari potenciar la seva funció després d'aquest assaig inicial, de la manera següent:
 - a) Fomentant la intervenció de les persones que participen en els treballs de les comissions i oficines de la Secció Filològica, a fi d'establir un autèntic diàleg entre els professionals de la llengua i els responsables dels treballs acadèmics.

Comentaris dels subscriptors als temes de debat de l'any 2001 (21 comentaris)

b) Elaborant uns textos de conclusió dels dos debats que hi ha hagut fins ara, agraïnt les aportacions fetes.

c) Obrint al debat els nous temes proposats per dos membres del Fòrum.

d) Preparant, al costat d'aquests temes proposats, altres documents procedents dels treballs de gramàtica, estàndard, lèxic o onomàstica actualment en curs en les comissions i oficines de la Secció Filològica, procurant que aquests textos tinguin un caràcter més rellevant per al procés d'estandardització i que suscitin una participació més efectiva de dins i fora de l'IEC.

Confiam que aquesta voluntat coincideixi amb la dels participants en aquestes Jornades i que aquests propòsits s'incorporin a les conclusions i puguin ser aplicades en la segona etapa de funcionament del FOREST, que serà objecte de valoració en les properes Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística.

6

Balanç i conclusions
de les II Jornades per a la Cooperació
en l'Estandardització Lingüística

Balanç i conclusions de les II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística

El text que segueix és la transcripció literal de les conclusions a què van arribar els organitzadors i els participants després de dos dies de ponències i taules rodones.

1. En el primer bloc de les Jornades s'ha tractat de la traducció convencional, especialment la literària, des dels diversos sectors que hi intervenen, i en destaquem els punts que segueixen.

1.1. Els estàndards de les llengües responen a diverses cultures polítiques, que els països han anat aplicant al llarg de la història, segons els tipus de règim que els han caracteritzat (autoritaris, democràtics; unitaris, composicionals; etc.).

1.2. La crisi dels estàndards, provocada per la massificació i les noves formes de producció lingüística, ha fet insuficients unes normes pensades sobretot per a la cultura escrita i la llengua literària.

1.3. Què es pot fer per a una estandardització eficaç del català en les noves condicions? La funció cohesiva de l'estàndard és necessària, però se n'han de revisar les bases. El paper que hi pugui fer la traducció dependrà de factors diversos:

1r) S'ha assenyalat la necessitat d'una infraestructura econòmica important. La indústria editorial ha de compaginar la qualitat de les traduccions publicades amb la rendibilitat comercial d'aquestes obres. La creació d'un públic lector ampli permetria combinar la publicació de traduccions de gran consum amb la de traduccions d'obres de més qualitat. En qualsevol cas, s'ha d'evitar en les traduccions tant la reducció estilística de l'obra original com la pretensió de millorar-la.

2n) Una de les qüestions específiques de la traducció catalana és la utilització d'una llengua unitària respectuosa amb la variació. No exclou la creativitat del traductor al servei de la fidelitat des del sentit de la llengua i de la possibilitat de consultar els organismes corresponents. En la traducció dels textos litúrgics s'ha optat per una aproximació a aquest model a través d'adaptacions graduals en edicions regionals successives. En les traduccions literàries, s'ha debatut la necessitat d'arribar a acords per a una sola versió, més que admetre la pràctica sistemàtica de traduccions regionals paral·leles. Cal posar, però, l'èmfasi en la conveniència que les traduccions

tinguin una difusió general en tot el territori lingüístic perquè tothom s'acostumi a les modalitats regionals de l'estàndard. La reciprocitat en la recepció de les televisions i dels altres mitjans audiovisuals facilitaria aquest mateix objectiu.

3r) La consolidació d'una normativa clara i d'un estàndard socialment ben establert són processos que cal impulsar per a facilitar les opcions estilístiques dels traductors. L'elaboració d'un estàndard per a aquesta llengua unitària planteja la conveniència de redefinir la normativa. S'ha al·ludit, amb el nom de *normativa perifèrica*, a un corpus d'obres teòriques que no formen part, en rigor, de la normativa explícita. Caldrà veure en quina mesura s'hi poden incorporar al llarg del desenvolupament i l'actualització dels criteris normatius.

4t) La base de l'escriptor, i per tant del traductor, és el seu bagatge lingüístic personal, que la normativa ha d'enriquir, sense que es creï un divorci entre tots dos models.

5è) El corrector de les traduccions no s'hauria de limitar a corregir un text català, sinó a conèixer la llengua original i les tècniques de traducció perquè la seva funció sigui eficaç.

II. El segon bloc de les Jornades ha tractat de les traduccions anomenades *invisibles*, és a dir, dels textos traduïts que es difonen sense constància explícita de la seva condició de traduccions. S'ha posat en relleu que l'efecte d'aquest tipus de traduccions sobre el model de llengua estàndard és molt significatiu, perquè són formes de comunicació que tenen una enorme incidència quantitativa i qualitativa sobre la societat, com mostren els àmbits analitzats, que es refereixen a la traducció en la publicitat, el doblatge, la subtitulació, les notícies d'agència o els textos jurí-dics i administratius.

La qualitat lingüística i l'adequació comunicativa de totes aquestes traduccions invisibles depèn de la conjunció d'una doble competència, en la llengua i en el camp de coneixement corresponent, que molt sovint no es tenen prou en compte de manera integrada en el procés de traducció i donen lloc a textos que incideixen negativament sobre el model de llengua estàndard.

II.1. Pel que fa a les traduccions publicitàries, s'ha constatat la seva gran incidència social, fàcilment ponderable si es té en compte que la inversió anual en publicitat a Catalunya s'acosta als 400.000 milions de pessetes. Això els confereix una visibilitat social més gran que la de les traduccions literàries i una influència immediata sobre el model de llengua, deguda també al tipus de missatges breus i fàcilment memoritzables que caracteritzen la publicitat.

Ara bé, pel que fa a la qualitat lingüística de les traduccions publicitàries, hi ha condicionaments importants en el procés de treball que hi poden incidir negativament, i no sols la manca de competència lingüística o publicitària dels autors d'aquestes traduccions, sinó, en primer lloc, l'origen lingüístic i cultural de molts d'aquests textos, que és extern a l'àmbit català. Això fa que en la publicitat que es difon en el nostre espai lingüístic hi predominin les campanyes en altres llengües, o amb insercions no traduïdes, i les traduccions en què els textos segueixen un mimitisme tan fort respecte a la llengua original que hi abunden els calcs i les interferències.

Davant d'aquesta situació, cal reclamar que els anunciants valorin l'eficàcia publicitària de la llengua catalana i assumeixin una responsabilitat més clara sobre els efectes lingüístics de

la manca de qualitat de les traduccions publicitàries. Això permetria potenciar la presència del català en la mateixa creació dels textos publicitaris i promoure l'adaptació conscient —i no la traducció parcial i precipitada— de les campanyes concebudes en altres idiomes i contextos culturals.

D'altra banda, es fa evident la necessitat de formar publicistes competents en català, que siguin capaços de crear o adaptar els missatges publicitaris i mantenir alhora l'eficàcia comunicativa i la qualitat lingüística.

II.2. En el camp del doblatge i la subtitulació dels productes audiovisuals, les aportacions fetes en aquestes Jornades permeten comprovar la importància de la comunicació intercultural que representen aquestes formes de traducció i la bona qualitat general de les traduccions catalanes, encara que subsisteixen àmbits —com l'entorn televisiu valencià— en què cal invocar la responsabilitat de tots els que intervenen en la cadena de treball, a fi de garantir una millora de la qualitat lingüística per mitjà de l'establiment de criteris lingüístics clars i fonamentats, i sistemes d'homologació professional i control de qualitat al llarg del procés de traducció.

D'altra banda, es fa evident la necessitat que les produccions audiovisuals doblades o subtitulades en català en alguna de les modalitats regionals de l'estàndard tinguin una circulació general en tot l'espai lingüístic i contribueixin a una familiaritat general amb aquestes variacions de la llengua comuna i a un enriquiment recíproc dels recursos expressius.

II.3. En relació amb les traduccions de notícies d'agència, les observacions presentades mostren que cal distingir entre les característiques derivades dels condicionaments contextuals del mateix gènere comunicatiu —marcat per la brevetat dels textos o pel relleu que es vol donar a algun dels continguts informatius— i aquells aspectes que es poden atribuir a interferències o calcs induïts per la llengua d'origen. Tot i això, els dos tipus de trets poden tenir repercussions perturbadores sobre el model de llengua estàndard. Així, doncs, es constata la necessitat d'estudiar i destriar millor aquests dos tipus de característiques, a fi d'evitar en tot cas les construccions impròpies del català —com l'ús del perfet en lloc del pretèrit indefinit—, d'impulsar els mecanismes o organismes que acordin solucions unificades —per a establir la forma dels noms propis d'àmbit internacional, per exemple— i evitar la generalització en la llengua comuna de formes que sols són adequades en la redacció de notícies. La formació dels periodistes i dels traductors es veuria beneficiada també pels resultats d'aquests estudis.

II.4. Finalment, en l'àmbit jurídic i administratiu, es fa evident el bon resultat que ha donat en els darrers anys l'ús conscient de la traducció en el marc del procés planificat d'elaboració del llenguatge administratiu català modern. Cal subratllar, tot i això, la necessitat de vetllar perquè es mantingui la qualitat de les traduccions administratives i perquè s'estengui l'ús del català en l'àmbit jurídic —partint dels models i recursos elaborats.

També mereix una atenció especial la concertació entre totes les administracions de criteris i versions unitàries dels documents administratius i jurídics de referència per al conjunt de la comunitat lingüística, sense oblidar la importància d'aquestes versions unitàries en el cas dels documents jurídics o institucionals de caràcter internacional.

III. El tercer bloc de les Jornades ha tractat de la traducció automàtica i assistida per ordinador en diversos àmbits relacionats amb la traducció (periodisme, justícia i administració) i ha analitzat els avantatges i les servituds que comporta l'ús d'eines informàtiques en el procés de traducció d'un text.

III.1. Les eines informàtiques poden ser aplicades a les diferents fases de traducció d'un text, amb la qual cosa els avantatges que proporciona l'automatització de la traducció no es limiten a un augment de la velocitat de traducció, sinó que també permeten obtenir els textos, obtenir la informació (documentació) necessària, homogeneïtzar la llengua d'una traducció aplicant amb coherència qualsevol tria lingüística, sistematitzar la terminologia o corregir textos. Entre les servituds s'ha destacat que l'automatització de la traducció fa més rígides les traduccions, que les eines informàtiques porten a hàbits reduccionistes de la llengua d'arribada —especialment pel que fa als estils— i que produeix sovint resultats monòtons i sense contrastos (com ara calcs i desviacions de sentit), mancances que només una intervenció humana adequada pot evitar.

III.2. La tecnologia evoluciona molt ràpidament, la qual cosa significa que les llengües com el català no podran esperar que les eines informàtiques s'hi adaptin; aquesta evolució, doncs, ens planteja el repte de formar part de les llengües del futur. Cal que els professionals de la llengua es formin amb les eines informàtiques, ja que aquestes són un element bàsic de la seva feina.

III.3. S'han analitzat tres experiències concretes d'aplicació de les eines de traducció automatitzada.

El primer cas ha estat la versió catalana d'*El Periódico*, que es fa amb l'ajut d'un programa dissenyat expressament per a aquesta finalitat. Aquest programa, que és un sistema híbrid entre traducció automàtica i traducció assistida, funciona per comparació, no per anàlisi del text. Malgrat que és un programa senzill, amb la intervenció posterior per part dels lingüistes s'aconsegueix un rendiment prou satisfactori.

El segon ha estat el cas dels jutjats que depenen del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, en els quals s'utilitza un programa de traducció automàtica (Sail Labs). Aquest programa es basa en l'anàlisi i la generació lingüístiques. Per aquesta raó es considera el més apte dels existents per traduir actualment en llenguatge jurídic, caracteritzat per una morfosintaxi i una fraseologia específiques; amb el benentès que, com en la resta de sistemes de traducció automàtica, requereix d'una bona execució de les fases de la preedició (o preparació del text original per traduir) i de la postedició (revisió i correcció lingüística del text sortint de la màquina).

Finalment, el tercer cas ha estat el Salt, programa de traducció automàtica del castellà al valencià que tradueix paraula per paraula. Aquest programa pretenia incrementar l'ús del valencià i la valoració que se'n fa actualment és que ha aconseguit popularitzar la utilització de la nostra llengua, gràcies a la gran difusió que s'ha fet de les dues versions existents.

III.4. Les propostes concretes que han sorgit en aquest àmbit són:

a) Cal fer públiques a través d'Internet memòries de traducció i bases de dades sota un estàndard comú que cal definir (per exemple, TMX en les memòries de traducció o Martif en la terminologia).

- b) Cal la coordinació de la societat electrònica a través d'un únic portal d'entrada a Internet.
- c) Cal vetllar perquè sempre hi hagi una mediació humana adequada que supervisi la traducció feta per una màquina (per tant, cal que un text traduït sempre passi per un procés de revisió, correcció i control de qualitat).
- d) Cal vetllar perquè les eines informàtiques evolucionin d'una manera favorable a la llengua catalana. Per exemple, perquè hi hagi una combinació de sistemes de traducció assistida i automàtica efectiva.
- e) Cal vetllar perquè els traductors puguin tenir una formació adequada a la funció de mediació específica per a aquest tipus de traducció, que integri perfectament la formació lingüística i traductològica amb l'ús de les eines informàtiques en un sol procés formatiu.
- f) Cal invertir en formació per a aconseguir que siguin més competitius els professionals humans que treballen amb l'ajut de les eines d'automatització de la traducció.
- g) Cal fer recerca en el procés previ a la traducció d'un text, especialment en les eines d'anàlisi textual. Investigar també en lingüística aplicada i computacional per apropar les eines informàtiques i la llengua catalana.
- h) Cal que es produeixi una col·laboració efectiva entre els proveïdors dels sistemes de traducció automàtica (les empreses desenvolupadores) i els usuaris, amb l'objectiu d'anar millorant aquestes eines conjuntament els lingüistes i els informàtics.
- i) Calen plantejaments educatius que integrin els recursos informàtics des dels cicles inicials.
- j) Cal el disseny d'un registre controlat per a apropar l'estàndard al possible tractament informatitzat de la llengua.
- k) Cal que els programes informàtics que s'utilitzen en la traducció de textos tinguin la màxima accessibilitat.

IV. Els participants en aquestes Jornades han fet també, tal com era previst, el balanç de la primera etapa de funcionament del Fòrum d'Estandardització (FOREST), nascut arran d'una proposta presentada en les primeres Jornades. El nombre d'inscrits (més de cent cinquanta) evidencia l'interès suscitat per aquest Fòrum virtual, que tant la Secció Filològica com els participants consideren un mitjà de gran utilitat per a l'intercanvi de punts de vista sobre l'estandardització entre els professionals de la llengua i els responsables del desenvolupament de la normativa, tot reconeixent l'interès i la qualitat de les aportacions fetes.

Des d'aquest convenciment, els debats que s'han sostingut fins ara mostren la necessitat d'una implicació més clara en el fòrum per part dels grups de treball actius en l'entorn de la Secció Filològica, de manera que s'enriqueixi el diàleg sobre els punts més rellevants de l'estandardització. La mateixa Secció Filològica, en la segona etapa del Fòrum, té el propòsit d'ampliar el debat amb diversos punts d'interès —tant gramaticals com lèxics o onomàstics—, procedents dels treballs actualment en curs en les seves comissions i oficines, a més d'acollir nous temes de debat suggerits pels mateixos professionals de la llengua.

INSTITUT
D'ESTUDIS
CATALANS